

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**ÜSKÜP’TE YAŞAYAN MÜSLÜMAN TOPLULUKLARIN
DEĞERLER DÜNYASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR
DEĞERLENDİRME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes İDRİZ

BURSA 2007

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**ÜSKÜP’TE YAŞAYAN MÜSLÜMAN TOPLULUKLARIN
DEĞERLER DÜNYASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR
DEĞERLENDİRME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Hazırlayan
Enes İDRİZ**

**Danışman
Yard. Doç. Dr. Enver UYSAL**

-

BURSA 2007

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat
Dalı, Bilim Dalı'nda
..... numaralı
.....'nın hazırladığı ".....
....."
....." konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Yard. Doç. Dr. Enver UYSAL
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyon Başkanı)

Doç. Dr. Abdurrahman KURT
Uludağ Üniversitesi
Üye

Yard. Doç. Dr. Kemal ATAMAN
Uludağ Üniversitesi
Üye

ÖZET

ÜSKÜP’TE YAŞAYAN MÜSLÜMAN TOPLULUKLARIN DEĞERLER DÜNYASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Enes İDRİZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Üsküp, 1991 yılında Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nden ayrılıp bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti’nin başkentidir. Balkanların en eski şehirlerinden biri olup, bölgede gerek coğrafi konumu gerekse demografik yapısı ve kültürel zenginliği itibariyle büyük öneme sahiptir. Farklı etnik kökene ve kültürlere sahip olan milletleri barındırması bakımından adeta Balkanların minyatürü görünümündedir.

Tarih içinde bu etnik ve kültürel farklılıklar bazı dönemlerde bölgenin bir zenginliği olarak kabul edilip burada yaşayan topluluklar hoşgörü içinde yaşamlarını sürdürdükleri gibi bazı dönemlerde de aralarında ciddi sorunlar yaşanmış, kanlı savaflara sahne olmuştur.

Savafların yapıldığı ve düşmanlıkların körüklendiği her dönemde gerek şehrin dokusu gerekse burada yaşayan topluluklar büyük maddî ve manevî zararlara uğramıştır. Osmanlının gerilemesi ve Balkanlardan çekilmesiyle birlikte tüm Balkan Yarımadasında olduğu gibi Üsküp’te de var olan huzurun ve hoşgörünün yerini huzursuzluk, nefret ve düşmanlığa bıraktığını görmekteyiz. Gerek komünist rejim gerekse daha sonraki dönemde İslam düşmanlığı had safhaya ulaşmış, Müslüman topluluklara yönelik baskı ve şiddet uygulanmıştır. Günümüzde dahi Müslümanlar büyük bir baskı ve sıkıntı altında yaşamaktadırlar.

Bu çalışmamızda Üsküp Müslümanları için sancılı geçen bağımsızlık süreci ve sonrasında onların manevî değerleri, değerlerini yaşama ve yaşatmada çektikleri sıkıntıları, buna bağlı olarak da onlarda oluşan değer dünyalarını sosyolojik olarak değerlendirmeye çalışacağız.

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Enver UYSAL

Jüri Üyeleri: Yard. Doç. Dr. Enver UYSAL

Doç. Dr. Abdurrahman KURT

Yard. Doç. Dr. Kemal ATAMAN

Anahtar kavramlar:

- 1.Makedonya
- 2.Üsküp
- 3.Balkan Yarımadası
- 4.Değerler
- 5.Din Sosyolojisi

ABSTRACT

A SOCIOLOGICAL EVALUATION ON THE WORLD OF SPECIAL FEATURES OF MUSLIM COMMUNITIES LIVING AT SKOPJE

Enes IDRIZ

(Master Thesis)

Skopje is the capital city of the Republic of Macedonia, which separated from Socialist Union of Yugoslavia in 1991. Being one of the most ancient countries in Balkan Peninsula Macedonia has been an important area for its cultural, demographic and geographic sides. For this reason Macedonia may be called a miniature of Balkan Peninsula for having different peoples with different ethnical and cultural background.

Through history this cultural differency sometimes received as a cultural richness and people lived in peace and harmony and sometimes received as a very center of the problems so disorders and wars occurred.

During war times all people and groups living in the city and Skopje itself suffered too much. After Ottoman Empires weakness and its total withdrew from Balkan Peninsula current peace and tolerance replaced with disorders and wars like other parts of the peninsula. During communist era and following period hostility towards Islam was very strong and Muslim communities came under attack in every aspect of life. Even today Muslims suffer from different pressures.

In this study we try to find out the structure of the moral values of Muslims in Skopje during those hard times and have a sociological look at their straggle to maintain their values and how they practised them.

Advisor: Enver Uysal, Ph. D., Assistant Professor of Islamic Philosophy

Jurors: Enver Uysal, Ph. D., Assistant Professor of Islamic Philosoph

Abdurrahman Kurt, Ph. D., Associate Professor of Sociology of Religion

Kemal Ataman, Assistant Professor of Sociology of Religion

Key words:

1. Macedonia
2. Skopje
3. Balkan Peninsula
4. Values
5. Sociology of Religion

ÖNSÖZ

Birbirleriyle çatışma potansiyeli yüksek olan birden fazla topluluğu bir arada yaşatmak, ancak o topluluklar üzerinde yer alan güçlü bir otoriteyle mümkündür. 500 yıllık bir süre boyunca sadece Üsküp'te değil, hâkim olduğu tüm Balkan topraklarında farklı etnisite ve kültüre sahip toplulukları bir arada, huzur ve güven içinde yaşatabilmeyi başaran tek güç Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu imparatorluğun yıkılışından uzunca bir süre geçmesine rağmen, her ne kadar Balkanlar gerek 20. yüzyılın başında ve gerekse sonunda büyük çatışmalara sahne olmuşsa da, Müslüman topluluklar arasındaki birliktelik duygusu önemli ölçüde devam etmektedir. Biz çalışmamızda Osmanlının da gücünü sağlayan değerleri tespit etmeye ve bugün Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların bu değerlere ne ölçüde sahip çıktığını ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde problem durumu, çalışmanın amacı, önemi, metodolojisi ve kullandığımız kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde değerler kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Üsküp hakkında kısaca bilgiler sunarak genel bir tanıtım yapmaya çalıştık. Bununla amaçladığımız şey, söz konusu edeceğimiz değerlerin oluşmasında önemli bir faktör olan çevrenin de göz önünde bulundurulmasını sağlamaktır. Üçüncü bölümde ise Üsküp Müslümanlarının birtakım değerleri hakkında bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın planlanmasında ve oluşmasında katkısı olan, kıymetli fikir ve teklifleriyle konuya farklı açılımlar sağlayan ve çalışmamız boyunca her türlü sıkıntılarımıza katlanan değerli hocam Yard. Doç. Dr. Enver Uysal Bey'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca bize maddî destek sağlayan Türkiye Diyanet Vakfına, her türlü sıkıntımızda bizlere her daim kapısını açan Prof. Yaşar Aydın'ya, kaynak bulmamızda

yardımları olan Doç. Dr. Abdurrahman Kurt'a, tıkanığımız noktalarda bilgilerine başvurduğum Yard. Doç. Dr. Vejdi Bilgin'e, engin edebî bilgisinden bolca istifade ettiğim Dr. Mehmet Çelenk'e teşekkür ederim.

Benim yüksek lisansı tamamlamamı en çok arzulayan, eğitimim ve yetişmemde büyük katkıları, maddi-manevî desteği olan, onun vefatından sonra yokluğunu derinden hissettiğim canım babam Hüsnu İdriz'e bu çalışmamı ithaf ederek Allah'tan rahmet diliyorum.

Ayrıca öğrenimim süresince bana her zaman destek olan Annem ve Kardeşlerime, maddî manevî desteği olan herkese tek tek minnettarım.

Enes İDRİZ
Bursa 2007

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Madde veya Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
İ.F.A.V	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.E.B İ.A	: Milli Eğitim Bakanlığının İslam Ansiklopedisi
M.İ:D:B	: Makedonya İslâm Dinî Birliği
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
Ts.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları, yayınevi

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE DEĞERLER

A) İNSAN	5
1) İnsan'ın Varlık Yapısı	7
2) Değerlerin İnsan İçin Önemi	9
B) DEĞERLER.....	10
1) Değerlerin Tanımı	11
2) Değerlerin Nesnelliği - Öznelliği Problemi.....	15
a) Antikçağ Felsefesinde Değerler Sorunu	15
b) Ortaçağ Felsefesinde Değerler Sorunu	17
c) Yeniçağ Felsefesinde Değerler Sorunu	18
3) Değerlerin Çeşitleri	19

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP: TARİHÎ, DİNÎ VE SOSYAL YAPISI

A) TARİHÎ GEÇMİŞİ	22
1) Antik Çağdan Osmanlı'ya Kadar Olan Dönem.....	23
2) Osmanlıdan 1912'ye Kadar Olan Dönem	24
3) 1912'den Günümüze Kadar Olan Dönem	27

B) ÜSKÜP'ÜN COĞRAFÎ KONUMU VE DEMOGRAFİK YAPISI.....	28
C) ÜSKÜP'ÜN DİNÎ VE SOSYAL YAPISI.....	29
1) Dinî Örgütlenmeler.....	32
2) Toplumsal Hayatta İslâm ve Bazı Dinî Pratikler.....	35
3) Etnik ve Dini Topluluklar Arası İlişkiler.....	42
a) Arnavutlar	43
b) Türkler	44
c) Torbeşler	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜP'TE YAŞAYAN MÜSLÜMAN TOPLULUKLARIN ÖNE ÇIKAN DEĞERLERİ

A) BİR DEĞER OLARAK DİN VE TOPLUMSAL FONKSİYONU	51
B) BİR DEĞER OLARAK MİLLİYETÇİLİK	59
C) AHLAKÎ DEĞERLERİ.....	63
D) BİR DEĞER OLARAK İLİM.....	68
SONUÇ	73
BİBLİOGRAFYA	76
ÖZGEÇMİŞ	83

GİRİŞ

Değerler gerek bireysel gerekse toplumsal hayatta büyük öneme sahip olan temel öğelerdendir. Bireylerin veya toplumların davranışları değerler tarafından determine edilmektedir. İnsan davranışlarının farklı ve çeşitli olması hasebiyle bu davranışları determine eden değerlerin de farklılık gösterebileceği, dolayısıyla değişik değerlerden söz edilebileceği belirtilmekte ve bu bağlamda birtakım değer tasnifleri üzerinde durulmaktadır. Bir insanın veya toplumun değer yargıları ya da değer dünyalarının oluşmasında farklı etkenlerin rol oynadığı kesindir.

Çalışmamızda ele alacağımız Üsküp Müslümanlarının değerler dünyasının oluşmasında da birçok faktörün etkili olduğunu gözlemlemekteyiz. En belirgin ve üzerinde önemle durulması gerektiğini düşündüğümüz etkenin Komünist dönemde uygulanan baskıcı ve dine karşı politikanın olduğunu söylemek mümkündür.

Fakat 90'lı yıllardan itibaren komünist sistemin yıkılması ve demokratik düzenin benimsenmesiyle de bölgede yaşanan sorunların tam anlamıyla ortadan kalktığı söylenemez. Bunu hayatın her alanında gözlemek mümkündür. Gerek ekonomik, siyasi, idari ve gerekse kültürel anlamda Müslümanlar üzerindeki baskılar sürmektedir.

Komünist rejimin ani çöküşüyle baş gösteren aşırı serbestlik ve bu süreçte onu takip eden anomik yapı bir taraftan bölgede yaşayan Müslüman topluluklara kendi millî ve dinî hayatlarını serbestçe yaşama imkânı sunarken, diğer taraftan da komünist dönemde olmadığı şekliyle bir değer erozyonuyla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Birtakım değerlerin geçerliğini yitirmesi, bazılarının ise farklı yapılara bürünmesinin bir değerler karmaşasına sebebiyet verdiğini görmekteyiz.

Bu çalışmamızda temel amaç Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların bugün karşılaştıkları değer sorunlarını ele almak, farklı etnik gruptan olmalarına rağmen asırlar boyu oluşturmuş oldukları ortak değerleri incelemek ve bu değerlerin bugün bu

topluluklar arasında baş göstermeye başlayan yabancılaşmanın önüne geçebilme imkânı olup olmadığını tespit etmektir. Gerek Üsküp'ün ve orada yaşayan halkın hakkında bilgi sunması, gerekse Üsküp üzerine böyle bir çalışmanın ilk defa yapılacak olması çalışmamıza önem kazandırmaktadır.

Araştirmamız literatür incelemesi, istatistiki veriler, katılımcı gözlem ve mülakatlara dayanmaktadır. Bu ilde yaşamamız, ilahiyatçı olmamız hasebiyle halkla sürekli iç içe olmamız araştırmalarımızda işimizi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Konuyla ilgili faydalandığımız literatür bölgede konuşulan diller olan Makedonca, Arnavutça, Türkçe ve Sıra'dan oluşmaktadır. İstatistik verileri Makedonya Devlet İstatistik kurumunun yayınlarından ve farklı alanlarda yapılmış çalışmalardan elde ettik. Konumuz farklı etnik kökene sahip toplulukları kapsadığı için bunlar hakkındaki verileri mümkün olduğunca ilk elden temin etmeye çalıştık ve bunları değerlendirmede elimizden geldiğince objektif olmaya çalıştık. Her etnik grubun farklı sosyal statüleri sahip bireyleriyle görüşmeler yaptık. Bu süreçte bizlere her kesimden olumlu katkı ve destek sağlandı. Üsküp'ün tanınmış tarihçilerinden olan Prof. Dr. Ahmet şerif Bey'le, Üsküp üzerinde çalışmaları olan Dr. Muhammed Aruı Bey'le, ayrıca Üsküp arşı esnafıyla 2007 yılı içerisinde görüşmeler gerçekleştirip mülâkatlar yaptık.

Çalışmamız esnasında Üsküp ve genel olarak eski Yugoslavya Müslümanlarıyla ilgili yazılmış eserlerden istifade ettik. Bu eserlerin çoğu bölgenin tarihi ve sosyal yapısıyla ilgilidir. Bizim çalışmamıza benzer daha önce yapılmış herhangi bir çalışmayı tespit etmiş değiliz. Çalışmamızın ana çerçevesini oluştırmada farklı dönemlerde farklı bölgelerle ilgili yapılan çalışmaları model olarak aldık. Bu bağlamda istifade ettiğimiz eserlerden bazıları şunlardır: Ünver Günay, *Erzurum ve evre Köylerinde Dini Hayat* (İstanbul, 1999); Vahap Taştan, *Kimlik ve Din* (Kayseri, 1996); Musa Musai, *Balkan Müslümanlarında Din Kimlik Bütünleşmesi*, (Doktora tezi, İstanbul, 2004). Birinci bölümde ele aldığımız değerler konusunu işlerken en çok istifade ettiğimiz eserler, İoanna Kuuradinin, *Etik* (Ankara, 2006) ve *İnsan ve Değerler* (Ankara, 2003) kitapları ile Takiyettin Mengüşolunun *İnsan Felsefesi* (İstanbul, 1988) kitabı olmuştur. İkinci bölümle alakalı olarak da Nazif Hoca'nın "*Üsküp*" (İ.A., MEB. Yay., C.XIII, Ankara, 1986) maddesinden yararlandık. Balkanlarla ilgili sosyoloji alanında yapılmış

çalışmalar olmaları bakımından Reyhan Neziri'nin *Kalkandelen ve Civarında Dini ve Sosyal Hayat*, (Yüksek lisans tezi, Bursa, 2002) ile Ahmet Lutov'un *Bulgaristan Müslümanlarının Dini ve Sosyal Hayatı* (Yüksek lisans tezi, Bursa, 2006) isimli tezlerini de incelemiş bulunmaktayız.

Araştırmamızın evrenini Makedonya Cumhuriyetinde yaşayan Müslüman topluluklar oluşturmaktadır. Örneklem olarak Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların, komünizm dönemini de göz önünde bulundurarak, özellikle komünist rejimin çöküşünden günümüze kadar olan dönemi aldık. Diğer dinlere mensup toplulukları araştırmamızın sınırları dışında tuttuk. Sayı bakımından az olmaları, konuyla ilgili yazılı kaynaklarının bulunmaması veya çok az olması, Üsküp'te mevcut olan birtakım sıkıntılar sebebiyle de Boşnaklar ve Çingeneler araştırmamızda yer almamıştır. Aslında konumuzun sınırlarını belirlerken Üsküp'te yaşayan Boşnakları da incelemeyi düşündük. Fakat araştırmalarımız esnasında Boşnaklardan beklediğimiz desteği göremememiz ve kaynak temin etmede zorlandığımızdan, yanlış bir değerlendirme yapmaktan kaçınmak amacıyla konumuz dışında tutmayı uygun gördük.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE DEĞERLER

İnsanın varlık özelliklerinden biri de onun bilme ve anlama kabiliyetine sahip olmasıdır. Bu özelliğinin gereği olarak insanoğlu kendi yaşam tarihi boyunca kozmostaki hiçbir şeye karşı ilgisiz kalmamış, onları anlama ve anlamlandırma çabası içine girmiştir. İnsanın bu bilme ve olup bitenleri anlama, anlamlandırma çabası farklı bilimsel ve felsefi disiplinlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Düşünce tarihi boyunca insanın araştırma objelerinin farklılığından dolayı, yapılan bilimsel ve felsefi araştırmaların konuları da farklılık arz etmektedir. Bu düşünce süreci boyunca, süreci yürüten insanın kendisi de incelenen, araştırılan ve anlamaya çalışılan bir varlık olarak yerini almıştır.

Felsefenin ilk dönemlerinden itibaren özellikle Sokrates’le beraber insan, filozofların üzerinde düşündükleri bir obje olagelmiştir. Hatta tüm tarih boyunca felsefenin, insan açısından ve insan üzerine bir düşünme biçimi olduğunu söylemek mümkündür.¹ Ancak bu düşünme, T. Mengüşoğlu’nun dediği gibi sistematik ve bilinçli bir şekilde olmamıştır.² Evrende olup bitenlerin dışında kendi varlığına da kayıtsız kalamayan insanoğlu, “sosyal bir varlık” olması hasebiyle, hemcinslerine hatta tabiatdaki diğer varlıklara da ilgisiz kalmamış, onlarla sürekli bir ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkiyi insanın bir varlık gereği olarak da ifade etmek mümkündür.

İnsanın, gerek doğayla ve gerekse diğer insanlarla olan münasebetlerinde üstlendiği rolleri, bu rollerin gerektirdiği şekilde gerçekleştirme zorunluluğu vardır. Bu, ona hem kendi tabiatının, hem de toplumsal bir varlık oluşunun yüklediği bir zorunluluktur. Toplum içerisindeki rolleri farklılık arz eden insanoğlu, bazen “birçok rolü aynı anda üstlenme” durumundadır. İnsan toplum içindeki rollerine göre davranışlar sergileme mecburiyetindedir. Aksi takdirde bir düzensizlik meydana gelir.

¹ Günay, Mustafa, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, İlya Yay., İzmir, 2003, s. 7. (Bundan sonra bu kaynak “İnsan Sorunu” şeklinde verilecektir).

² Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi Yay., İst.,1988, s. 17.

Fakat insan eylemlerinin çokluğu veya ondan beklenen davranışların farklılığı, onu bazı davranışlara öncelik verme ya da aralarında tercih yapma durumunda bırakır. Bu durumda insanın, hangi davranışı, ne zaman, nasıl, neye dayanarak ve neleri gözeterek yapması gerektiği, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Bu sorunu makul bir şekilde çözmek için insanın, davranışlarını düzenleyen, onları önemine göre sıraya koyan birtakım ilkelere ihtiyacı vardır. Eylemlerde belli bir düzen ve sıralama, ancak insanın birtakım değerlere, bir 'değer duygusu'na sahip olmasıyla mümkündür. Değerler yalnızca insan için ve insan dünyasında söz konusudur. Değerlere dayanmadan insandan ve insanın kurduğu dünyadan söz etme ve bu dünyayı değerlendirme imkânı yoktur.

A) İNSAN

İnsanın bir yandan sahip olduğu yeteneklerle bu kâinattaki 'en mükemmel', ama başka bir yandan da 'karmaşık' bir yapıya sahip bir varlık olduğu kabul edilmektedir. İnsanın yetenekleri bağlamında onun; "düşünen, inanan, yapıp eden, tavır koyan, değerlerin sesini duyan, tarihsel, sosyal, devlet kuran (dolayısıyla ancak birtakım kanunlar çerçevesinde yaşayan), eğiten ve eğitilebilen, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, irade eden, ideleştiren, kendini bir şeye veren, seven, çalışan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, biyopsişik yapıya sahip bir varlık" olduğu ifade edilebilir. İnsanın bütün bu yetenekleri, temelini insanın biyopsişik varlık yapısında bulur. İnsan, insan üzerine düşünen ve araştırma yapanların hayranlıkla incelediği ve anlamaya çalıştığı bir varlıktır. O, tarih boyunca yaratılışı ve bu dünyadaki gayesi hakkında bilgi edinme çabası içinde olmuştur. Bugün hâlâ bu konuda kafa yorulmakta ve fikir üretilmektedir. Bundan dolayı gerçekte insan, kolay tüketilemeyecek kadar geniş ve derin araştırmalar gerektiren bir varlıktır.³

İnsanın varlık yapısını inceleyeceğimiz bölüme geçmeden önce, burada şunu ifade edebiliriz ki, insan hakkındaki algılayışların, düşüncelerin, kuramların iki kaynağı vardır: Birincisi insanın kendi aklıyla ileri sürdüğü tanımlar, düşünceler. İkincisi de insanlık tarihi kadar eski olan inançların, dinlerin ortaya sürdükleri bir insan tasavvuru.

³ İnsan hakkında daha geniş bilgi için bkz. Jaspers, Karl, *Felsefi İnanç* (Çev. Akın Kanat), İlya Yay., İzmir, 2003, ss. 47-69; Keller, Wilhelm, *İnsan Doğası* (Çev. Akın Kanat), İlya Yay., İzmir, 2003.

Bu konuya ilişkin düşüncelerin farklılığının, Tanrı hakkındaki algılayış farklılıklarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Antikçağ felsefesindeki biçimlendirici Tanrı anlayışı veya Yeni Plâtoncu felsefedeki “Tanrı varlığın kendisidir” anlayışının tam aksine, ilahî dinlerde, yaratılış teorisi itibariyle birbirinden çok farklı olmayan “yaratan Tanrı anlayışı” mevcuttur. Bu bağlamda insanın Tanrı karşısındaki konumu, onun yapıp etmelerinde, var oluş gayesini yorumlamada belirleyici bir öneme sahiptir. Her ne kadar insanın var oluşu hakkında görüş farklılıkları mevcut ise de, insanın âlemde en mükemmel ve kusursuz bir yapı arz ettiği üzerinde görüş birliği olduğunu söylemek mümkündür. Genel anlamda insanın “evrenin küçük bir modeli (mikrokozmos)” olarak görülmesi de onun mükemmelliğinin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Kur’an-ı Kerim’de “biz muhakkak ki insanı en güzel şekilde yarattık” (Tîn 95/4) ayeti de bu mükemmelliğin dinimiz tarafından açık ilanidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tüm düşünce tarihi sürecini, insana yönelik yapılan araştırmaları göz önünde bulundurarak, “insanı anlama çabası” olarak algılayabiliriz. Ama bu çalışmaların bazı dönemlerde bilinçli ve sistematik bir şekilde yapıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. “İnsan ilk kez çağımızda kendisine, kendi problemleri ve fenomenlerine dönmüş, kendi kendisini özel bir felsefe dalının araştırma alanı yapmıştır”.⁴ Fakat insan karmaşık bir yapıya sahip olması itibariyle anlaşılması zor bir varlıktır. Bu sebeple bilimler insanı belli yanlarıyla, yani parçalı olarak ele alırlar. Lakin “biyokimyadan çevrebilime, anatomiden paleotopoloji’ye, dilbilimden tarihe, arkeolojiye kadar insana ilişkin sözü olan her bilim, araştırmaları gereği parçalara bölerek anlamaya çalıştıkları insanı, bütünüyle yeniden anlamak için felsefi bir insan kavramına gereksinim duyarlar”.⁵ Bu gereksinimi büyük ölçüde gidermeye çalışan, felsefi antropolojidir. “Felsefi antropoloji; insanı varlık bütünlüğü içinde, varlık nitelikleri çerçevesinde total bir yaklaşımla anlamaya çalışır”.⁶

⁴ Günay, “İnsan Doğası”, s. 8.

⁵ Uysal, Enver, “Eğitim’e Felsefi Antropoloji Çerçevesinde Kavramsal Bir Yaklaşım”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.VIII, sayı, II, Sivas, 2004, s. 84. (Bundan sonra bu kaynak “Eğitim” olarak verilecektir).

⁶ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 13.

1) İnsan'ın Varlık Yapısı

Her bilim incelediği objeyi kendi açısından ve kendisinin belirlemiş olduğu birtakım metot ve teknikler çerçevesinde ele alıp değerlendirir. Beşerî bilimlerin araştırma objesi olarak insan da aynı şekilde insan bilimlerinin geliştirmiş olduğu yöntemler doğrultusunda araştırılıp anlaşılmaya çalışılmaktadır. Her bilimin farklı metot ve yöntem takip etmesinden dolayı, araştırılan obje hakkında da farklı algılama ve değerlendirmeler elde edilir. İnsan söz konusu olduğunda da durum böyledir. İnsana dair algılayışımız, onun hakkında yapacağımız tetkik ve değerlendirmelerin yönünün belirleyicisidir. İnsanı doğru algıladığımız ölçüde onun hakkındaki fikirlerimizin, yorum ve değerlendirmelerimizin de o derece doğru olacağını söylemek mümkündür.

İnsan salt bedenî ya da salt ruhani bir varlık değil, aksine bedenî ve ruhani yönüyle ve bu iki yönlü ihtiyaçlarıyla bir bütünlük arz eder.⁷ Yani her ne kadar insanın iki farklı öğeden oluştuğu gözlemlense de, bu iki öğenin birbirinden farklı, aralarındaki bağlılığın bir eklenti olduğunu düşünmek yanlış bir kanaattir. İnsanın bios'u ile psişe'si olarak ifade edebileceğimiz bu iki yönü birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Fakat yüzyıllar boyunca insan, kaynakları, varlık nitelikleri bakımından birbiriyle ilgisi olmayan iki heterojen alandan oluşan bir varlık olarak görülmüştür. İnsan hakkındaki bu düal anlayışın nedenlerinden biri de insanın ölüm fenomenidir. İnsan öldüğü zaman bedeninin cansız kaldığı, canlılığın ve her türlü hayati fonksiyonun bedeni terk ettiği görülüyor. İnsana ilişkin bu realite kavranamadığı için insanlık tarihinde farklı yorumlar ve mitoslar tasarlanmıştır. Bilimler de insanın bu iki farklı yönünü birbirinden ayrı tutarak anlamaya çalışmışlardır.⁸

Fakat bu tarz düşünmenin insanın düşünce realitesiyle pek bağdaşmadığı görülmektedir. Çünkü bırakın normal bir insanı, bir bilim adamının dahi gündelik hayatta insanın bir ikilikten meydana geldiğini düşünmesi söz konusu değildir. Bizler insanı bir bütün olarak görürüz.⁹ Biz hayat kaynağımız olarak gördüğümüz suyu içtiğimizde veya doğada ona hayranlıkla baktığımızda onu oluşturan elementleri değil de suyun kendisini düşünürüz. Zaten elementlerine ayrıştırılmış su, su olma özelliğini

⁷ Uysal, "Eğitim", s. 84.

⁸ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 220.

⁹ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 221.

kaybeder, bizim için o artık farklı bir şey ifade eder. Aynı şeyi insan için de söylesek yanlış olmaz. Eğer biz insanı yalnız bedenî bir varlık olarak görürsek onu hayvanî düzeye indirgemiş oluruz. Tam tersi olarak insanı tek yönlü, sadece ruhanî bir varlık olarak değerlendirmek, onu dünyadan el etek çekmiş, toplumla bağlarını koparmış, dünyaya gözlerini kapatmış bir mistik yapmış oluruz ki, bu tek yönlü her iki anlayış da insanı eksik ve yanlış algılamamıza sebebiyet verir.¹⁰ İslâm düşüncesinde de insanın her iki yönünün birlikte ve bir bütün olarak algılanması fikrinin yaygın olduğunu gözlemlemekteyiz. İhvan-ı Safa'ya göre insan, cismanî bir beden ile ruhanî bir nefsten mürekkep olan varlıktır. Nefs, ilahi hikmet gereği bedenle birleştirilmiştir. Çünkü o ancak beden aracılığıyla eşyanın hakikatini kavrar ve övgüye layık davranışlarda bulunur.¹¹ İbn Bâcce'ye göre ise nefis; cisim ve suretin birleşimiyle meydana gelen canlı cismin suretidir ve bölünmez bir bütünlüğe sahiptir.¹²

Günümüzde ise konusu insanı anlamak olan insan felsefesi ve insan antropolojisi gibi disiplinler de insanı biyolojik ve psişik şeklinde bir ayrıma gitmeden biyopsişik bir bütün olarak ele almaktadır. İnsanın varlık bütünlüğü ile ortaya çıkmış olan fenomen ve başarılarını şöyle sıralayabiliriz; O bilen, yapıp eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel bir varlık olan, ideleştiren, bir şeye kendisini veren, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, disharmonik ve biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlıktır.¹³ Bu özellikler insanın varlık yapısını oluşturan temel taşlar olarak kabul edilmektedirler. Yani yukarıda belirttiğimiz tüm bu özellikler en ilkel insandan en modern insana kadar herkeste mevcut olan özelliklerdir. Bu nitelikleri buldurmeyen bir insandan söz etmek mümkün değildir. Fakat bütün bu nitelikler insanın doğmasıyla birlikte ona hazır biçimde verilen nitelikler değildir. İnsan bu nitelikleri gerçekleştirecek, bu niteliklere kaynak teşkil edebilecek, bunları geliştirebilecek ham biyopsişik yeteneklerle donatılmış olarak doğar. Şunu da söyleyebiliriz ki, insan bu yetenekleri geliştirdiği ölçüde bu fenomen ve başarıları artar. Yani her sınıf ve kategoriye mensup insanlarda bu özellikler mevcuttur, fakat bunların

¹⁰ Uysal, "Eğitim", s. 84.

¹¹ Uysal, "Eğitim", s. 85.

¹² Aydın, Yaşar, *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü*, İFAV Yay., İst., 1997, s. 78.

¹³ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 13.

gerçekleştirilmesinde derece farklarının gözlenebileceğini ifade edebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz ve insanın “varlık şartları” olarak kabul edilen tüm bu insan fenomen ve başarıları birbirleriyle sıkı bir biçimde ilintilidir. Biri olmadan diğerinden söz etmek mümkün değildir. Her davranışımız veya düşüncemiz tüm bu yetenekler mekânizmasının içinde gerçekleşir. Ancak şimdi biz, diğer nitelikleri bir yana bırakarak, “Değerlerin İnsan İçin Önemi” başlığı altında, “değerleri duyan bir varlık olarak insan”ı tasvir etmeye çalışacağız.

2) Değerlerin İnsan İçin Önemi

Çalışmalarımız boyunca başvurduğumuz eserlerden ve farklı kaynaklardan insan ve değer ilişkisi ve buna bağlı problemlerin, çok geniş kapsamlı ve çeşitli açılardan ele alınabilecek konular olduğunu gözlemledik. İnsan-değer ilişkisinin ele alınış biçimlerinin farklılığı, değerlerin etik, estetik, dinî ve kültürel olmak üzere farklılık arz etmeleri de konuya daha bir derinlik kazandırmaktadır. Biz burada bu derinliklere fazla inmeden değerlerin insan hayatında, onun sosyal davranışlarında ve hayatı algılama biçiminde oynadığı rol üzerinde durmaya ve değerlerin insan için öneminin ne olduğunu kavramaya çalışacağız.

İnsanın, kendi davranış biçimlerine ve hareketlerine yön veren, onun varlık niteliklerinden olan, değerleri algılama ve geliştirme yeteneğidir. İnsan sadece değerleri duyan değil, aynı zamanda değerleri üreten, değerler sistemini oluşturan bir varlık yapısına sahiptir. Bu bağlamda insan, anlamlar ve değerler üreten bir varlık olarak, bir anlamlar ve değerler dünyasında yaşar. Bu nedenle o, hem kendisine hem de kendi dışında olan şeylere bu anlam ve değerlerin içinden bakar. İnsanın kendi hayatıyla ilgili anlam ve değer arayışı içinde olması, onun kendisine ve hayatına ilişkin problemlerin başında gelir.¹⁴

İnsan tarihsel süreç içinde kendini gerçekleştiren bir varlıktır, ama aynı şekil de tarih de insanın dünyasını meydana getirir. Burada söz konusu olan, tarih, kültür ve değerler dünyasıdır. İnsan da ancak bir tarih ve kültür varlığı olmak bakımından değerlere sahiptir ya da başka bir ifadeyle insan, değerlere dayanarak ve bu değerleri

¹⁴ Günay, Mustafa, *Dünya Kime Aittir*, Solfej Sanat Yayınları, İst., 2005, s. 110.

gözeterek kendini gerçekleştirir.¹⁵ Yani değerleri meydana getiren insan, kendinden önce oluşturulmuş bir değerler dünyasında büyüme ve gelişme durumundadır. Bu da, sosyal bir varlık olan insanın oluşturulmuş bir değerler sistemi olmaksızın kendini gerçekleştirme imkânına sahip olmadığı anlamına gelir. Değerler insanın tarih ve kültür varlığı olarak kendini gerçekleştirme bakımından olduğu kadar, kendisinin ne olduğunu bilmesi ve varlığının anlamını soruşturması bakımından da önem taşır. Kısacası değerler hem eylem hem de bilme bakımından insanın var oluşunun ve kendini gerçekleştirmesinin temelidir. İlişki kurduğumuz insanlar karşısında tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve çeşitli durumlar karşısında aldığımız her karar ve bütün davranışlarımız, bunları nasıl değerlendirdiğimize dayanır. Bu tutum, karar ve davranışlarımız, yaşamımıza vermeye çalıştığımız yönü gösterir. Yaşamımıza verdiğimiz yön ise, insanı ve kendi kendimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır. Bunlar birbirine bağlı, ama farklı cinsten değerlendirmelerdir. Kişilerle ve kendimizle ilişkilerimizde, başkalarının ve kendimizin yapıp ettikleri ve ortaya koyduklarıyla ilginçte, yakın çevremiz, çağımız, geçmiş ve gelecekle bağımızla belli bir bütünlükte bir kişi olarak var olmamızın temelinde değer anlayışımız, bunun temelinde ise insan anlayışımız, insandan ve kendimizden beklediklerimiz bulunur.¹⁶

B) DEĞERLER

Değer kavramı, değerlerin mahiyeti, değerlerin özneliği veya nesneliği konusu ve buna bağlı farklı problemler, kısacası değerler felsefesi birçok disipline konu olmakla birlikte, ahlâk felsefesinin temel problemlerinden bazılarını oluşturmaktadır. Bizim çalışma alanımız olan sosyoloji için de değerler konusu önemli bir rol oynamaktadır. Klasik sosyoloji yazarları olarak kabul edilen Emile Durkheim ve Max Weber gibi araştırmacıların, değerlerin toplumsal araştırmalardaki rolünü uzun uzadıya tartışmaları bu önemi açıklamaktadır.¹⁷ Aşağıda belirteceğimiz gibi farklı disiplinler kendi bakış açılarına göre değerler hakkında farklı tanımlamalar yapmışlardır. Değerler

¹⁵ Günay, “*İnsan Doğası*”, s. 11. Ayrıca bkz. Fay, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi* (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., 2. Baskı, İst., 2005, ss. 148-155.

¹⁶ Kuçuradi, İoanna, *İnsan Ve Değerler*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 5.

¹⁷ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 133.

üzerine okumalarımızda, genelde değer ve değerler kavramı ile kastedilen şeyin aynı olduğu, birbirlerinin tekil ve çoğulu olarak kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Fakat İoanna Kuçuradi değer olarak ifade edilen şeylerin çeşitliliğinden hareketle kelimenin yanlış kullanımından söz etmekte ve değer ile değerler kavramı arasında bir ayrım yapmaktadır. Kuçuradi, sevgiye, saygıya, dürüstlüğe, doğruluğa ‘değer’ dendiği gibi, bilime, felsefeye, sanata da, aynı şekilde eşitliğe, özgürlüğe de ‘değer’ dendiğini ve bunun da değerlerin ne olduğu sorusunun yanıtının verilmesini zorlaştırdığını düşündüğünü belirtmektedir.¹⁸ Kuçuradi'nin bu açılımı ve değer ile değerler kavramına yüklediği anlamı değerlerin tanımını yaparken daha geniş bir biçimde ele alacağız. Onun fikirleri, çalışmamıza büyük ölçüde referans olacaktır.

1) Değerlerin Tanımı

Değer kavramı tamamen farklı anlamlar taşıyan bir kelimedir. Bu sebepten dolayı değerlerin ne olduğuna dair değişik tanımlar ve yorumlar göze çarpmaktadır. Biz burada ilk önce değer kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra, yapılan tanımlar ve açıklamalar üzerinde duracağız. Değer kavramı sözlükte, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, bir şeyin ya da şahsın taşıdığı yüksek ve yararlı nitelik ya da kıymet” olarak tarif edilmektedir.¹⁹

Yukarıda belirttiğimiz gibi değer kavramıyla ilgili olarak bakış noktamıza veya araştırma sahamıza göre farklı tanımlamalar yapabiliriz. Psikolojik olarak değer kelimesi ele alındığında, düşünce, eylem, işlem ya da nesnenin insan için taşıdığı önemi belirleyen niteliğe ve niceliğe ilişkin inançlar şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumsal açıdan bakıldığında değer kelimesi, çeşitli olaylar, olgular ve fikirler karşısında bireylerin tepki ve fikir birliği olarak tanımlanabilir.²⁰ Ahlâkî bir yaklaşımla “yapıp eden bir varlık” olarak nitelediğimiz ya da başka bir ifadeyle varlık özelliği gereği hayatını yapıp etmelerle sürdüren insanoğlunun, her yapıp etmeleri bir değere bağlıdır. Buna bağlı olarak değerleri, “insanın yapıp etmelerini determine eden ilke ya da ilkeler”

¹⁸ Kuçuradi, İoanna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara, 2006, s. 173; Kuçuradi, *İnsan...*, s. 59.

¹⁹ Marshall, a.g.e., s. 133. Ayrıca bkz. Çiftçi, Adil, “*Toplumbilim, Teoloji, Ve Bilgi Sosyolojisi*”, (*Din ve Modernlik* içinde, Derleyen: Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, ss.19-21.

²⁰ Değer kavramının kullanımları için bkz. Marshall, a.g.e., ss. 133-135; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2000, s. 196; Güçlü, Bâki-Uzun, Ekrem-Uzun, Setkan-Yolsal, Ü. Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002, ss. 336-339.

olarak değerlendirebiliriz. Yani yapıp etmelerimizi, belirleyen, yöneten, yönlendiren, onların temelinde yatan ilkelerdir.²¹ Bu bağlamda tutum araştırmacılarının değerler üzerine yaptıkları şu tanımı da belirtebiliriz: Tutum araştırmasında, değerler, insanların etik ya da uygun davranışlar hakkında, neyin doğru, neyin yanlış olduğu, neyin istenilir, neyin arzu edilemez olduğu konusunda taşıdıkları fikirleri gösterir.²²

Değer kavramı, nispeten ondan daha somut ve belirgin anlamı olan “olgu” kavramıyla kıyaslanıp, daha iyi kavranmaya ve belirgin kılınmaya çalışılmıştır. Olgular, realitede meydana gelen, bizler tarafından gözlemlenebilen, ölçülebilen ve bizleri bir şekilde etkileyen, fakat bizim herhangi bir etkimizin veya müdahalemizin mümkün olmadığı olaylar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda örneğin bugün yağmur yağması halinde, bizim yağmurun yağışını gözleme, teknolojik imkânları da kullanıp kaç metre kareye ne kadar metre küp yağmur yağdığını ölçebilme gücümüz vardır. Lakin yağmurun yağmasına veya nerelere yağmasına herhangi bir müdahalemiz söz konusu değildir. Benzeri örneklerini çoğaltabileceğimiz olgular, olgusal yönüyle herkes tarafından kabul edilebilirdir. Fakat doğal bir olgu olan yağmurun yağması, insanların yaşantısına veya günlük hayatlarına yansımaları, onlar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulur. Mesela, bahçesini sulamak isteyen bir bahçıvan için yağmurun yağması iyi olarak değerlendirilmesine rağmen, çömlüklerini kurutmak isteyen bir çömlükçi için pek de iyi sayılmayan, kötü olarak değerlendireceği bir durumdur. Bu anlatılanlardan hareketle diyebiliriz ki değer kavramı, meydana gelen ve olgusal yönüyle herkesin ittifak ettiği olaylara yüklenen farklı anlamlarda, onlara atfedilen önemde karşımıza çıkmaktadır.²³

Yaklaşım tarzı, değer ve değerler kavramına yüklediği anlamlarla konuyu değişik yönlerden ele alan ve bu alana farklı bir boyut kazandıran İoanna Kuçuradi'nin görüşlerinden burada söz etmek gerekmektedir. Kuçuradi değer kavramının araştırmacılar tarafından eksik ve yanlış kullanıldığına dikkat çekmekte, bunun

²¹ Uysal, Enver, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler Ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler-İslamî Erdemler”, *U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.12, Sayı: 1, Bursa, 2002, s. 1. (Bundan sonra bu kaynak “Değerler Üzerine” şeklinde verilecektir).

²² Marshall, a.g.e, s. 134.

²³ Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 6. Baskı, Ankara, 2002, s. 108; Uysal, “Değerler Üzerine”, s. 2.

sonucunda değer araştırmalarının içinden çıkılmaz karmaşık bir hale geldiğini söylemekte ve bundan dolayı bazı araştırmacıları eleştirmektedir. Yazar değer ve değerler kavramından anladığı Şeylerin farklı olduğunu ve bunları birbirinden ayrı kavramlar olarak gördüğünü ifade etmektedir. Kuçuradi'ye göre değer, bir Şeyin onunla aynı türden olan Şeyler arasında olan özel yeridir. Daha farklı bir ifadeyle belirtecek olursak aynı türden olan Şeyleri hemcinslerinden ayıran, onu farklı kılan özel konumu, onun değerini belirtir. Söz konusu "insan" olduğunda, onun varlık yapısını oluşturan farklı özelliklerinden biri de insan etkinlikleridir. Çok sayıda olan insan etkinliklerinden bazılarını Şöyle sıralayabiliriz: Bilme, değerlendirme, eylemde bulunma, çalışma vs. İnsan gerçekleştirdiği etkinlikler esnasında kendini ele vermektedir. Bu etkinliklerin gerçekleştiği esnada biz insan yetenekleriyle tanışma Őansını yakalarız. İnsan yeteneklerinden bazıları, tür olarak insanın diğer varlıklar arasındaki özel yerini veya değerini ifade eder. Dikkat edecek olursak Kuçuradi insanın sahip olduğu yeteneklerin sadece bir kısmının, onun değerini veya özel yerini ifade edeceğini belirterek insan etkinliklerini bir ayrıma tabi tutmaktadır. O, bir etkinliği, sözünü ettiğimiz etkinlikler kategorisinde mütalaa edebilmemiz için, onun amalılığından bahseder. Yani insan tarafından gerçekleştirilen her etkinliğin onun değerini bize yansıtmadığını ifade etmektedir. Buna göre, insanın özelliğini meydana getiren etkinlikler belirli bir Şekilde, o etkinlikler olarak amaçlarının bilincinde ve işlevleri yerine gelecek Şekilde kişilerce gerçekleştiğinde -söz gelişi ampulü yapan bilim, bilginin ya da adaletin ne olduğunu göstermeye çalışan felsefe, ombutsmanı getiren hukuk, insan haklarını korumaya yönelik ilkeleri etkili kılmaya çalışan siyaset olarak karşımıza çıktığında- insanın değerlerini oluştururlar. Bu bakımdan Kuçuradi, insan değerlerini, "amaçlarına uygun Şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleri" olarak tanımlamaktadır.

Değer kavramı üzerine buraya kadar belirttiğimiz tanımlar ve yorumların her biri farklı bir veri sunmakta ve çalışmalarımızda izleyebileceğimiz bir yol çizmektedir. Değerle ilgili problemlerin düğümlendiği en temel mesele, onların öznel mi, yoksa nesnel kavramlar mı oldukları tartışması ekseninde olduğundan, her iki yaklaşımı temsil edenlerin değer kavramı hakkındaki tanımlamalarına da genel olarak değerine çalışacağız. Söz konusu her iki yaklaşımı benimseyenler tarafından değerler kavramı üzerine yapılan tanımların farklılığı ve çokluğundan dolayı ortak bir değer tanımı yapmak

pek mümkün görünmemektedir. Bizim burada her iki görüşte olanların yaptığı tanımları ayrı ayrı ele almamız mümkün olmadığından, değerlerin kaynağı olarak özneyi gören öznelciler ile değerlerin nesnel idealiteleri ve hatta mutlaklıkları oluşunu ileri süren nesnelci değer anlayışlarını benimsemiş olanlar tarafından yapılmış değer tanımlarında ortak olarak dile getirdikleri yönleri belirtmekle yetineceğiz.

Öznelci tanımlara bakıldığında, birey veya toplumu merkeze alarak yapılmış iki grup tanımlamadan söz edebiliriz. Birey merkeze alınarak yapılan tanımlarda şu noktalar üzerinde durulduğunu belirtebiliriz:

- a) Uğrunda uğraşılması, çaba gösterilmesi, gerçekleştirilmesi gereken,
- b) Genellikle benimsenen, özenilen, önemsenen, üstün tutulan,
- c) Nesne, olgu ve olayların kendilerinde bulunmayan, fakat insan tarafından bunlara bireysel ve öznel olarak atfedilen, yüklenilen nitelikler olarak kabul edilirler.

Toplumu merkeze alarak yapılan tanımlarda değerler:

- a) Bir sosyal gurubun veya toplumun bütününe kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından uygun ve gerekli oldukları kabul edilen, aynı üyelerin ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarlarını yansıtan ilke ve inançlardır.

- b) Grupların veya toplumların arzu edileni ve edilmeyeni, beğenileni veya beğenilmeyeni, doğru olanı veya olmayanı belirleyen, o toplumun temel standartlarıdır.

Nesnelci tanımlamaların hareket noktası, değerlerin bir gerçekliğinin bulunduğu, bu gerçekliklerin de ideal, mutlak ve kutsal nitelikte olabileceğidir. Bu şu anlama gelmektedir ki, değerler, öznenin onları hissetmesinden veya bilmesinden bağımsız olarak mevcuttur.²⁴ Aşağıda değerlerin özneliği veya nesneliği konusu işlenirken bu konu üzerinde daha geniş durulacaktır.

²⁴ Arslan, a.g.e., s. 111.

2) Değerlerin Nesnelliği - Öznelliği Problemi

Çalışmamız boyunca üzerinde durduğumuz tez, insanın hareket ve davranışlarını determine eden, diğer varlıklarla ilişkilerini belirleyen değer duygusuna sahip bir varlık olduğu, bu sebepten dolayı bir değerler dünyası içinde yaşadığıdır. İnsan, davranışlarında ve ilişkilerinde bir yandan bu dünyadan etkilenmekte, ama öte yandan bir özne olarak değerler dünyasına etki etmektedir. İnsanlık tarihinin hiçbir döneminde değerlerden yoksun bir bireyden ya da toplumdansöz etmek mümkün değildir. Değerler konusu üzerine felsefi planda yapılan tartışmalarda değerlerin mevcudiyeti ve insanın duygu ve davranış dünyasındaki etkisi genel kabul gören bir görüştür. Değerler üzerine tartışmalar genelde, bizim de bu bölümde ele alacağımız gibi değerlerin varlık yapısı, onların öznel mi, yoksa nesnel mi oldukları üzerinde odaklanmıştır.²⁵

Felsefenin Antik çağ, Orta çağ ve Yeniçağ felsefesi şeklinde ayrılan her döneminde değerlerle alakalı birbirine zıt farklı temellendirmeler yapılmıştır. Değerlerin nesnelliği veya öznelliğini tartışacağımız bu bölümde felsefe tarihinin her üç dönemindeki tartışmaları toplu bir biçimde ele almamızın uygun olacağını düşünmekteyiz.

a) Antikçağ Felsefesinde Değerler Sorunu

Felsefe tarihinde, rölativizmin ilk temsilcileri olarak bilinen sofistler, değerlerin öznelliği görüşünü ilk savunanlar olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar kendileri özellikle değerler sorunu üzerinde durmamış olsalar da, en ünlü sofist olarak kabul edilen Protagoras'ın 'İnsan her şeyin ölçüsüdür' önermesi değerler açısından bakıldığında, sofistlerin değerleri, "insana ait yüklemeler, öznenin şeylere atfettiği nitelermeler" olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Rölativist düşünceye göre, değerler öznelliklerinden dolayı öznel arasında hep tartışma konusu olurlar ve bunun sonucunda her zaman bir değerler rölativizmi ortaya çıkar. Bu eğilimde olanlar, dinsel inançların ve ahlâkî doğruların toplumdans topluma, çağdan çağa değişiklik göstermesini

²⁵ Uysal, "Değerler Üzerine", s. 3; Arslan, a.g.e., s. 110.

kendi görüşlerine bir argüman olarak kullanırlar.²⁶ Hatta aynı dönemde aynı toplum içinde, aynı seviyede eğitim almış insanların dahi bir şey hakkında farklı değerlendirmede bulunmaları bu görüşü destekler mahiyettedir.

Her iki grup da kendi görüşlerini gündelik hayatta yaptıkları deneylerden hareket ederek, savunmaya ve temellendirmeye çalışmışlardır. Öznelci yaklaşımda olanlar, inançların, ahlâki doğruların toplumdan topluma, çağdan çağa değişiklik gösterdiğini, örneğin bazı taraftarların Galatasaray'ı tutması bazılarının ise Beşiktaş takımına değer vermesi, kimilerine göre ise her ikisinin de değerli bulunmamasını kendi görüşlerine delil olarak kullanırlar.²⁷

Başta Sokrates, Platon ve Aristoteles olmak üzere Sofistlerin başlatmış oldukları öznelci yaklaşıma karşı nesnelci bir tutum doğmuştur. Daha sonra “varlık değerlerle doğmuştur” önermesi etrafında şekillenecek olan nesnelci yaklaşıma göre değerlerin öznenen bağımsız olarak nesnel bir realitesi vardır. Cesaret, adalet, cömertlik gibi kavramlardan hareket eden Sokrates, bu değerler üzerine ilk bakışta her ne kadar farklı görüşler gözlemlense de, daha derin bir inceleme yapılması durumunda herkesin benzer, hatta aynı görüşte olacağını savunmaktadır. Platon ise hocasının görüşünü, “her türlü değer bizden bağımsız olarak doğru veya yanlıştır” diyerek paylaşmıştır.²⁸ Aynı şekilde, Aristoteles de değeri, varlıkta içkin, nesnel bir şey olarak kabul etmektedir.²⁹

Öznelci düşünürlerin ileri sürdükleri, nesnelere farklı gruplarda ve çağdan çağa değişim gösterdiği şeklindeki argümanlara, nesnelciler, görünürde durumun böyle olduğu, fakat değişenlerin aslında değerler değil de, onları algılayan gruplar veya bireyler olduğu teziyle karşı çıkmaktadırlar.

Nesnelcilere göre, “nasıl ki renk körlüğü bir insanın renkleri ayırt etmesine engelse, insanların yetiştiği farklı çevreler, aldıkları farklı eğitim, içinde yaşadıkları koşullar, nesnel değerleri görme ve tanımlarına engel olabilir. Fakat bundan dolayı

²⁶ Özlem, Doğan, “ *Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznelcilik/ Rölativizm Tartışması Üzerine*” (*Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumları* içinde, Ed. Şahabettin Yalçın), Vadi Yay. Ankara, 2002, s. 286.

²⁷ Arslan, a.g.e., s. 112.

²⁸ Arslan, a.g.e., s. 110.

²⁹ Özlem, a.g.m., s. 286.

değerlerin nesnel olmadıklarını söylemek mümkün değildir”.³⁰ Mesela, doğu kültürüyle yetişmiş olan biri veya tam tersi batı kültürüne mensup olan bir kimse, farklı bir kültürel ortama girdiğinde, orada karşılaştığı topluluğun değerlerinden hoşlanmayabilir. Lakin belli bir süre sonra karşılaştığı topluluğun değerlerine alışmaya ve onları benimsemeye başlayabilir. Kendimizden bir örnek verecek olursak, yabancı öğrenci sıfatıyla Türkiye’ye ilk geldiğimizde daha önce duymadığımız ve yabancı olduğumuz Türk sanat müziği bizim için bir şey ifade etmiyor, aksine sıkıcı olabiliyordu. Fakat belli bir süre sonra, sık sık dinleyerek anlamını kavramaya başlayınca bu müzik türü zevkle dinlediğimiz, hoşumuza giden bir şey oldu. Nesnelci anlayışa göre her nesnenin kendi içinde bir değer taşıdığını, fakat bunun, öznenin onun farkına varmasıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

b) Ortaçağ Felsefesinde Değerler Sorunu

Değerler konusu, ortaçağa hâkim olan Hıristiyan ve İslâm felsefesinin de temel problemleri arasında yerini almaktadır. Bu dönemde değerler üzerine dile getirilen fikirlerde her iki felsefi akımın da büyük ölçüde Grek felsefesinden etkilendiği, büyük oranda Platon ve Aristoteles’in izinden yürüdüğünü söylemek mümkündür.³¹ Değerlerin nesnel mi, yoksa öznel mi oldukları konusunda dile getirilen ‘varlık değerlerle doğmuştur’ prensibine, bu dönemde daha da belirginlik kazandırılmış ve “olgudan ahlâk ve töre, töreden ahlâk ve olgu çıkar” aforizması eklenmiştir.³² Ağırlıklı olarak Platon’un “eşya Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir” diye formüle edilebilen sorusu üzerinde durularak, Hıristiyan ve İslâm filozofları konuyu tartışmışlardır.

Hıristiyan dünyasında ‘Euthyphro tartışması’ ile İslâm dünyasında kelamcıların ‘hüsün ve kubuh meselesi’ adı verilen problemin temelde aynı olduğunu söylemek mümkündür. Hıristiyan dünyasında, Ockham’lı William ve Protestan teologların büyük bir kısmının kabul ettiği görüş; iyi ve kötünün kaynağının Tanrı olduğu ve kurtuluşa ancak İsa’ya ve onun buyruklarına sınıksız olarak erişilebileceği görüşüdür. Thomas

³⁰ Arslan, a.g.e., s. 111.

³¹ Özlem, a.g.m., s. 286.

³² Özlem, a.g.m., s. 286.

Aquinas ve bazı Katolik teologların temsil ettikleri ikinci bir görüş de, insanın neyin iyi, neyin kötü olduğunu vahiyden bağımsız olarak bilebileceğini ileri süren görüştür.³³ Bu ikinci görüş Katolik dünyasının resmi görüşü olarak da kabul edilmektedir.³⁴

İslâm dünyasında da, bir tarafta Mu'tezile, diğer tarafta Eş'ariye ve İmam Gazali'nin temsil ettiği birbirinin tamamen zıddı iki görüş ile bunların dışında Maturidi kelâmcıların savundukları üçüncü bir görüş mevcuttur.

Mu'tezile âlimlerine göre, iyilik, kötülük, adalet gibi değerler, Allah'ın buyruğundan bağımsız, gerçek bir var oluşa sahiptirler. Eşyayı iyi veya kötü kılan özellikler onun kendinde mevcuttur. Yani iyilik veya kötülük eşyanın kendi nesnel niteliğidir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın bir davranışı emretmesi veya yasaklaması, o davranışta mevcut olan değere bağlıdır. Yani bir davranış iyi olduğu için Allah onu helal, kötü olduğu için de haram kılmıştır.³⁵

Eş'arilere göre ise fiiller özü gereği iyi veya kötülük özelliğine sahip değildir. İyilik veya kötülük ancak Allah'ın Peygamberler vasıtasıyla onları bildirmesiyle, yani O'nun dinini tebliğ etmesiyle söz konusu olurlar. İyilik fiilin kendisinde değil, onun yapılmasını emreden ya da ondan kaçınılmasını isteyen kaynakla ilgilidir.

Üçüncü ve orta bir yol ise, insan davranışlarını üçe ayırarak geliştirilmiş olan Maturidiler'in görüşüdür. Maturidilere göre, iyilik, kötülük gibi değerler ontolojik manada objektiftirler. Onlar insan davranışlarını, bizzat iyi olanlar, bizzat kötü olanlar ve bu ikisi arasında bulunanlar olmak üzere üçe ayırmışlardır. İlk ikisinin bilgisine insan akli vahiyden bağımsız sahip olabilirken, üçüncüsünü ancak vahiyle bilebilir.³⁶

c) Yeniçağ Felsefesinde Değerler Sorunu

Yeniçağ felsefesinde aydınlanma hareketiyle Ortaçağda kilise yozlaşmalarına karşı bir savaşın yürütüldüğü dönem kastedilmektedir. Bu hareketin amacı bilimi her

³³ Kılıç, Recep, "Ahlâkın Temellendirilmesi Problemi", (Din Ve Ahlâk Felsefesi içinde, ed. Recep Kılıç), Ankuzem Yay., Ankara, 2006, s. 220. (Bundan sonra bu kaynak "Ahlâkın Temellendirilmesi" şeklinde verilecektir).

³⁴ Özlem, a.g.m., s. 287.

³⁵ Kılıç, "Ahlâkın Temellendirilmesi", s. 220; Uysal, "Değerler Üzerine", s. 3; Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yay., İst., 2006, s. 209.

³⁶ Kılıç, "Ahlâkın Temellendirilmesi", s. 221; Uysal, "Değerler Üzerine", s. 3; Kılavuz, a.g.e., s. 208.

türlü ahlâktan, siyasetten, dinden ve ideolojilerden arındırmaktır. Bu anlayış İlkçağ ve Ortaçağlardaki filozofların, varlıkla değeri özdeşleştirmelerini kategorik olarak reddeder. Aydınlanmacı anlayışa göre aslında değer diye bir şey vardır, fakat bu bir niteliği değil, (Burada bir ifade eksikliği var, kaynağına bak. Neyin niteliği değil?) nesnelere insanın yüklediği, atfettiği gerçekliği olmayan, öznel bir niteliktir.³⁷

Değerlerin yapısıyla ilgili yukarıda açıklamaya çalıştığımız görüşleri kısaca şu şekilde sistematize etmemiz mümkündür:

1) Değerleri, özneye bağlayan, onun arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve beklentileri ile ilgili gören, değerlere öznenin dışında bir varlık atfetmeyen, değerleri “özneler tarafından nesnelere yüklenen nitelikler” olarak değerlendiren “öznelci” yaklaşım.

2) Değerlerin, öznenin dışında, öznelerden bağımsız ayrı bir varlığının olduğunu kabul eden “nesnelci” yaklaşım.

3) Değerlerin, ne nesnel, ne de öznel olarak var olmadıklarını, özne ile nesne arasındaki ilişkilerden ötürü var olan, ilişkisel bir şey olduklarını savunan görüş.

3) Değerlerin Çeşitleri

Değerler ekseninde şekillenen bir dünyada yaşayan, yaşam biçimi bir şekilde değerler tarafından determine edilen ve değerle var olan insanoğlu için değerler, bir bakıma onun yaşama gayesidir. Hatta bazı durumlarda bizi kuşatmış olan değerlerin sadece kendimiz için değil, başkaları için de hayat gayesi olmasını isteyebiliriz. İnsanın hayatta sayısız eylemleri ve eylem alanları vardır. Her eyleminin bir değer tarafından determine edildiğini düşünürsek, insanın değerlerinin farklılığından ve çeşitliliğinden de söz edebiliriz. Bu yüzden de değerleri konu edinen bilimlerden, farklı değer tasniflerinin yapıldığını gözlemlemekteyiz. Her ne kadar farklı değer tasniflerinden söz edilse de, değerlerden her birinin alanını, diğerlerinden kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olduğunu söylemek zordur. Biz ahlâkî, dinî, toplumsal, tarihî, ekonomik, estetik, siyasî vb. değerlerden söz edebiliriz. Fakat ahlâkî değerler içerisinde kabul

³⁷ Özlem, a.g.m., s. 288.

edilen bir şeyin, aynı anda bir milletin dinî veya başka bir değerini de ifade etmesi mümkündür.³⁸

Değerler alanını birbirinden kesin çizgilerle ayırmamız mümkün olmadığına göre, aşağıda üzerinde duracağımız değer tasniflerini, ancak bilimsel araştırmalarda araştırmacının işini hafifletmek ve daha kolay sonuçlar alabilmesi için yapılmış sınıflandırmalar olarak değerlendirebiliriz.

Felsefi antropolojiye ilişkin çalışmalarıyla bilinen T. Mengüşoğlu, İnsan Felsefesi adlı kitabında yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri olmak üzere üç grup değerden söz etmektedir.

a) Yüksek değerler grubunda, sevgi, nefret, bilgi, doğruluk, yalancılık, masumluk, saflık, dürüstlük, dostluk, hak ve haksızlık, adalet, güven, güvensizlik, inanma, söz verme, saygı, şeref, iyi ve kötü gibi değerler zikredilebilir. Bu grup değerler tarafından yönetilen eylemler, insanlar tarafından ya doğrudan ya da dolaylı, refleksiyonlu gerçekleştirilirler. Bir eylemin bu iki şekilden hangisine göre gerçekleşeceği, ondaki değer duygusunun açıklığına ve gerçekleştirilecek eylemin açıklığına bağlıdır. Örneğin, bir kimse birine, kendisine bir şey olması halinde çocuklarına verilmesi şartıyla şahitler olmadan bir emanet verir. Emaneti veren kişiye bir şey olması halinde, doğrudan olan eylem; emanet sahibinin bu emaneti sözleştikleri gibi verilmesi gerekene düşünmeden vermektir. Fakat açık bir değer duygusuna sahip olmayan biri, emaneti gereken kişilere verip vermeme konusunda farklı düşüncelere kapılır, ondan sonra kendisindeki değer gücüne göre bir davranış ortaya koyar.

b) Araç değerler grubuna; ilgi ve çıkar değerleri, yarar, kuşku, çekememezlik, kıskançlık ve vital değerlerle her türlü maddesel ve benzeri değerler girer. Bu guruba giren değerler, insan hayatında çok önemli ve geniş bir yer kapsar. Çünkü insan hayatı bu değerlerin gerçekleşmesine dayanır. Fakat bu değerlerin gerçekleşmesi, yüksek değerlerin kenara itilerek yapılması anlamına gelmemektedir.

³⁸ Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yay., İst.,1998, s. 84; Uysal, "Değerler Üzerine", s. 2.

c) Davranış değerleri gurubunda ise, modanın, zevkin, alışkanlığın değerleri, temelini toplumun sosyal yapısı ve ulusların geleneklerinde bulan değerler, davranış, görgü kuralları, gibi değerler zikredilmektedir.³⁹

Değerlerin bir başka tasnifi, insan şahsiyetini, onun değerlerine göre ortaya çıkarmaya çalışan Spranger tarafında yapılmıştır. Psikolojik çalışmalarda, onun yapmış olduğu tasnif bir ilk olarak kabul edilmektedir. Spranger, estetik, ilmi, iktisadî, siyasî, sosyal ve dinî olmak üzere altı değer grubundan söz etmektedir.⁴⁰ Spranger tarafından yapılan bu tasnif, genel bir kabul görmüş ve büyük ölçüde değerleri bu sınıflandırmaya göre incelemek ilmi bir gelenek haline gelmiştir. Fakat bu sınıflandırmaya sonradan ahlâkî değerler boyutu da eklenmiştir.

Son yıllarda değerler üzerine çalışmalar yapan M. Rokeach da, T. Mengüşoğlu'nun yukarıda ilk iki şıkta dile getirdiği tasnife benzer bir tasnif yapmıştır: Gaye değerler ve vasita değerler. M. Rokeach, yukarıda Spranger'in sözünü ettiği altı değer gurubunu 'gaye değerler', bu değerlerin elde edilebilmesi için gerekli gördüğü vasıfları ise 'vasita değerler' olarak isimlendirmiştir. Bu ayrıma örnek verecek olursak, eşitlik, aile güvenliği, sosyal itibar gibi değerler birer 'gaye değerdir'. Bunun yanında nezaket, sorumluluk, zekâ gibi değerler birer 'vasita değerdir'.⁴¹

Son olarak üzerinde duracağımız bir değer tasnif de değerlerin maddi ve manevi olarak ayrımıdır. Başvurduğumuz sosyoloji ve ahlâk felsefesi kaynaklarında her iki kavram da ayrı ayrı alınmakla birlikte, özellikle maddi değerlerin açık bir tanımına rastlayamadık. Fakat manevî değer kavramı üzerine söylenenlerden hareketle, maddi değerlerden kastedilen şeyin genelde bir toplumun siyasî, iktisadî, teknolojik vb. kazanımları olduğunu söylememiz mümkündür. Manevi değerleri ise, " büyük bir sosyal gurubun mensuplarının (sırf başkaları tarafından tasdik edildiği için değil) kendi idrak ve anlayışları ile doğruluğunu tasdik ettikleri için üzerinde ittifak ettikleri ve sübjektif olarak da kıymet takdir ettikleri değer hükümleri" olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.⁴²

³⁹ bk. Mengüşoğlu, a.g.e., ss. 102-107.

⁴⁰ Güngör, a.g.e., s. 84.

⁴¹ Güngör, a.g.e., s. 84.

⁴² Kurtkan, Âmiran, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, M.E.B Yay., İst.,1977, s. 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP: TARİHİ, DİNİ VE SOSYAL YAPISI

Çalışmamızın bu bölümünde Üsküp şehrinin; tarihî, coğrafi konumunu, dinî ve sosyal yapısını inceleyecek, burada yaşayan Müslüman halklar ve onların içinden yetişmiş önemli şahsiyetler hakkında bilgi vererek, bölgenin ve buralarda yaşayan milletlerin kısaca genel bir tanıtımını yapmaya çalışacağız. Fakat öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, her ne kadar tarihî verilere, kaynaklara ve tarihçilerin görüşlerine başvurmuş olsak da, çalışmamız bir tarih çalışması olmadığı için bu konu üzerine yapılmış tartışmalara, görüş ayrılıklarına, bu görüşlerin argümanlarına ayrıntılı bir biçimde değinilmeyecektir. Ancak çalışmamızın ikinci bölümünü özel olarak Üsküp'ün tanıtımına ayırmamızın amacı, gelişi güzel bir çaba değil, aksine üçüncü bölümde ele alacağımız Üsküp Müslüman topluluklarının değerler dünyasının nasıl bir zeminde teşekkül edip geliştiği, bu değerlerin burada yaşayan farklı milletlerin hayatındaki tezahürlerinin neler olduğu hakkında bir tarihî arka plan oluşturmaktır. Bu bölümde vereceğimiz bilgilerin, çalışmamızın bir bütün olarak kavranmasına da geniş çapta yardımcı olacağını ümit etmekteyiz.

A) TARİHİ GEÇMİŞİ

Üsküp, Balkan yarımadasının merkez kısmında yer almaktadır. Şehir milattan önceye dayanan bir tarihî geçmişe sahiptir. Doğal olarak da farklı dönemlerde farklı hegemonyaların idarelerine girmiş, bu idarelerin elinde farklı yapılanmalar geçirmiştir. Şehrin yönetiminin tarih boyunca yaklaşık kırk kez el değiştirmiş olduğu tarihçiler tarafından ifade edilmektedir.⁴³ Bu yüzden Üsküb'ü tanımak ve araştırmak kısa zamanda yapılacak bir çalışmayla mümkün görünmemektedir. Geçmiş ile bugünü tamamen zıt bir yapı ihtiva ettiği için ve çok farklı kültür ve medeniyetlere ait eserler barındırdığından dolayı, şehir hakkındaki ilk intibalar genelde yanıltıcı olabilmektedir.

⁴³ Doyçinovski, Kiro, *Skopje- Paraleli*, Matica Makedonska Yay., Üsküp, 2000, s. 1.

Her iki tarihî dönemi (geçmiş ve bugün) de paralel olarak incelemeyen şehrin tarihi hakkında doğru bir fotoğraf yansıtmak mümkün görünmemektedir. Üsküp tarih boyunca Balkanların en gözde şehirlerinden bir tanesi olmuştur. Tarihte ondan hep “paylaşılamayan şehir” olarak söz edilmektedir. Şehrin güzelliği hakkında onlarca, belki de yüzlerce şiir ve yazı yazılmıştır. Hatta Üsküb’ün tarihini kapsamlı bir şekilde yazmak için bölge aydınları arasında bir yarış olduğu söylenebilir. Bunun en güzel ifadesi; “Üsküp Tarihi” kitabını yazan Salih Asım’a, Üsküp Rufâi dergâhının değerli bir şeyhi olan Sa’duddîn Efendinin yazdığı şu şiirdir;

*“Üsküb ’ün tarihini yazmak için
Herkesin gönlünde vardı bir emel;
Yazdı Salih Beyefendi, muntazam
Cümle tafsîlat ile pek bî- bedel;
Gel oku dikkatle “Üsküp Tarihi”ni,
Pek mükemmel, pek mübeccel, pek güzel.”⁴⁴*

Ancak, Üsküp doğal bir güzelliğe sahip olduğu kadar, aynı zamanda talihsizliklerle dolu geçmişi olan bir şehirdir. Yangınlar, seller, depremler gibi doğal afetler dışında, insan eliyle yapılan tahrifatlara ve bozgunculuğa da maruz kalmıştır. Biz burada daha pratik olması bakımından Üsküp tarihini üç döneme ayırarak ele almaya çalışacağız.

1) Antik Çağdan Osmanlı’ya Kadar Olan Dönem

Bazı arkeologların iddialarına göre, bugünkü Üsküb’ün bulunduğu bölge, milattan beş bin yıl önce de halkların yaşadığı yerleşik bir bölgedir. Son dönemlerde yapılan arkeolojik çalışmalarda elde edilen bazı bulgular da bu teoriyi destekler niteliktedir.⁴⁵ Fakat bunun doğru bir görüş olup olmadığı tartışmalıdır. Bugün Skopye; Roma-Bizans imparatorlukları dönemlerinde Skopis, Skupis, Skopia; Osmanlı döneminde İskib, Uskup, Üsköple; Slovenler döneminde Skopye, Skopie, Skoplye olarak isimlendirilen şehir, milattan önce üçüncü yüzyılda ilk defa İlirler tarafından

⁴⁴ Asım, Salih, *Üsküp Tarihi Ve Civarı* (Sadeleştiren: Süleyman Baki), Rumeli Araştırmalar Merkezi Yay., İst. 2004, s. 61.

⁴⁵ İlievski, Blagoya, *Skopye*, Mikea Yay. Bitola, 1998, s. 9.

Skupi ismiyle adlandırılmıştır⁴⁶. İirler bu şehrin ilk sakinleri olarak da kabul edilmektedir. Üsküp şehrinin gelişimi ve büyümesi milattan önce 13–11 yıllarında Roma İmparatorluğu kontrolü altına girmesiyle olmuştur.

Daha sonraki yıllarda (284–305) Üsküp, Romalıların Dardaniya adını verdikleri eyaletin başşehri olmuştur. Milattan sonra 518 yılına kadar Üsküb'ün Romalıların elinde gelişmiş olması ve bir cazibe merkezi haline gelmesi, onu barbar kabileler tarafından sıklıkla gerçekleştirilen saldırılara maruz bırakmıştır. Şehir ilk büyük felaketini 518 yılında meydana gelen ve şehrin tamamını yok eden depremle yaşamıştır. Depremden sonra buradan sağ olarak kurtulmuş olan halk, şehri yeniden inşa etmeye başlamıştır. Fakat yeni inşa edilen şehir, eski bulunduğu bölgeye değil de, bugünkü Üsküp kalesi ile Gazi baba arasında Vardar nehrinin sol tarafında bulunan Serava çayı vadisine konumlanmıştır. Yeniden kurulan bu şehir, Bizans kralı Justinianus (527–565) idaresinde ve hızlı bir şekilde gelişip zenginleşmiş, nüfusu hızlı bir yükseliş yakalamış ve devletleşme sürecine girmiştir. Bu dönemde ikinci kez inşa edilen Skupi'nin adı değiştirilerek “Justiniana Prima” olmuştur. VI. Asrın sonlarında bu bölgelere Slavlar hücum etmeye başlamış ve şehir saldırılara maruz kalmıştır. Nihayetinde de 695- 696 yılında Slavlar bu bölgeleri istila etmeyi başarmış, bölgenin adını (skopia, skope, skopija) olarak değiştirip buralara yerleşmişlerdir. Fakat bu topraklarda Slavların hâkimiyeti Çar Samoil ile oldukça kısa ömürlü olmuştur. Bunun dışında bölge 1282 yılına kadar Bizans İmparatorluğu yönetiminde kalmıştır. 1282 yılında Üsküp, 110 yıl sürecek Sırp devleti hâkimiyetine girmiştir. Bu 110 yıllık dönemde Üsküp, Balkanlarda büyük bir önem kazanmaya başlamış, buraya kurulan gelişmiş panayırlarla Balkanların ticaret merkezi haline gelmiş ve o dönem tüccarlarının ilgi odağı olmuştur.⁴⁷

2) Osmanlıdan 1912'ye Kadar Olan Dönem

Üsküp için en çok önem arz eden ve bölgede hâlâ izleri devam eden dönem, hiç kuşkusuz ki Osmanlı dönemidir. Üsküb'ün Osmanlı hâkimiyeti altına giriş tarihi hakkında Osmanlı kaynaklarında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, şehrin Osmanlı

⁴⁶ İlievski, a.g.e., s. 9; Yordanovski, Kole, *Skopje Catastrophe-Reconstruction-Expirience*, Matica Makedonska Yay., Üsküp, 1993, s. 17.

⁴⁷ Üsküb'ün bu dönemle ilgili bkz. Hoca, Nazif, “Üsküp”, *İ.A.*, MEB. Yay., Ankara, 1986, I. Baskı, c.13, ss. 122-123.; İlievski, a.g.e., s. 9; Yordanovski, a.g.e., s. 17.

sınırlarına katılma tarihi 6 Ocak 1392 yani, Yıldırım Bayezid'in Kosova'yı fethiyle gerçekleştiği kabul edilmektedir. Şehri fetheden kumandan olarak kaynaklarda üç farklı isim zikredilmektedir. Evliya Çelebi şehri Gazi Evrenos Paşa'nın aldığını, Şemsettin Sami ve muhtemelen ondan naklen Ali Cevat ise şehrin fatihi olarak Timurtaş Paşa'yı zikretmişlerdir. Boşnak tarihçi H. Şabanoviç ise, Üsküb'ü Türklerin fethetmediklerini belki Sırp Vuk Brankoviç ile Türk Sultanı arasında yapılan anlaşmayla buraların Paşa Yiğide verildiğini kaydeder⁴⁸. Şu kadarını belirtelim ki Üsküp 1392–1912 yılları arasında olmak üzere yaklaşık 520 yıllık bir dönem Osmanlı hükümrancılığı altında kalmıştır. Üsküp Osmanlı döneminde de Balkanlarda önemli bir şehirdi. Osmanlı'nın kuzeye ve batıya doğru yaptığı seferler için Edirne'den sonra ikinci merkez olmuştur. Şehir Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra ismi değiştirilerek Üsküp (Usküb, Uskiup) ismini almıştır.

Üsküb'ün demografik yapısı, Osmanlı idaresi altına girdikten sonra, devletin izlediği politikalar doğrultusunda değiştirilmiştir. Buralara Anadolu'dan getirilen göçmenlerle kısa bir sürede bölge Türkleşme ve İslâmlaşma sürecine girmiştir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki yüzyıllardır bölgede yaşayan Müslüman halkın tamamı Türk değildi. Burada yaşayan topluluklardan İslâm dinini kabul eden diğer milletler de Müslüman nüfusu oluşturuyordu. Şehrin demografik yapısı öyle bir durum arz eder ki, 33 mahalleden oluşan Üsküp şehrinin 25 mahallesini Türk mahalleleri teşkil etmektedir. Şehir, mimari dokusu itibarıyla da Türk-İslâm mimarisıyla donatılmıştır. Mahallelerinin yapısı, dar ve eğri sokakları, çarşıları, bahçeli ve yüksek duvarlarla çevrili evleriyle, çok sayıda cami, mescit, medrese, hamam, han ve bedestenleriyle, o zamanki Osmanlı şehir karakteristikleri Üsküb'e aktarılmıştır. Yalnız Osmanlı'nın, fethettiği bölgelere sadece Müslümanları değil Osmanlı topraklarında yaşayan diğer dinlere mensup halkları da yerleştirdiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde Üsküp'te yaşayan milletler şunlardı; Türkler, Arnavutlar, Slavlar, Ulahlar, Yahudiler, Boşnaklar, Çingeneler vb. Lakin yukarıda da ifade ettiğimiz gibi nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Şehir 1535 yılında büyük bir depremle, 1594 yılında ise büyük bir yangınla ağır tahribe uğramıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın 1683 yılında uğradığı Viyana bozgunundan

⁴⁸ Hoca N., a.g.m., s. 126. Ayrıca bkz. İbrahimi, Nexhat, *İslami Ne Balkan Para Shekullit XV*, Zeri İslam Yay., Prizren, 2000.

sonra Üsküp, Avusturya askerleri tarafından istila edilmiş, fakat bölgede yayılan veba hastalığından dolayı buradan çekilmek durumunda kalmışlardır. 1689 Yılında Avusturya askerleri çekilirken şehri ateşe vermişler ve Üsküp tamamen yakılmıştır. Yaşanan bu olumsuz hadiselerden dolayı Üsküp, ekonomi bakımından tamamen çökmüş bir duruma gelmiştir. Yine de 1718 yılından sonra şehir yeniden yapılandırılmış ve Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar bölge göreceli bir huzur ortamı yaşamıştır. Fakat bundan sonra artık önemini yitirmeye başlamış, 1863 yılında Niş'le birleştirilerek vilayet merkezi yapılan Üsküp, 1869'da İşkodra'ya bağlı bir vilayete dönüştürülmüştür. Ancak, 1800'lü yıllardan sonra Osmanlı, Avrupa ve Balkanlarda etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. 1881'de kısa bir dönemliğine Üsküp, milliyetçi Arnavut gruplar tarafından ele geçirilmiştir. 1888 yılında yeniden Osmanlı topraklarına katılmış ve Kosova vilayetinin merkezi yapılmıştır. Her ne kadar şehir Osmanlı'nın eline geçtiyse de, bölgede başkaldırıları, kanlı sokak çatışmaları, çeteleşmeler devam etmiştir. Halkın büyük isyanına neden olan olay ise, Kosova Valisi Mazhar Bey'in Üsküb'ü yeniden imar etmek için Kosova vilayeti sınırları içinde gümrük vergisi uygulamasını başlatması olmuştur. Fakat bu olaylar 1911 yılında Padişah V. Mehmet Reşat'ın Kosova gezisiyle sona ermiştir. Bu olaylardan bir yıl sonra başlayan I. Balkan savaşıyla Üsküp, Osmanlı devletinin egemenliğinden tamamen çıkmıştır.

Bir devletin gelişmişliğini, zenginliğini ve yüksek kültürünü yansıtan temel göstergeler, o şehirdeki kültürel ve mimari gelişmişliktir. Üsküp bir ticari cazibe merkezi haline geldiği için bölgeye ilgi artmış ve büyük oranda göçler kabul ederek şehir hızla büyümeye başlamıştır. Önceleri 33 mahalleden oluşan şehrin mahalle sayısının artarak son dönemlerde 70 mahalleye ulaşmasını bunun bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. Bu dönemde Üsküb'ün, Bağdat ve Saray-Bosna'daki çarşılarla mukayese edilebilecek 2000 dükkândan oluşan çarşısı, Vardar nehri kenarında 700 tabakhanesi, 120 cami ve mescidi, 20 tekkesi, 6 medresesi, 9 daru'l kurâsı, 70 mektebi, 110 çeşmesi ve 200 kadar sebili, 1000 adet su değirmeni, 7 misafirhanesi mevcut idi. Ayrıca çok sayıda hamam, köprü, bedesten ve han gibi şehrin gelişmişliğini gösteren ve sosyal aktivitesinin göstergesi olan eserler inşa edilmişti. Lakin bugün bu eserlerin çok büyük bir kısmı mevcut bulunmamakta, geriye kalanlar da Makedon devletinin ırkçı

tutum ve politikaları yüzünden çeşitli bahaneler ileri sürülerek tahrip edilmekte veya restore edilmiş olsa bile farklı amaçlar için kullanılmaktadırlar.⁴⁹

3) 1912'den Günümüze Kadar Olan Dönem

XIX. Yüzyılın sonları, XX. yüzyılın başlarında gerileme sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlarda büyük ölçüde kan kaybına uğratılmaya çalışılıyordu. Bu dönemde Balkanların önemli güçleri Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan devletleri Osmanlı'nın bu vaziyetinden istifade ederek, bugünkü Makedonya topraklarından kendilerine toprak ekleme amacıyla buradaki halkı Osmanlıya karşı kışkırtıp aleyhte propagandalar yapmaya başlamışlardı.⁵⁰ Bu kışkırtmalar sonucu Üsküp'te yaşayanlar dahil, Makedonya halkı Osmanlı'ya karşı 1903 yılında bir başkaldırı gerçekleştirip dokuz gün sürecek olan Kruşevo Cumhuriyetini kurmuşlardır. 1912 yıllarında Üsküp Sırlar tarafından Osmanlı'dan alındıktan sonra 1915 yılında Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir. 1918 yılında şehir yeniden el değiştirerek, İttifak güçleri tarafından Sırlara verilmiştir.⁵¹

Birinci ve ikinci dünya savaşları arasında Üsküp her ne kadar kendi önem ve zenginliğinden bir şey kaybetmemiş olsa da, Belgrat, Zagreb, Sarayevo vb. başkentlere nazaran daha az gelişme ve ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde Üsküp'te nüfus hızlı bir şekilde artmıştır. 1921'lerde 40.000 olan nüfus 1941'lerde 80.000'e ulaşmıştır. 1941 yılına kadar Sırlar tarafında idare edilen şehir, 1941'in nisan ayında Almanlar tarafından müttefikleri olan Bulgarlara verilmiştir. Bu dönemde şehrin demografik yapısında değişiklikler yaşanmış, Sırların şehri büyük ölçüde terk etmesi ve doğu Makedonya'dan Makedon halkının bölgeye yerleştirilmesiyle nüfus 76000'lere düşmüştür. Üsküp 13 Kasım 1944 yılında, halk ayaklanmasıyla işgalci güçlerden kurtulmayı başarmıştır. 1945 yılında ise Sosyalist Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti bünyesinde kurulan, Sosyalist Makedonya Cumhuriyetinin başkenti olmuştur. Üsküp,

⁴⁹ Üsküp'ün bu dönemiyle ilgili bkz. Hoca N., a.g.m., ss. 123-124; Özer, Mustafa, “Osmanlı'nın Balkanlar'daki Uç Şehri:Üsküp”, *Toplumsal Tarih*, c.X, sayı, 60, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998, ss. 27-29; Aydemir, Yaşar, “Üsküp Tarihi”, *Hikmet Dergisi*, Sayı 4, Gostivar, 2004, ss. 9-17.

⁵⁰ Yordanovski, a.g.e., s. 20.

⁵¹ Yordanovski, a.g.e., s. 20; Hoca N., a.g.m., s. 124; Başer, Fahrettin, “Üsküp'te Bir Anadolu Türküsü”, *Tarih ve Medeniyet*, İst., 1997, s. 19.

Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra, 1991 yılında tam bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti başkenti olarak kalmıştır.⁵²

1945'ten 1990'lara kadar geçen süre, Üsküp Müslümanlarına yönelik yapılan zulümlerle tarihe kara harflerle yazılmış bir dönem olarak geçmiştir. Sırp ve Makedonların ortaklaşa yürüttüğü baskılar ve insanlık dışı uygulamalar sonucunda on binlerce Müslüman vatandaş göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edenlerin malına, mülküne devlet tarafından el konulmuştur. Bu süreçle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da kamulaştırılma adı altında yapılan bu zulümlerle, vatanını terk etmeye zorlanan halka, Üsküp'teki mal ve mülklerine karşılık para aldıklarına dair senetler imzalatılarak herhangi bir hak talep etme imkânının ellerinden alınmış olmasıdır.⁵³

B) ÜSKÜP'ÜN COĞRAFÎ KONUMU VE DEMOGRAFİK YAPISI

Üsküp bugün, 1991 yılında Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyetinden ayrılarak tam bağımsızlık kazanan Makedonya Cumhuriyetinin başkentidir. Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi coğrafi olarak Balkanların merkezinde yer aldığı için her döneminde bölgede önemli siyasî, iktisadî ve kültürel rol oynamıştır. Üsküp, güneyde Vardar-Morava vadilerinden Selanik ile Ege denizine, kuzeyde ise Panon havzası (Niş-Belgrad)'na ulaşan ana yol üzerinde bulunmaktadır. Şehir, Kaçanik boğazından geçen yol ile Kosova-Priştine'ye, doğuya giden Kumanova-Kriva Palanka yolu ile Bulgaristan-Sofya'ya, batıya giden farklı bir güzergahtan da Arnavutluk'a bağlanır. Yer yer deniz seviyesinden 220-340 yükseklikte bulunan Üsküp, Vardar mecrasının yukarı kısmında, kuzey-batı ve güney-doğu yönünde uzayan tektonik bir arazide sıralanmış vadilerden kendi adını taşıyan geniş ve verimli ovanın kuzeyinde Vardar nehrinin her iki yakasında yer almaktadır".⁵⁴

Kuruluşu itibariyle günümüze kadar geçen süre içerisinde sürekli el değiştiren Üsküp, demografik açıdan da değişken bir yapı arz eder. Bölgeyi hâkimiyeti altına alan

⁵² Yordanovski, a.g.e., s. 20; Hoca, a.g. m, s. 122; İlievski, a.g.e., s. 23.

⁵³ Bu dönemle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Emiroğlu, Hüseyin, "Soğuk Savaş Sonrası Balkanlar'da Şiddetin Kaynağı: Tarihsel Argümanlardan Konjonktürel Gelişmeler", Hikmet Dergisi, Sayı17, Gostivar, 2006, ss. 43-73.

⁵⁴ Hoca N., a.g.m., s. 122.

her güç, kendi politika ve çıkarları doğrultusunda, gerek bölgeye kendi milletlerinden olan toplulukları getirerek, gerekse kendileri dışındaki halkı farklı bölgelere göçe zorlamak suretiyle bölgede kendi nüfuslarını arttırma ve egemen kılma çabası içinde olmuşlardır. Bu yüzden bugün Üsküp multi etnik bir karaktere sahiptir. Üsküp'te Makedonlar, Arnavutlar hâkim unsur olmakla birlikte Türkler, Torbeşler, Boşnaklar, Çingeneler, Ulahlar vb. topluluklar yaşamaktadır.

Devlet İstatistikleri Kurumu tarafından yapılan sayımlarda 1960'lardan sonra Üsküp nüfusunun hızla arttığı, 1996 yılında şehrin yedi merkez ilçesinde 444.760, taşra ilçelerde ise 100.468 olmak üzere, toplam 545.228 kişinin yaşadığı belirtilmektedir. Resmi verilere göre, ülke bazında nüfus dağılımı şöyledir. Makedonya'nın, % 66.5'ini Makedonlar, % 22.9 Arnavutlar, % 4.0 Türkler, % 2.3 Romanlar, % 2.0 Sırlar, % 0.4 Ulahlar ve % 1.9'la diğerleri oluşturmaktadır.⁵⁵ Fakat, 1991 yılından sonra, özellikle 2002 savaşı sonrası gerçekleştirilen nüfus sayımlarına azınlıkların yaptıkları itirazlar ve protestolar dikkat çekicidir. Dinî aidiyeti açısından ise nüfusun % 66.34 ü Ortodoks, % 30.04 ü Müslüman, % 1.47 i Protestan, % 0.38 i Katolik, % 0.29 u Ateist ve %1.42 sini ise diğer dinlere mensup olanlar oluşturmaktadırlar.⁵⁶

C) ÜSKÜP'ÜN DİNÎ VE SOSYAL YAPISI

Tarih boyunca farklı insan toplulukları tarafından farklı birçok devlet kurulmuştur. Bu devletler bugün büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bazılarının ise yerlerine inşa edilen yeni devletlerde izlerini görmek mümkündür. Toplumların içinde yaşadıkları çevre, onların tabiat, tarih ve hatta kendilerini algılamalarını da doğrudan etkiler. Günümüzde insan ilişkilerinin en açık ve yoğun olarak yaşandığı yerler hiç şüphesiz şehirlerdir. "Yerleşim birimleri kültürel yoğunlukları ölçüsünde şehir olma hüviyetini elde ederler. Şehirler; tarihi dokuyu oluşturan eski yapıları, mimarî eserleri, cadde ve sokaklarıyla sadece fizikî bir mekân ve kuru mühendislik tasarımları değil,

⁵⁵ Makedonija- Brojki i fakti, *Zavod za statistika na RM.*, Skopje, 1996. s. 1.

⁵⁶ Naselenie- spored vitalnite, etničkite, obrazovanite i ekonomskite beledi (*Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo R.M.*), 1994 godina, kniga II. Skopje, 1996, s. 32.

aynı zamanda bir kültür ve kimlik kaynağı, medeniyetin somutlaştığı bir tür canlı organizmadır”.⁵⁷

Çok eski bir tarihî geçmişe sahip ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Üsküp şehri söz konusu edildiğinde, burayı, eski medeniyetlerin kendini muhafaza ettiği bir kültürel ve değerler mozaği olarak kabul etmemiz mümkündür. İnsanlar arası ilişkiler ve onların inançları, ne tür işler tuttukları, neleri sevdikleri, hangi amaçlarla bir araya geldikleri vb. doğrudan doğruya değerler ve kültürel etkinliklerle ilgili tezahürlerdir. Bir toplumun bütün bu yönlerine ilişkin dinamizmi büyük ölçüde o toplumun içinde yaşadığı şehrin mimarî eserlerinde ve tarihî yapıtlarında kendini gösterirler.⁵⁸ Bu açıdan baktığımızda, şehrin sokakları, caddeleri, köprüleri, ibadethaneleri, kütüphaneleri, eğlence yerleri gibi mekânlar, söz konusu şehir ve içinde yaşayan topluluklar hakkında belli bir görüş kazandırır.

1963 yılında Üsküp’te meydana gelen büyük depremin ardından dünyanın gözü buraya çevrilmiş, şehrin yeniden yapılanması için büyük yardımlar yapılmıştır. Depremden sonra hızlı bir şekilde yeniden yapılanmaya başlayan şehir, sürekli büyüyerek yeni bir görünüme sahip olmuştur. Bugün şehir Vardar nehrinin iki yakasında kurulmuş durumdadır. Bir yandan tüm tarihî mirasın barındırıldığı, genelde dar sokakların ve eski evlerin bulunduğu, nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu eski Üsküp, diğer yandan da Avrupa şehri izlenimi yaratan yeni Üsküp’le karşımıza iki farklı şehir çıkmaktadır. Her ne kadar, doğal afetlerden, savaşlardan ve başka sebeplerden dolayı çok sayıda tarihî eser yok olmuş olsa da, bugün mevcut camiler, mescitler, eski mezarlar, hanlar, tekkeler, medreseler vb. eserler şehrin Müslüman kimliğini ortaya koymaktadır.

Yaklaşık beş yüz yıllık bir süreyi Osmanlı egemenliği altında geçiren Üsküp’te bugün hâlâ Osmanlı öncesi döneme ait eserlerin mevcudiyeti bir anlamda İslâm’ın hoşgörü anlayışının da bir yansımasıdır. Osmanlı döneminde sayılarının azlığına rağmen gayrimüslimlere de kendi ibadethanelerini yapma, dinlerini yaşama imkânı sunulmuştur. Osmanlı’nın son dönemlerinde Üsküp’te yedi tane tarihî kilise mevcuttu.

⁵⁷ Karatepe, Şükrü, “*Şehir, Kültür ve Kitap*” (Vahap Taştan’ın *Kimlik ve Din* adlı kitabının içinde), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 1996, s. 1.

⁵⁸ Karatepe, aynı yer.

Bunlardan altısı Ortodokslara, biri de Katoliklere aittir. Yahudilerin ise iki sinagogu bulunmaktaydı.⁵⁹ Burada şuna dikkat çekmemiz gerekir ki, verdiğimiz bu rakamlar 1900'lü yıllara ait olduğundan, bu dönemde yapılan savaşları dikkate alırsak, sayıların daha fazla olması da muhtemeldir. Çünkü bu döneme ait verilere göre cami sayısı da 51 olarak verilmiştir ki, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Üsküp camilerinin sayısını 120 olarak belirtir.

Camiler daha ilk yıllarından itibaren İslâm medeniyetinde büyük rol oynamaktadır. En temel fonksiyonu cemaatle namaz kılmak olan camiler, tarih boyunca sosyo-kültürel açıdan da önemli bir eğitim merkezi olma özelliğine sahip olagelmıştır. Bundan dolayı Osmanlı döneminde inşa edilen camilerin yapısına dikkat edildiğinde, hemen yanlarında mutlaka bir medrese, hamam ve hanın da yer aldığı görülür. Bu fonksiyonlarından dolayı, Osmanlı döneminde cami yapımına büyük önem verilmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerine ait verilere göre; Üsküp'te 51 cami ve mescit bulunmakta, bunlardan on beşinde bayram ve cuma namazları kılınmaktaydı. Bunun yanı sıra Mevlevî, Rifaî, Kadirî, Sinanî, Celvetî ve Halvetî tarikatlarına ait 15 tekke mevcut idi.⁶⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1912 yılından sonra camilerin ve diğer tarihî mirasların yıkılmasına veya tahribata uğramasına sebep olan faktörlerden en önemlileri hiç kuşkusuz savaşlar, siyasî faktörler ve doğal afetlerdir. Osmanlıların Üsküp'ten ayrılmasıyla başlayan Balkan Savaşı, I. ve II. Dünya savaşıyla devam eden tahribatlar 1963'teki depremle büyük ölçüde artmıştır. Buna ek olarak II. Dünya savaşıdan sonra idareye gelen komünist rejimin de büyük payı olmuştur. Fakat siyasî faktörlerin dışında 1912'den sonra özellikle Türkiye'ye başlayan ve uzun süre devam eden göçlerin de bu tahribatlarda dolayı olumsuz bir etkisi olmuştur. Çünkü boşaltılan mahallelerde camilerin sahipsiz ve bakımsız kalması, yıkılmalarına zemin hazırlamıştır.⁶¹ Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, 1990'lı yıllardan sonra Müslümanların camilere karşı ilgisi artmış ve tüm bürokratik engeller aşılarak camilerin yeniden inşa ve ihyasına gayret edilmiştir. Tabii bu inşa ve ihya faaliyetlerine büyük ölçüde Türkiye ve diğer ülkelerden de destek gelmektedir.

⁵⁹ Asım, a.g.e., s. 32.

⁶⁰ Asım, a.g.e., s. 32; Yılmaz, Hüseyin, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*, Dem Yay., İst., 2005, ss. 17-124.

⁶¹ Şehabi, Behicuddin, *Kapanmayan Yaralar*, Skenpoint Yay., Üsküp, 2003, s. 132.

1) Dinî Örgütlenmeler

Sosyal yapı, çeşitli kurum ve grupların fonksiyonel biçimde bir araya gelmesinden oluşur. Temel toplumsal kurumların ne olduğu konusu sosyologlar arasında fazla bir tartışmaya neden olmamıştır. Siyaset, ekonomi, aile, eğitim, hukuk ve din şeklinde genel hatlarıyla sıralanabilecek bu kurumlar, toplumun uyumlu bir şekilde hayatini sürdürebilmesi için belirli fonksiyonlar icra ederler.⁶² Toplumların belirli dönemlerinde yukarıda belirttiğimiz kurumların bazıları daha ön plana çıkabilmekte ve o toplum içinde daha etkin rol oynamaktadırlar. Yani toplumdan topluma ve dönemden döneme bu sosyal kurumların toplumlar üzerindeki etkileri farklılık arz eder. Günümüz modern dünyasında özellikle ekonominin daha önemli bir rol oynadığını, buna karşın daha önceki çağlarda dinin konumunun daha merkezde olduğunu söylemek mümkündür.⁶³

Din bir yaşayış biçimi, dünya görüşü ve hayat sistemi olarak toplumu her yönüyle etkilemekte ve ona yön vermektedir. Sosyolojik olarak din; “içerisinde karmaşık toplumsal ilişkileri besleyen bir sosyal sistem” şeklinde tarif edilmektedir.⁶⁴ Bu genel değerlendirmeleri Üsküp hakkında düşündüğümüzde, orada da gerek daha önceki dönemlerde, gerekse günümüzde dinin yaşayan topluluklar üzerinde büyük etkisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durum sadece Müslümanlar için değil, gayr-i Müslim teba için de söz konusudur.

Bir Balkan şehri olan Üsküp, diğer Balkan şehirlerinden ayrı bir karaktere sahiptir. Gerek Osmanlı döneminde, gerekse daha sonraki dönemlerde Üsküp’te diğer şehirlere nazaran, dinî hayatın daha yoğun yaşandığı ve her dönemde dinamizmini koruduğu herkes tarafından dillendirilen bir realitedir. Gözlemlerimiz ve yerli halkla yaptığımız konuşmalardan edindiğimiz kanaate göre, bölgedeki bu dinî dinamizmi etkileyen nedenlerin; azınlık psikolojisine ve toplumların yasaklara karşı gösterdiği tepkiye dayalı olabileceği yönündedir. Özellikle komünizm rejimiyle başlayan dine karşı tutum ve kısıtlamalar bu refleksi uyandırıp geliştirmiştir.

⁶² Bilgin, Vejdî, *Fakih ve Toplum*, İz Yay., İst., 2003, s. 21

⁶³ Bilgin, a.g.e., s. 21

⁶⁴ Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İst., 2002, s. 230

Makedonya’da, dolayısıyla da Üsküp’te Müslümanların dinî hayatlarını organize eden ve onları temsil eden en eski ve tek kurum; eski adı “Makedonya İslâm Birliği” olan “Makedonya İslâm Dinî Birliği”dir. Bu birlik kurumsal yapılanma itibariyle, bir bakıma Türkiye’deki Diyanet İşleri Başkanlığına tekabül etmektedir. 1912 yılından sonra özellikle komünizm rejimi döneminde Birliğin icraatları takip edilip müdahalelere maruz kalmış olsa da, bağımsız bir kurum statüsünü korumuştur. Makedonya genelinde bugün bu Birliğe bağlı 13 müftülük bulunmaktadır. Bu müftülüklere bağlı olarak 1300 eleman görev yapmaktadır.⁶⁵

İslâm Dinî Birliğin Başkanının ünvanı “Reis’ül Ulemâ”dır. Başkan müftüler tarafından seçilmektedir. “Reis’ül Ulemâ”yı denetleyen organ ise “Meclis-i Şûra”dır. “Meslis-i Şûra’nın gerektiğinde “Reis’ül Ulemâ”yı görevinden azletme yetkisi de vardır.

Lokal olarak ise dinî hayatı organize eden müftülüklerdir. Müftüler Cami heyeti tarafından seçilir ve İslâm Dinî Birliğin başkanına karşı sorumludurlar. Başkan gerekli gördüğü durumlarda bir müftüyü görevden alıp yeni bir seçim kararı alabilir. Resmî olarak her cami heyeti; imam, hatip-muallim, müezzin ve mütevelliden oluşmaktadır. Büyük camilerde yapı böyledir. Fakat köylerde veya mahalle camilerinde imam; bu görevi yanında, hatiplik ve muallimlik görevini de tek başına sürdürebilmektedir.

Dinî hayata dair ilk bilgiler “muallimler” tarafından verilir. Muallimler camilerde Kur’an kursları düzenlemek ve temel dinî bilgileri öğretmekle görevlidirler. Fakat Kur’an öğretimi ve temel dinî bilgiler, muallimler dışında özel olarak yörede yetişmiş olan ilâhiyatçılar tarafından da verilmektedir. Hafız yetiştirmek için müftülüğe bağlı resmî bir “Hafız Yetiştirme Kurumu” mevcut olmakla birlikte, hafızların büyük bölümü mahalle-köy imamları veya yaşlı hocalar tarafından yetiştirilmektedir. Hafızlığını tamamlayanlara İslâm Dinî Birliği tarafından icâzet verilir. Kimler tarafından yetiştirilmiş olursa olsun, bir talebenin hafızlık icazeti alabilmesi için müftülüklerce düzenlenen sınavlarda başarılı olması gerekir. Bu sınavlar için müftülük tarafından “Hafızlık Komisyon”ları kurulmaktadır. Hafızlık icazeti veya diplomasının

⁶⁵ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/haber/makedonya.htm>. (13- 08- 2007-08-19).

herhangi bir resmi kurumda geçerliliği yoktur. Bu icazetle sadece Birliğin bünyesinde belirli görevler alınabilmektedir.

Üsküp'te orta ve yüksek okul düzeyinde dinî bilimlerin okutulduğu iki kurum vardır. Bunlardan biri, "İsa Bey Medresesi İmam-Hatip Lisesi", diğeri de, Üsküp İlahiyat Fakültesidir. Her iki kurum da "İsâm Dinî Birliğine" bağlı özel kurumlardır ve diplomaları devlet tarafından resmî kabul görmektedir. Bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin devletin herhangi bir kurumunda görev almalarında kanunî hiçbir engel bulunmamaktadır.

Makedonya İslâm Dini Birliği'ne bağlı kurum ve şahısların her türlü maddî giderleri büyük ölçüde Birliğin vakıf gelirlerinden, hac organizasyonu ile zekât, sadaka, fitre, kurban, kurban derileri vb. şekilde halktan toplanan gelirlerden karşılanmaktadır. Bunun dışında yapılan farklı anlaşma ve projeler çerçevesinde birçok İslâm Dünyası ülkesinden de yardımlar alınmaktadır.

Din öğretimi adına yaşana bir gelişme de, 2007–2008 öğretim yılında ilkokul ve liselere getirilen zorunlu din eğitimi derslerinin verilecek olmasıdır. Bu, yıllardan beri hem Müslüman topluluklar hem de diğeri dinlere mensup toplulukların talep ettikleri bir şey idi. Bu, aynı zamanda birçok işsiz İlahiyat mezununa yeni istihdam alanı açacağından, hem bu kesim, hem de çocuklarının daha fazla din eğitimi almasını isteyen aileler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu okullarda okutulacak ders programlarının ve din dersi hocalarının seçilmesi Makedonya Dini Birliği tarafından yapılacaktır. Eğitim giderleri ise devlet tarafından üstlenilmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Birliğe bağlı kurumların, Birlikten aldıkları maaş bakımından en düşük gelire sahip olanlar cami görevlileridir. Özellikle Üsküp'te cami görevlileri bu yönden büyük sıkıntı içerisindeyler. Yıllarca devlete ödenmesi gereken kıdem vergileri ve sigorta paraları ödenmeyen, aylarca maaş alamayan imamlar mevcuttur. Bu da toplumda ve ilâhiyatçılar arasında ciddi sorunlar doğurmaktadır. Her ne kadar maaş alamadıklarından dolayı sıkıntı ve şikâyetleri olsa da, Üsküp ve civarında imamı olmayan cami yoktur. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, yaşanan tüm bu maddî sıkıntılara rağmen, genel olarak imamların gelir düzeyi, devlet kademelerinde çalışan bazı memurlardan daha iyi konumdadır. Çünkü Birlikten maaş alamazlar da

cenaze yıkamak, hatim ve yasin okumalarından, mevlit ve düğünlerden gelen hediyeler, aldıkları maaşın kat kat üstüne çıkmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren komünizm rejiminin ortadan kalkması ve yönetim biçimi olarak demokrasinin benimsenmesinden sonra, Makedonya'da gerek kurumsal, gerekse toplumsal olarak hızlı bir değişim sürecine girilmiştir. Tabî ki bu değişimim pozitif olduğu gibi, birçok negatif etkileri de olmuştur. 1991'den sonra Makedonya'dan diğer ülkelere eğitim-öğretim amaçlı göçler gerçekleşmiştir. 1995'li yıllardan sonra değişik ülkelere farklı öğrenim almış öğrenciler, oralarda aldıkları bilgileri Üsküp'te yaymaya ve kabul ettirmeye çalışmışlardır. Asırlardan beri Hanefî mezhebine göre ibadetlerini gerçekleştiren halk, özellikle belli Arap ülkelerinde eğitim görmüş ve Üsküp Müslümanlarının geleneksel din anlayışına ters düşecek tarzdaki yeni fikirlerle ülkesine dönmüş bu yeni ilâhiyatçılara büyük tepki göstermişlerdir. Kurumsal anlamda da bu yıllarda farklı İslâm ülkelerindeki vakıflardan desteklenen değişik adlar altında, Birlikten bağımsız, dinî faaliyet yapan birçok dernek kurulmuştur. Kuruluşlarının ilk yıllarında gerek Birliğe bağlı din görevlileri, gerekse halktan büyük tepkiyle karşılanan bu kuruluşların bazıları zamanla kabul görmeye başlamıştır. Yaptıkları birtakım olumlu faaliyetler onlara karşı olan bakışları da yumuşatmayı başarmıştır. Bu kuruluşların yaptıkları temel faaliyetleri genel olarak şöyle sıralayabiliriz; kitap basımı ve yayını ile yazarları desteklemek, medyada dinî programlara destek vermek, kültür ve yardımlaşma faaliyetleri yapmak, dinî hizmetler sunmak, mübarek gecelerde ve bayramlarda değişik program ve konferanslar düzenlemek vb.

2) Toplumsal Hayatta İslâm ve Bazı Dinî Pratikler

Eski Yugoslavya'da yapılan dinî çalışmalara bakıldığında üzerinde ittifak edilen nokta; 1945 ile 1988 yılları arasında genel olarak tüm Yugoslavya topraklarında klasik dindarlığın düşüş trendi içerisinde olduğudur. Fakat bu trendin, dönemsel olarak ve bölgeler açısından değişiklik gösterdiği belirtilmektedir. Geleneksel dinin hâkim olduğu bölgelerde dine ilginin daha fazla olduğu dikkati çeken bir husustur.⁶⁶ Bazı sosyal-psikologlara göre dine karşı ilginin azalması yetmişli yılların ortalarına kadar devam

⁶⁶ Musai, *Musa, Balkan Müslümanlarında Din- Kimlik Bütünleşmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst., 2004, s. 72.

etmiş, seksenli yıllara gelindiğinde bu toprakların genelinde dine karşı ilgi ve yaklaşma çok hızlı bir şekilde artmıştır.⁶⁷

Bilindiği gibi Yugoslavya, Federal Sosyalist bir ülkedir. Bunun bir sonucu olarak devlet kendi ideolojisini halka empoze etmekte, kendi ideolojisine ters her türlü faaliyeti ise, tamamen yasaklamakta veya sansür uygulayarak engellemektedir. Komünist rejimiyle yönetilen diğer devletlere nazaran, Tito'nun bazı Arap ülkeleriyle olan birtakım anlaşma ve iyi ilişkilerinden dolayı Yugoslavya'da dine karşı nispeten daha liberal davranıldığı söylenebilir. Fakat buna rağmen dinî hayata dair her türlü kısıtlayıcı ve caydırıcı önlemler alınmıştır. Özellikle 1945 ile 1970 yılları arasında din adamlarına yönelik kötü muameleler ve hapis cezaları bunun en çarpıcı örneğidir. Kamuda çalışan herkesin komünist ideolojiyi kabul etmeye zorlanması ve komünist partisine kayıt olma şartı bu uygulamalardan sadece ikisidir. Üsküp'te Müslüman halk bu şartlar yüzünden komünistlerin yararlandıkları birçok devlet imkânlarından yararlanmayı kabul etmemişlerdir.⁶⁸

Üsküp'te yaşayan Arnavutlar, Türkler, Torbeşler, Boşnaklar, Çingeneler vb. topluluklar geleneksel olarak dine bağlı topluluklardı. Bu yüzden komünizmin tüm baskılarına rağmen, buradaki din adamlarının da etkisiyle, dinî hayat -büyük ölçüde gizli de olsa- canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu yüzden 1991 yılında yapılan bir ankette "Kendinizi dindar hissediyor musunuz?" sorusuna Makedon Hıristiyanların % 48.6' sını, Arnavut ve Türk Müslümanların ise % 90' ını olumlu cevap vermiştir.⁶⁹

Her dinin kendine özgü bir inanç ve ibadet sistemi vardır. İmanın nazarı tasdikinde ifadesini bulan şey, din tarafından emredilen fiillerde yerine getirilir. Daha geniş bir anlamda bakılacak olursa, dinî tecrübeden hâsıl olan ve onun tarafından

⁶⁷ Paniç, J. Dragomir, Klansa i Svetovna Seligioznost; *Socialno- Psihološko Istrazivanje Stanovnika Beogradskog Regiona*, Univerzitet u Beogradu- Institut Društvenih Nauka, Centar za Politikološka Istrazivanja i Javno Menje Yay., Beograd, 1988., s. 42.

⁶⁸ Komünist rejimin dine karşı tutumu için bkz. İbrahimi, Nexhat S. , *Paragjykimet Ndaj İslamit Gjate Shekujve*, Zeri İslam Yay., Prizren, 2000; Basha, Ali M., *İslami Ne Shqipri Gjate Shekujve*, Biblioteka İslame Yay., Tirane, 2000.

⁶⁹ Aceski, İlija, "Etnocentrizmot, Konfesionalnata, Pripadnost i Opşestvenata Dezintegracija", *Bezbednost, revija za kriminalistički, kriminologji i krivičnopravo*, Skopje, 1993, s. 156.

belirlenmiş bulunan bütün ameller, onun pratik anlatımı, yani ibadet olarak değerlendirilir.⁷⁰

Özel anlamda İslâm'dan söz ettiğimizde ise hedeflenen ve istenilen şeyin bir iman ve amel bütünlüğünün sağlanması olduğunu görürüz. İstenilen, kalbimizdeki imanın amellerimizle dışa vurması ve hayatımıza yansımadır. Fakat söz konusu edilen Üsküp toplumunda birtakım toplumsal ve siyasî baskılar yüzünden dinî pratiklerde birtakım aksaklıkların olduğu ve tam olarak yerine getirilemediği gözlenmektedir. Tüm bu toplumsal ve siyasî baskılara rağmen, buradaki halk, vicdanındaki imanı ahlâki davranışlarıyla ve örflerle dışa vurma ve yaşama gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda, ibadetler veya dinî pratiklerin Üsküp'teki Müslümanların imanının korunması ve muhafaza edilmesindeki rolünü ortaya koymak hiç de kolay değildir. Çünkü dinî pratiklere az ilgi duyduğu veya tamamen ilgisiz davrandığı halde, iman duygusunu taşıyan ve koruyan kişilere de rastlamak mümkündür.⁷¹

İman genelde bir vicdan meselesi olduğu ve kul ile Allah arasında yaşandığı için, bizim insanların imanını sorgulamak veya değerlendirmek gibi bir imkânımız bulunmamaktadır. Biz burada Üsküp'te yaşayan Müslüman halkın bazı dinî pratikler ve uygulamalarını ele almakla yetineceğiz.

Üsküp'te dinî yaşama dair tutumların bölgede hâkim olan Komünizm rejiminin uygulamalarının etkisi altında kaldığı, inkâr edilemez bir gerçektir. Komünizmin tüm olumsuz etkilerine rağmen, yaşlılarda, o dönemde dinî hayatın daha yoğun yaşandığı ve insanların daha dindar oldukları inancı hâkimdir. Onların ibadet olarak kastettikleri şeyler genelde; mevlit okutmak, yâsîn okumak ya da okutmak, geleneksel giyinme biçimi, beyaz takke takmak gibi dinî uygulamalar yanında, hocalara saygı göstermek gibi ahlâki olarak değerlendirilebilecek şeylerdir. Zaten geleneksel toplumlarda genellikle dinî davranışlarla ahlâkî davranışların sıkı bir biçimde birbirine bağlı oldukları; ahlâkî davranışlarda dinî inançların, ahlâkî normların ve değerlerin büyük bir rol oynadığı ve bunları birbirinden ayırt etmenin çok zor olduğu kabul edilmektedir.⁷²

⁷⁰ Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi* (Çev. Ünver Günay), İFAV Yay., İst., 1995, s. 51.

⁷¹ Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yay., İst., 1999, s. 88. (Bundan sonra bu kaynak “*Erzurum ve Çevre*” şeklinde verilecektir).

⁷² Günay, “*Erzurum ve Çevre*”, s. 196.

Normatif ve bütüncül özelliği dolayısıyla, toplumsal hayatın hemen her safhasını düzenleyici kurallar ortaya koyan İslâm dinî mensupları için bu durum daha da aşikârdır. Nitekim böyle bir durumda, ahlâkî yaşayış alanı bir emir ve yasaklar manzumesi içinde takdim edilmekte; bazı şeyler yapmak, bazılarında da sakınmak kişiye düşen dinî bir görev olduğu kadar, ahlâkî bir ödev olarak da görülmektedir.⁷³ Bu sebepten ilk bakışta şeklen onların söylediği bir durum söz konusu ise de, bizim yaptığımız gözlem ve araştırmalar sonucu edindiğimiz izlenim, bu düşüncenin tam olarak gerçeği yansıtmadığı ve kuşkuyla bakılması gerektiği yönündedir. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, daha yaşlı jenerasyonların İslâm'a karşı gösterdikleri hassasiyetin ve onu koruma çabalarının, bugün Üsküp'te giderek artan dinî bilinçlenmeye ve dinî uygulamalarda görülen artışa vesile olmuştur. Bu gelişme, onların bu samimi ve gayretli çalışmalarının bir semeresidir.

Bilindiği gibi İslâm'da ifâ edilişleri bakımından ibadetler üç çeşittir:

- a) Bedenle yapılan ibadetler; namaz, oruç, dua ve Kur'an okuma gibi.
- b) Para ve malla yapılan ibadetler; zekât, fitre, sadaka vb.
- c) hem beden hem de malla yapılan ibadetler; hac gibi.

Genel olarak Üsküp ve civarına baktığımızda, ibadatlere ilginin, son zamanlarda giderek bir artış göstermekle beraber, eskiden beri bu ilginin var olduğunu söylemek mümkündür.

İslâm'ın en temel ibadetlerinden biri olan namaza olan ilgiyi değerlendirdiğimizde, A. Lutov'un Bulgaristan Müslümanlarının namaz konusundaki eğilimlerini dile getirirken yaptığı tasnifi, Üsküp Müslümanlarının aynı konudaki eğilimlerini dile getirirken de yapmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda şöyle bir kategorik ayırım yapılabilir:

- a) Sadece bayram namazlarını kılanlar;
- b) Bayram namazlarını kılmakla beraber, cuma namazlarını da kılanlar,

⁷³ Günay, Ünver. *Eğitim Sosyolojisi*, Erciyes Üniversitesi, Yay., Kayseri, 1992, s. 198.

c) Buna ek olarak büyük gün ve gecelerde akşam ve yatsı namazlarını da kılanlar,

d) Teravîh namazlarını da devamlı kılıp vakit namazlarına ara sıra gidenler,

e) Bunlara ilaveten sadece ramazanda beş vakit namaz kılanlar,

f) Düzenli olarak beş vakit namaz kılanlar.⁷⁴

Üsküp'te hayatında namaz kılmamış Müslüman'dan söz etmek mümkün görünmemektedir. Müslüman olduğunu söyleyen bir kişi, çocukluk döneminde de olsa, babasıyla ya da başka büyükleriyle beraber en azından bayram namazına mutlaka gitmiştir. Çünkü bayram namazı Üsküp Müslümanları nezdinde dinî bir emir olmakla beraber, aynı zamanda yerleşmiş bir gelenektir. Sadece bayram namazı için camiye gidenlerin sayısı azdır. Genelde herkes cuma namazı, teravîh namazları ile mübarek gün ve gecelerde namaz kılmaya özen gösterir. "Kim önemsemeyerek üç cumayı terk ederse Allah onun kalbini mühürler"⁷⁵ şeklindeki hadis-i şerîf'e dayanarak oluşan, "üst üste üç cuma kılınmazsa dinden çıkılacağı" anlayışı özellikle cuma namazlarına azami önem gösterilmesine sebep olmuştur. Beş vakit namazını kılanların sayısı da yüksek orandadır. Beş vakit namaz kılanların, ara sıra evde kılmalarına rağmen, genelde namazlarını camide cemaatle kılmaya özen gösterdikleri söylenebilir. Cuma günleri camiler tamamen doludur. En son gelenler cami dışında serilen karton veya başka bir şeyin üzerinde namaz kılarlar. Üsküp'te devlet kademelerinde çalışan Müslüman memurların Cuma namazını kılabilmeleri için, belirli camilerde memurların işten çıkış saatlerine denk getirilecek şekilde ikinci kez cuma namazı kıldırılmaktadır.

Üsküp'te dinî hayatın en yoğun ve coşkulu yaşandığı aylar ramazan aylarıdır. Şüphesiz ramazan aylarının en önemli ibadetlerinden biri de oruç tutmaktır. Her yıl ramazan ayı boyunca sabahtan akşama kadar belirli şartlara uyarak yerine getirilen oruç ibadeti, sırf dinî bir ibadet olmasının yanı sıra, toplumsal hayatın büyük ölçüde dinsel bir atmosfere bürünmesine de vesile olmaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Lutov, Ahmet, *Bulgaristan Müslümanlarının Dini ve Sosyal Hayatı* (Yayınlanmamış Y.L Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006, s. 69.

⁷⁵ Ebu Dâvut Süleyman b. Eş'as es- Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud, Tercüme ve Şerhi*, Hazırlayan: Necati Yeniye, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay., İst.,1988, c.4., s. 135.

⁷⁶ Taştan, a.g.e., s. 94

Üsküp'te Müslümanların büyük çoğunluğunun oruç tuttuğunu söyleyebiliriz. Hatta oruç tutmayanların sayısı yok denecek kadar azdır. Üsküp, Balkanlarda ramazanların geleneksel olarak en coşkulu yaşandığı şehirlerden biridir. Bugün şehir ve civarında büyüklü küçüklü 22 cami mevcuttur. Bu aylarda tüm camilerde ramazan boyunca Arnavutça ve Türkçe olmak üzere değişik dillerde vaazlar ve sohbetler verilmektedir. Akşam namazından sonra sabaha kadar ışıkları yanan şerefeler, şehrin ufuklarına ayrı bir güzellik katmaktadır. Yönetim, Hıristiyan ağırlıklı olmasına rağmen, Müslüman azınlıklara ait müesseselerde iftar vakitlerine göre mesai saatleri ayarlanmasına izin verilmektedir. Mesela Üsküp'te bulunan Makedon Eğitim Bakanlığı'na bağlı Tefeyyüz adlı 8 yıllık Türkçe öğrenim veren ilkokulda dersler iftar vaktinden yarım saat önce bitirilmektedir. Okulun toplantı salonunda ise haftada iki-üç kez teravih sonrasında çay sohbetleri düzenlenmektedir.

Makedonya'da çeşitli kurumlar tarafından iftar yemeği verme âdeti olmadığı için, Müslümanlar genellikle teravihlerden sonra gerçekleştirilen çay sohbetlerinde toplanmaktadırlar. Devlet desteğiyle faaliyet gösterecekler de yazılı ve görsel medyada, radyo-tv programlarında Müslümanlar için dinî yayınlar yapılmakta, gazetelerde Ramazan sayfaları yayınlanmaktadır.

Ramazan ve kurban bayramları da geleneksel olarak yoğun bir biçimde kutlanmaktadır. Bayramlaşma, bayram namazı kılındıktan hemen sonra cemaat arasında başlar. Bayram namazlarına sadece erkekler katılmaktadır. Bayramlarda, namazdan sonra kabristana gidilerek yakınların mezarları ziyaret edilir, dua edilir. Erkekler eve döndükten sonra ailece “bayram kuşluğu” yenir. Yemek yendikten sonra hane halkı aralarında bayramlaşırlar. Evin küçük olanlarına hediyeler (genellikle para) verilir. Bayramın ilk iki günü boyunca yoğun akraba ziyaretleri yapılır. Bu günlerde genelde Müslüman esnaf, resmî bir zorunluluk olmamakla birlikte, dükkânını açmamaktadır. Memurlar da tatillerini bu günlere göre ayarlamaya çalışırlar.

İslâm ibadet esaslarından biri olan hac Makedonya Müslümanları tarafından çok önemsenmektedir. Komünizm döneminde yaygın olan “hacca yaşlandıktan sonra gitme” geleneği, bugün büyük ölçüde yıkılmış, genç yaşta hacı olanların sayısı azımsanmayacak kadar artmıştır. Hac yolculuğu hava ve kara yoluyla yapılmaktadır.

Hac organizasyonu Makedonya Dinî Birliği tarafından organize edilmektedir. Son dönemlerde kara yoluyla yapılan seferlerde özel sektöre de organizasyon yetkisi verilmiştir. Hacı adayları hacca gitmeden önce evine akraba ve dostları ziyarete gelip kutsal beldede kendileri için de dua etmesini isterler. Hacı adayının hac yolculuğu öncesinde “helallik alma” geleneği yaygındır. Hac çok ciddi sorumluluk gerektiren bir ibadet olarak görülür. Hacca gitmiş herkesten beş vakit namaz, doğruluk, sözünde durma, yalandan kaçınma gibi dinî ve ahlâkî konularda azamî ölçüde hassasiyet göstermesi beklenir.

Bütün semavî dinlerde olduğu gibi, İslâm dini de sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya büyük önem vermiştir. Sosyal yardımlaşmanın en önemli toplumsal fonksiyonlarından biri de, toplum içerisinde yaşayan fertleri birleştirip kaynaştırmak suretiyle toplumu ayakta tutmaktır. Makedonlar tarafından yönetilen Üsküp'teki Müslümanlar, işverenlerin haklarını yemesi, maaşların zamanında ödenmemesi, tüccarlara yönelik bürokratik engeller ve buna benzer devlet politikaları doğrultusunda birtakım mahrumiyetlere maruz kalmaktadırlar. Makedon hükümeti tarafından haksızlığa ve zulme uğrayan Müslümanların genel olarak gelirleri düşüktür ve fakirlikle karşı karşıyadırlar. Bu yüzden zekât buralarda büyük bir toplumsal fonksiyon icra etmektedir.

Zekât hem dinî hayatın idame ettirilmesinde hem de yoksullukla mücadelede önemli bir gelir kaynağıdır. Zekât son yıllara kadar genellikle M.İ.D.B tarafından toplanmaktaydı. Fakat yeni açılan birtakım yardımlaşma ve dayanışma derneklerinin de zekât toplaması, son zamanlarda bu tekeli ortadan kaldırmıştır. Ancak bazen aralarındaki rekabetten dolayı, bazı kuruluşların zaman zaman birbirlerini yolsuzlukla suçlamaları halkın kafasının karıştırmasına neden olmaktadır. Bu yüzden zekât verenler artık zekâtlarını ihtiyaç sahiplerine veya öğrencilere ilk elden vermeyi tercih etmektedirler.

Hemen hemen hiçbir toplumda dinin, o toplumun inanışlarını ve yaşayış tarzını ifade olan kültürden bütünüyle bağımsız olarak varlığını sürdürmesi düşünülemez. Aynı şekilde toplumun kültürel yapısı ile dinî yaşayışın dinamizmi arasındaki ilişkinin, halkın inanışlara yaklaşım tarzını etkilemesi söz konusudur. Mesela kapalı toplumlarda, dinin

hurafe sayılabilecek alanlarla ilişki içinde algılanması ihtimali, açık toplum olarak nitelendirilen modern toplumlara nazaran daha fazladır.⁷⁷

Üsküp'te yaşayan toplulukları özellikle de Müslümanları kapalı toplumlar olarak görmek mümkündür. Üsküp'te fal, büyü, nazar, muska gibi inanışlar yaygındır. Özellikle büyü olayları sıklıkla rastlanan olaylardır. Çoğunlukla yaşlı kadınlar bir halsizlik veya rahatsızlık karşısında dahi kişiye “sana büyü yapıldı” şeklinde telkinlerde bulunurlar. Buralarda özellikle son zamanlarda “Cinci Hoca” diye adlandırılan çoğu kötü niyetli insanlar ortaya çıkmıştır ve tedavi karşılığı halkı sömürmektedirler. Üsküp'te ilginç bir durum, Hıristiyan dinine mensup olanların da belli bir rahatsızlık karşısında bu “Cinci Hocalara” başvurmak suretiyle çareler aramalarıdır.

3) Etnik ve Dini Topluluklar Arası İlişkiler

Dinin sosyolojik temellendirilmesi, her şeyden önce onun belli bir dinî topluluk veya cemaat oluşturma özelliğinde toplanmaktadır. Esasen, her din bir toplum içinde ortaya çıkar ve yayılır. O, taraftarlarını en azından manevî bir birlik oluşturan bir topluluk içerisinde bir araya getirir.⁷⁸ Din ve kimlik ilişkileri üzerinde yapılan araştırmalar, dinin, insan ve tutumları, bireyin diğer insanlarla ilişkileri, ahlâki davranışları, dünya görüşü, duygu ve düşünceleri üzerinde az veya çok belirleyici etkiler bırakabildiğini göstermektedir. Mesela kişiliğin sonradan kazanılan ve daha ziyade kişinin çevresinden gelen sosyo-kültürel özellikleri ifade eden karakterinin oluşmasında ve yapılanmasında dinin rolünü ve etkisini inkar etmek mümkün değildir.⁷⁹

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Üsküp gerek dinî, gerekse millî yapısı itibariyle farklılıkların oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Farklı dine mensup olanların yaşamasıyla birlikte, buradaki dinî yaşayışın, Ortodoks Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından şekillendirildiği ve milletlerin farklılaşmasının özellikle bu iki din üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Müslüman topluluğu oluşturan temel milletler nüfus çokluğuna göre Arnavutlar, Türkler, Torbeşler, Boşnaklar ve Çingeneledir. Konumuz itibariyle biz burada kısaca Arnavutlar, Türkler ve Torbeşler hakkında ayrı

⁷⁷ Taştan, a.g.e., s. 84.

⁷⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 52.

⁷⁹ Musai, a.g.t, s. 152.

ayrı kısaca bilgi verdikten sonra, kısmen diğer topluluklara da değinerek bu topluluklar arası ilişkileri incelemeye çalışacağız.

a) Arnavutlar

Üsküp'te ve genel olarak Makedonya toprakları üzerinde yerleşik en eski milletin Arnavutlar olduğu iddia edilmektedir. Bu topraklar üzerindeki yer isimleri bunun en temel kanıtı olarak gösterilmektedir. Zira şehir ve yer isimlerinin hepsi Arnavut dili fonetik ve linguistik kurallarına uymaktadır. Üsküp'ün tarihî sürecini değerlendirirken ifade ettiğimiz gibi, eski İlirya dilindeki "Üsküp"ün isimlendirilişini buna örnek olarak verebiliriz. İliryalılar tarafından "Shkype" olarak isimlendirilen şehir, bugün değişiklikler geçirerek "Shkup" olarak bilinmektedir.⁸⁰

Osmanlı kaynaklarına ve yapılan nüfus sayımlarına bakıldığı zaman da Üsküp'te Arnavutların büyük bir kitle halinde yaşadıkları belirtilmektedir.⁸¹ Üsküp'te Arnavutların etnik ve yerli bir halk olduğuna ilişkin olarak onların etnografik özellikleri, kültür anlayışları ve geleneklere bağlılıkları, en güzel kanıt olarak kabul edilmektedir. Arnavutların giyim-kuşam anlayışları, tüm Makedon topraklarında olduğu gibi Arnavutların yaşadığı diğer bölgelerle de benzerlikler göstermektedir.⁸²

Slavların Balkanlara yerleşmesiyle Arnavutlar için sıkıntılı bir süreç başlamış, bu süreçte sık sık saldırılara maruz kalmışlardır. Osmanlı'nın bu toprakları fethiyle, bu topraklarda yaşayan Arnavutlar toplu olarak İslâm'ı kabul eden ilk milletlerden olmuşlardır. İslâm'ı kabul ettikten sonra Arnavutlar Yunan ve Slav hegemonyasından büyük ölçüde kurtulmuş ve muhtemel bir asimilasyonun da önüne geçilmiştir.

1990 yılından sonra Makedonya'yı yöneten Slav Makedon yönetimi, Arnavutları yönetimden uzak tutmaya ve onlara her yönden azınlık muamelesi yapmaya çalışmışlardır. Fakat 2001 yılında Makedon devleti ile Arnavut halk arasında vuku

⁸⁰ Halimi, Mehmet, "Toponimet si Deshmi e Autoktonise se Populsise Shqiptare ne Maqedoni", (Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde), Shkup, 1994. s. 87. ayrıca bkz. Reuter, Jens, "Shqiptaret ne Jugoslavi" (Çev. Nestor Nepravishta), Botimpex Yay., Tirane, 2003, ss. 11-35.

⁸¹ Pirraku, Muhammed, "Shqiptarsia e Shkupit sipas Argumenteve Historike", (Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde), Shkup, 1994, 97.

⁸² Musai, a.g.t, s. 34; Statovci, Drita, "Dukurit Etnografike- İdentitet Kombetar i Shqiptareve te Makedonise", (Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde), Shkup 1994, ss. 159-163.

bulan savaştan sonra yapılan anlaşmalar sonucu, Arnavutlar devleti kuran ikinci millet olarak kabul edilmiş ve Arnavutça ikinci resmî dil olmuştur.

b) Türkler

Üsküp'te yaşayan ikinci büyük Müslüman topluluk Türklerdir. Türklerin bu topraklara gelişiyle ilgili farklı görüşler belirtilmektedir. Bir görüşe göre Türklerin bu topraklara gelişi, 1363'de Edirne'nin fethedilmesi ve Sultan I. Murat'ın Lala Şahin Paşa'ya Filibe ve Zağra üzerine yürüme emri vermesi, Bizans'ın ve Balkanlardaki diğer ülkelerin iyice paniğe kapılmalarına sebep olmuştur. Edirne'den sonra Filibe'nin fethi ve Sırp Sındığı zaferinden sonra Bulgar kralı, Türkler ile barış anlaşması imzalamış ve Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Sırp ordusunun Meriç vadisinde ağır bir yenilgiye uğramasından sonra, Osmanlı'nın güney Balkanlara ilerlemesini durdurabilecek hiçbir güç kalmamıştır.⁸³ Yani bu görüşe göre Türklerin bu topraklara gelişi Osmanlı döneminde dir.

Diğer bir görüş ise, bu bölgelerdeki Türk varlığının, 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hun Türklerinin bölgeye yerleşmesiyle başladığı yönündedir. Buradaki Türk varlığı ve kültürü, Hun Türklerinden sonra bölgeye gelen Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman, Peçenek, Selçuklu ve Osmanlı Türkleriyle devam etmiştir.⁸⁴

Her ne şekilde olursa olsun, bugün Makedonya'da Türkler azınlık statüsündedirler. Türklerin büyük çoğunluğunun yaşadığı yer Üsküp'tür. Makedonya'da yaklaşık 80 bin civarında Türkün yaşadığı söylenmektedir ki bu, genel nüfusun %4'üne tekabül etmektedir. Fakat bu sayı Türkler tarafından kesinlikle reddedilmekte, gerek siyasî partiler, gerekse sivil toplum kuruluşları buna şiddetle karşı çıkmakta ve Makedonya'da Türk nüfusunun 200–250 bin civarında olduğunu iddia etmektedirler.

c) Torbeşler

Bunlar Balkanlarda yaşayan, tüm Balkan devlet yönetimleri tarafından istismar edilen, hatta kimlikleri hakkında dahi kesin bilgiler bulunmayan bir topluluktur. Bu

⁸³ Musai, a.g.t, s. 36.

⁸⁴ Hamzaoğlu, Yusuf, *Balkan Türklüğü (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara, 2000, ss. 4-5

topluluk Makedonya'da Torbeş, Sırbistan'da Goran, Bulgaristan'da Pomak olarak bilinmektedir. Torbeşleri Slav kökenli Müslümanlar olarak görmek doğru olur. Makedonya'da yaşayanlar genel olarak Makedon'ca konuşurlar. Fakat Arnavut ve Türklerle iç içe oldukları için her iki dili de konuşanları vardır. Torbeşler genel olarak kendilerini Türklere yakın görürler ve Türk olarak kabul edilmelerini isterler.

Torbeşlerin Arnavut olduklarına dair kabul görmeyen bir görüş de vardır. Bu görüşe göre, bu topraklar Osmanlı yönetiminden önce Sırp yönetimi tarafından yönetilirken bunlar Slavlaştırılmış, fakat Osmanlı'nın gelmesiyle birlikte Müslüman oldukları halde dillerini değiştirmemişlerdir.⁸⁵

Makedon devleti tarafından yürütülen demografik politikalar çerçevesinde Torbeşler, Makedon nüfusu içinde gösterilerek büyük bir haksızlığa maruz kalmaktadırlar. Resmen Makedon nüfusuna dâhil edildikleri için sayılarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Kendi ifadelerine göre Makedonya genelinde yüz ila yüz elli bin civarında Torbeş vardır.⁸⁶

Torbeşlerin etnik-kimliği konusunda bazı sorunlar yaşanmakta ve yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Devlet nezdinde bunlar İslâmlaştırılmış Makedonlar olarak kabul edilmektedirler. Torbeşlere etnik kimlikleri sorulduğunda üç farklı cevap almak mümkündür. Yani Torbeşlere kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda karşımıza üç tip tanımlama ve yaklaşım çıkmaktadır:

a) Bunların bir kısmı kendilerini Türk olarak görür ve onun dışında bir kimlik kabul etmezler.⁸⁷

b) Etnik kimlikleri konusunda hiçbir şey söylemeyen Torbeşler de bulunmaktadır. Bunlar farklı kimliklerinin farkında olduklarından dolayı daha çok sadece Müslüman kimliğiyle tanınmak istemektedirler.⁸⁸

c) Torbeşler arasında Makedon etnik kimliği kabul etmiş olanlar da vardır. Ayrıca etnik kimliklerini açıklamaktan çekinenlere yönelik eleştiriler de

⁸⁵ Hukiç, Abdurrahman (ed), *İslam i Muslimani u Bosna i Hercegovini*, komisyon müellifler, Sarajevo, 1977, s. 34.

⁸⁶ Musai, a.g.t, s. 37.

⁸⁷ Hamzaoğlu, a.g.e., s. 453-454 (dipnot 12).

⁸⁸ Musai, a.g.t., s. 38.

bulunmaktadırlar. Bu grup, devlet tarafından desteklenmekte ve devlet yardımlarıyla Makedon-Müslüman kimlik propagandası yapmaktadırlar. Bu gurubun gerçekleştirdikleri birçok faaliyetleri vardır. Bu faaliyetleri sonucu olarak da “Makedon Müslüman Dernek Birlikleri” kurmuşlardır. Bu dernekler Torbeşlere hem tavsiye, hem de bir zorunluluk olarak Makedon kimliğini, Eski Yugoslavya komünist döneminde olduğu gibi bugün de empoze etmektedir.⁸⁹

Farklı etnik ve dinî grupların buralarda yaşaması bu topraklar üzerinde yaşayanların aralarındaki ilişkiler açısından da bir karmaşıklığa yol açmıştır. Genel olarak Balkanlarda, Osmanlı dönemi dışında, ilişkiler sürekli bir çatışma ve çekişme içinde gerçekleşmiştir. Günümüzde ekonomi, bu toplulukların davranışlarının ve ilişkilerinin temelinde yer almakta ve ilişkilere yön vermektedir. Artık modern toplumlarla birlikte, gelir düzeyine göre “üst sınıf”, “orta sınıf” ve “alt sınıf” olarak tasnif edilmektedir.⁹⁰ Üsküp’te yaşayan hakların aralarındaki ilişkileri iki şekilde ele almak mümkündür:

- a) Müslümanların, gayrimüslimlerle olan ilişkileri,
- b) Müslüman toplulukların kendi aralarındaki ilişkiler.

Gayr-i Müslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerin, daha ziyade gayr-i Müslimlerin Müslümanlara bakışıyla şekillendiğini söyleyebiliriz. Genelde birbirlerine hoş bakmamalarına rağmen, çıkarlar doğrultusunda iyi ilişkiler içinde yaşam sürdürmeye çalışmaktadırlar. Daha yaşlı jenerasyon, özellikle komünizm döneminde gördükleri eziyetlerden sindikleri için devletle ve devlet adamlarıyla münasebetlerden çekinir ve mümkünse hiçbir kurumla muhatap olmamaya çalışırlar. Müslüman olmayanlara karşı bakış, onlarla olan ticaret, komşuluk vb. ilişkilerde de farklılık arz eder. Bu tür bir ilişki içinde olanlar için, genelde “onlardan da iyi olanlar, hile yapmayan, sözünün eri olanlar var” şeklinde yorumlar yapılmakta ve bunlara daha ılımlı yaklaşılmaktadır. Fakat kırsalda veya şehrin kenar mahallelerinde yaşayanlar, gayr-i Müslimlere karşı daha toleranssız ve onlara karşı güvensizdirler. Müslümanlar ve

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Makedonci Muslimani, *Kulturno Naučni Manifestacii na Makedoncite Muslimani*, Skopje, 1984.

⁹⁰ Bottomore, T. B., *Toplumbilim* (Çev. Ünsal Oskay), Der Yay., 3.bs. , İstanbul, Trs. , s. 216

gayr-i Müslimler arasında evlilik söz konusu değildir. İstisnai olarak böyle bir evlilik gerçekleşse bile çiftler her iki taraftan da dışlanılır. 2001 yılında vuku bulan savaştan sonra komşuluk ilişkileri içinde olanlar birbirlerine karşı daha değişik bakmaya başlamış, ilişkiler soğumuş, fakat buna rağmen birlikte yaşama zorunluluğu yüzünden ortamı yumuşatmaya ve ilişkileri normalleştirmeye çalışmışlardır.

Müslüman gruplar arası ilişkiler, tarih bağlar ve dinî aidiyetler sebebiyle çok iyi ve olumludur. Dinin bütünleştirici özelliğini bu topluluklar arasında görmek mümkündür. Fakat buna rağmen özellikle son dönemlerde artan milliyetçi şuurun bu ilişkilerde çözümlere yol açtığını gözlemlemekteyiz. Ticarî, kültürel ve dinî yaşama ilgili münasebetlerde bazı ufak tefek ayrımlar gözlemlense de genelde birbirine kenetlenmiş ve kardeşçe ilişkiler içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Bunun en büyük delili, dinî-sosyal organizasyonlar esnasında tarafların birbirlerine karşı sergilemiş oldukları iyi niyetler ve yardımlaşmaya dayalı tutumlardır. Bu davranışların en son örneklerini Bosna, Kosova ve Makedonya savaşlarında hiçbir milliyet ayrımı yapmadan birbirlerine karşı uzattıkları yardım ve şefkat elinde görmek mümkündür.

Her ne kadar birbirlerine karşı olan bağlılıklar bu derece olumlu ise de, Türk-Arnavut milletleri dışında Müslüman toplulukların birbirlerinden kız alıp vermeleri istisnai bir durum arz etmektedir. Dinen bir sakınca görmeseler de, kültürel olarak buna karşı çıkmaktadırlar. Özellikle Boşnaklar ve Çingenerle evlilikler hiç denecek kadar azdır. Çünkü bu iki topluluk daha muhafazakâr bir yapıya sahiptir ve kendi kültürlerinin yozlaşmasından korkmaktadırlar. Her ne kadar bazı Türk aileleri kendi kültürlerini koruma dürtüsü ve asimile olma endişesiyle diğer milletlerle evliliklere karşı çıksa da, en iç içe girmiş ve en fazla kız alıp verme durumları Arnavut ve Türkler arasında olmuştur. Bu iç içelik ve yakınlaşma, bugün dünyanın yaşadığı çözülme sürecine ve etnik ayrışmalara büyük ölçüde mani olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜP'TE YAŞAYAN MÜSLÜMAN TOPLULUKLARIN ÖNE ÇIKAN DEĞERLERİ

Değerler gerek bireylerin, gerekse toplumların vazgeçilmez öğelerindedir. Değerleri olmayan bir insandan veya toplumdaki söz etmek mümkün değildir. Değerlerin olmadığı bir dünyada bireylerin veya toplumların yaşamlarını sürdürmesi imkânsızdır. Birinci bölümde değerler konusunu ele alırken ifade edildiği gibi, insan davranışları mutlaka bir değer tarafından determine edilmektedir. İnsan davranışlarının farklı ve çeşitli olması hasebiyle bu davranışları determine eden değerlerin de farklılık gösterebileceğini, dolayısıyla değişik değerlerden söz edilebileceğini belirtmiş ve bu bağlamda birtakım değer tasnifleri üzerinde durmuştuk. Aslında dinî değerler, ahlâkî değerler, millî-manevî değerler veya farklı birtakım sınıflandırmalara tâbî tutulan değerlerin aynı kaynaktan gelmeleri hasebiyle, onları aynı kaynağın farklı yansımaları olarak görmek ve esasında bir olduklarını ifade etmek de mümkündür. Aynı değerler bir toplumda veya bölgede dinî değer olarak görülürken, başka bir toplumda onların ahlâkî veya millî-manevî değer olarak kabul edildiğini görmek mümkündür. Esasen sözünü ettiğimiz değerler, aynı insanî değerlerin farklı ifadeleri ve yansımalarıdır.

Değerler bizim davranışlarımızdaki motivasyona göre nitelik kazanır. Eğer davranışlarımızın temelinde dinî bir motivasyon varsa dinî değerler davranışlarımızda etkili demektir. Millî bir motivasyon varsa millî değerler, ahlâkî motivasyon mevcutsa ahlâkî değerler etkili demektir. Ancak bu değerler alanının birbirinden kesin çizgilerle ayrılmayacağını, çoğu zaman karşımıza iç içe ve girift bir vaziyette çıktığını birinci bölümde ifade etmiştik.

Bu bölümde değerler alanını birbirinden ayırmadan, insan davranışlarında etkili olan ya da toplumsal yaşama anlam katan ve dinamizm getiren değerlerin bütününe “manevî değerler” üst başlığı altında değerlendirmeye çalışacağız. Bu alanda ayırım yapmamız mümkün olduğu takdirde, “dinî değerler”, “ahlâkî değerler”, “ilmi değerler”

şeklinde o değer alanını özel olarak ele alacağız. Manevî değerlerin görünür yansımaları olarak kabul ettiğimiz “maddî” değerleri de bir bütün olarak yansıtmaya çalışacağız.

Dünyanın geçmiş yüzyılda yaşamış olduğu dinî, siyasî ve ideolojik tecrübeler dünyayı bir değerler krizi ile karşı karşıya getirmiştir. Komünizm, sosyalizm ve kapitalizm ekonomik merkezli bir değer krizi oluştururken pozitivizm bizzat dini ve maneviyatı karşısına alan “bilim merkezli” bir krizin odağı olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi Üsküp’te yaşayan Müslüman topluluklar da bu süreci diğer şehirlerle paralel olarak yaşamış ve etkilerini hissetmiştir. 1990’lı yıllardan sonra bu ideolojik süreçlerden kurtulmaya çalışan dünya, yeniden değer ve kimlik tanımlamalarına yönelmiştir.

Bugün dünyadaki tüm değerlerin, ilişkilerin, sistemlerin ve düzenlerin, ister sosyal, ekonomik ve siyasî, isterse ahlâkî ve dinî olsun, yeniden şekillendiği, hatta yeniden tanımlanmaya çalışıldığı bir süreci yaşıyoruz.

Demokrasi rejiminin benimsenmesiyle diğer demokratik ülkelere entegrasyon çabalarına giren Makedonya devleti, değerler devrimi sayılabilecek nitelikte radikal bir değişim süreci içine girmiştir. Bu değişim sarsıcı bir hızla her şeyi etkisi altına almış, savunma ya da uyum mekanizmaları geliştirmeye imkân bırakmamıştır. Bundan dolayı genel anlamda Makedonya’da, özel olarak da Üsküp’te bir değerler çatışması yaşandığını söylememiz mümkündür.

Üsküp’ün demografik yapısını göz önünde bulundurmamız, bu çatışmanın boyutunun ne denli büyük ve karmaşık olduğunu daha iyi kavramamız açısından önemlidir. Genel olarak toplumsal yapı itibarıyla konunun iki boyutundan söz edebiliriz:

a) Birincisi, farklı dinlere mensup olan milletlerin veya kültürlerin birbirleriyle çatışması,

b) İkincisi ise aynı dine mensup farklı milletler arasında küçük çaplı da olsa vuku bulan çatışmalar.

Birtakım değerlerin değerliliğini veya anlamını yitirmesi, bastırılmış birtakım değer duygularının yeniden körüklenmesi bu çatışmayı daha da arttırmıştır. 1990’lı

yıllardan sonra hızlı bir değişim sürecine girilmesi ve bu süreçle birlikte anlamlarını kaybeden birtakım değerlerin yerine yeni değerlerin üretilememesi de ciddi bir sorun yaratmaktadır.

1980’li yıllardan sonra hızlı bir şekilde çökmeye başlayan komünizm ideolojisi ve Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin parçalanma süreciyle beklenmedik bir şekilde 1991 yılında bağımsız bir devlet olan Makedonya Cumhuriyeti kendini bir kaos ortamı içinde buldu. 1991 yılında yapılan referandumun ardından bağımsız bir devlet haline gelen Makedonya Cumhuriyeti, Slav ırkına mensup olan Makedonlar tarafından tek başına yönetilmeye başlandı. Makedonya’nın bağımsızlığını ilan etmesi (1991), diğer milletler gibi Arnavutlar açısından da yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır.

Kasım 1991’de yürürlüğe giren anayasanın giriş paragrafında, ‘Makedonya Cumhuriyeti Makedonların ulusal devleti olarak kurulmuştur’ şeklindeki “ulus” ibaresi, Makedonya’nın Makedonlar dışındaki diğer milletleri artık “ulusal azınlıklar” olarak tanımladığının ilanıdır. Oysa 1974 Anayasasında Arnavutlar ve diğer milletler, devletin kurucu unsurları arasında anılmaktaydı. Makedon milletinin, devleti bu tek başına sahiplenme isteği, başta nüfus bakımından ikinci sırada olan Arnavutlar olmak üzere diğer etnik grupların tepkisini çekmiştir. Bu tarihten itibaren komünizm yıllarında bastırılmaya çalışılan Makedon-Slav topluluğu ile Arnavut toplulukları arasındaki anlaşmazlıklar yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

İki halk arasındaki problem 10 yıllık bir siyasî mücadelenin ve gerilimin ardından 2001 krizi diye bilinen ve Makedon devleti ile Arnavut halkı arasında çıkan savaşıla en üst noktaya çıkmıştır. Avrupa birliği ile ABD gibi uluslar arası güçlerin de müdahalesiyle “Ohrid anlaşması” çerçevesinde Makedon hükümetinin geri adım atması ve bazı taleplerin karşılanmasıyla kriz sona erdirilmiştir. Arnavutların bu mücadelesine diğer Müslüman toplulukların siyasî temsilcilerinin ve kendilerini “aydın” diye isimlendiren bazı şahısların açık bir desteği olmamasına rağmen, halkın büyük bir çoğunluğu bu konuda gerek maddî, gerekse manevî desteğini esirgememiştir. Nitekim bu savaş sonunda yapılan anlaşmalar sonucunda diğer azınlıklar da birçok haklar elde etmişlerdir.

Yaşanan bu süreç esnasında birtakım olumsuzluklar meydana gelse de, halkın bilinçlenerek birtakım değerlerin yeniden anlam kazanmasını ve bunlara sahip çıkılmasını, Müslüman topluluklar açısından önemli bir gelişme olarak görmemiz mümkündür.

Genelde Makedonya, özelde ise Üsküp'teki Müslüman halkın millî ve manevî değerlerine sahip çıkmaları, onları yaşatma çabaları, bu değerler sayesinde elde ettikleri kazanımlar, millî ve manevî değerlerin toplumsal hayattaki rolünün ne denli önem arz ettiğini göstermektedir.

Biz burada Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklarda öne çıkan birtakım değerleri ele alarak onların değer dünyalarını, değer olarak benimsedikleri şeylere olan bağlılıklarını ve toplumsal ilişkilerde bu değerlerin oynadıkları rolleri değerlendirmeye çalışacağız.

A) BİR DEĞER OLARAK DİN VE TOPLUMSAL FONKSİYONU

Din, objektif bir gerçek olduğu kadar aynı zamanda psikolojik bir gerçektir. O değerler içerisinde en yüksek yeri işgal ettiği gibi, aynı zamanda insan ruhunda bir büyük kuvvet, manevî her türlü etkinliğin motivasyon kaynağıdır. Din, ferdin içinde doğrudan doğruya yaşanan bir tecrübeye dayanır.⁹¹ Bu bağlamda din, insanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri, fert ve toplum hayatını etkileyen ve belirleyen temel kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir.⁹²

Gerçekte din problemi, insanın kendi varlığı hakkındaki soru kadar aslî bir problemdir. Bu soru, insanın, kendi öz varlığı hakkındaki şuur ile birlikte meydana çıkar ve onunla birlikte gelişir. Dinin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Din, insanlığın temel problemi olarak her zaman var olagelmıştır.⁹³

Modern sosyolojinin klasiklerinden başlayarak yeni sosyal teorisyenlere kadar birçok toplumbilimci, din ve toplum ilişkileri bağlamında dini tanımlamak açısından

⁹¹ Yavuz, Kerim, *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1987, s. 36.

⁹² Uysal, Veysel, *Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İst., 1996, s. 10.

⁹³ Musai, a.g.t, s. 44.

çok değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Tabiatıyla her bir toplumbilimcinin dini nasıl tanımladığı, onların ayrı ayrı dine bakışlarını ve dinin toplumla olan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini de belirlemektedir. Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, din denilince ne anlaşılması gerektiği sorunu, her zaman için güncelliğini koruyan bir sorundur. Genel olarak dini tanımlamada üç eğilim ortaya çıkmıştır:

- a) Dinin özü itibariyle tanımı,
- b) Gördüğü işlevler itibariyle tanımı,
- c) Bu iki tanımlamanın birey ve topluma olan yararlılık dereceleri itibariyle telif edilmeleri yönündeki tanım.

“Dinin ne olduğu?” sorusu birinci yani özle ilgili tanımlamaların, “dinin ne yaptığı?” sorusu ikinci yani işlevle ilgili (fonksiyonel) tanımlamaların, belli tarihî ve toplumsal şartlar altında dinin söz konusu bu iki tanımının “ne derecede ve ne ölçüde yararlı olduğu?” sorusu ise üçüncü, yani yararlılıkla ilgili tanımlamaların amacı olagelmıştır.⁹⁴

Temelde din, sosyologlar tarafından genel olarak fonksiyon bildiren terimlerle tanımlanmıştır.⁹⁵ Dinin fonksiyonlarının ne olduğuna ilişkin değişik bakış açılarından hareketle, onun izafî bir şekilde telakki edilen birtakım özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Sosyal sisteme bütünlük sağlamak, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı temin etmek, sosyal yapıya düzenlilik ve devamlılık sağlamak, bu yönde semboller oluşturmak, bireysel ve toplumsal eylemler için normatif kurallar koymak, kişilerin mânâ ve kimlik arayışlarında onlara kaynak oluşturmak, -daha çok Marksist ve materyalist açıdan bakınca- sosyal sınıfların ve grupların maddî çıkarlarını maskeleyen aracı olmak, yabancılaşma ve sosyal çatışmaları anlamada güçlü bir araç olmak, dinî kökenli başkaldırıları açıklama işlevi görmek ve insanı özgürleştirmede sahip olduğu potansiyelden hareketle ideolojik etkenlerin başını çekmek şeklinde sıralayabiliriz.⁹⁶

⁹⁴ Coşkun, Ali, “*Toplumsal Düşüncede Din Sorunu*” (Din Toplum ve Kültür içinde Çev. ve Der. Ali Coşkun), İz Yay., İst., 2005, s. 14. Din tanımlamaları için ayrıca bkz. Bellah, Robert N., “*Din ile Sosyal Bilim Arasında*” (Sekülerizm Sorguluyor içinde, Hazırlayan: Ali Köse), Ufuk Kitapları, İst., 2002, ss. 161-174; Hysi, Shyqyri, Hisrori e Komuniteteve Fetare Shqiptare, Mesoonjetorja Yay., Tirane 2006, ss. 18-20.

⁹⁵ Taştan, a.g.e., s. 12.

⁹⁶ Coşkun, a.g.m., s. 14.

Özel anlamda Üsküp bağlamında dini, orada yaşayan Müslüman toplulukların ortak bir değeri ve asırlar boyu bu topluluklar arası ilişkileri belirleyen ve toplumsal birliği sağlayan bir unsur olarak kabul etmemiz mümkündür. Üsküp'te ve genel olarak Balkanlarda 1990'lı yıllardan itibaren başlayan değişim süreciyle “din ve kimlik” sorunu sürekli gündemde tutulmaktadır. Özellikle Müslüman topluluklar arasında din-kimlik ilişkisi daha belirgin halde yaşanmakta ve din bir üst kimlik olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü Üsküp'te İslâm'ın yayılmasıyla birlikte oluşan dinî kimlik, bölgede yaşayan farklı etnik guruplar için bütünleştirici bir unsur olmuştur.

Üsküp, dinin bütünleştirici ve ayrıştırıcı iki zıt fonksiyonunun en belirgin bir şekilde gözlemlenebildiği şehirlerden biridir. Din, Müslüman topluluklar arasında bir kardeşlik ve birlik duygusu uyandırırken, diğer dinlere mensup olan topluluklarla mesafe oluşturmuş ve her türlü sosyal veya kültürel asimilasyonlardan Müslüman toplulukları büyük ölçüde korumuştur.

Farklı başlıklar altında dini ele alışlarımızda da ifade ettiğimiz gibi din, Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklar tarafından önemli bir değer olarak görülmektedir. Gerek var olan rejim sıkıntıları, gerekse farklı bireysel nedenlerden dolayı dinî pratiklerde birtakım eksiklikleri olanlar bile İslâm'ı kabullenme ve savunma noktasında büyük bir hassasiyet göstermektedirler. Gerek Arnavut, gerekse Türk, Torbeş ve bölgede yaşayan diğer etnik guruplar için de aynı anlayış söz konusudur.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi komünist rejimin çöküşünün hemen ardından din üzerine yapılan anketlerden “kendinizi dindar hissediyor musunuz?” sorusuna bölgede yaşayan Müslümanların %90'ı tarafından olumlu cevap verilmesini bu sahiplenmenin bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. İslâm, bölgede yaşayan Müslüman topluluklar arası sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı temin etme ve asırlar boyu süren Slav tehdidinden onları koruması hasebiyle de ayrı bir değere sahiptir. İslâm dini, Orta Çağlarda Balkanlara büyük ölçüde hâkim olan Arnavutları, Slav toplumları tarafından gelen tehditlerden ve muhtemel bir kimlik ve kültürel asimilasyondan koruduğu kabul edilen bir realitedir. Yani Arnavutların Slavlaşmasını İslâm engellemiştir. Bu sadece

Müslüman Arnavutların değil, aynı zamanda diğer dinlere mensup olan Arnavutların da millî kültür birliğini ve sosyal entegrasyonunu korumasını sağlamıştır.⁹⁷

En genel mahiyetteki ortak nitelikleri dikkate alındığında bir din, ona inananlarla kutsal arasında kurulan bağla belirlendiğine göre, toplum içinde objektifleşen ve üyelerinin ortak malı haline gelen dinî tecrübe, bir inançlar ve pratikler sistemiyle bir müminler cemaati içinde organize olur. Buna göre her din sisteminin toplum içinde üç türlü anlatımı söz konusudur ki, bunlar teorik, pratik, ve sosyolojik anlatım, yani iman, ibadet ve cemaattir. Teorik anlatım, dinî tecrübenin anlatım biçimlerinden belki de ilki olup, hemen her dinde, birtakım inançlar o dinin ayrılmaz bir parçasını teşkil ederler. Dinî gurubun birleşip kaynaşmasına ise akîde, her zaman için en başta gelen temel bir role sahiptir. Her dinî gurup içinde toplumsal bütünleşme ve ahengin temel faktörü, gurup üyelerinin dinî inançlar ve değerleri ortaklaşa olarak paylaşmalarında yatmaktadır.⁹⁸

Wach da dinin bütünleşmedeki etkisini şu şekilde izah etmektedir; Din bir toplum içerisinde yayıldığı ve yerleştiği andan itibaren orada çeşitli inançlar, müesseseler, normlar, değerler, adetler, tavır ve davranış modelleri aracılığıyla hayatiyet bulmakta ve bu şekilde o, toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak, toplum fertlerini dinî, sosyal-kültürel bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir. Her ne kadar toplumdaki birlik ve bütünleşmenin temini dinin asıl gayesi olmamakla birlikte o, neticede sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yönelmektedir.⁹⁹ Bu bağlamda diyebiliriz ki din, sosyal hayatın düzenini sağlayan, insanlar arası anlaşıp kaynaşmayı kolaylaştıran çok etkili bir kültür unsurudur.¹⁰⁰

Kültür ile bu derece iç içe geçmiş bir unsurun toplumdan belirli bir süre içerisinde tamamen silinmesi mümkün değildir. Nitekim komünist dönemde de bu noktadaki bazı çabalar etkili olmamıştır. Ancak din, salt bir dinî bilinçten ziyade gelenekle örülü bir biçimde toplumdaki hayatiyetini devam ettirmiştir. Dinî

⁹⁷ Pirraku, Muhammed, “*Shkaqet e Kalimit ne İslâm te Shqiptaret*” (*Rreth perhapjes se İslâmit nder Shqiptareti içinde*, der. Muhidin Ahmeti), Gelenek Yay., İst., 2003, s. 39.

⁹⁸ Günay, “*Erzurum ve Çevre*”, s. 70. dinin fonksiyonları hakkında ayrıca bkz. Şentürk, Recep, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yay., İst., 2004, ss. 29-55.

⁹⁹ Şentürk, Habil, “*Sosyal İlişkilerimiz ve Din*”, *Milli Kültür*, Ağustos 1990, Sayı: 75.

¹⁰⁰ Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 253.

uygulamalar geleneksel uygulamalarla karışmış ve din otantik yapısına uysun ya da uymasın, halk uygulamaları içinde kendine özgü bir telakki ile var olmuştur.

Üsküp'te yaşayan Müslümanların din hakkındaki algılayışların da büyük ölçüde bu kültürel uygulamalarla şekillendiğini söylemek mümkündür. Üsküp'te din nedir? Sorusuna genel olarak alabileceğimiz cevapları şöyle sıralayabiliriz; İnsanları cennete ulaştıran yol, yaşam biçimi ve mensuplarının uyması gereken kuralların belirleyicisi, iyi insan olmayı öğreten ilahî öğretisi, müminlerinden namaz, oruç, zekat, hac gibi birtakım ibadetlerin yerine getirilmesini emreden, güzel ahlâklı olmayı öğreten ilahî kaynaklı sistem vb.

Balkanlarda yapılan çalışmalarda “dinî hayat ne anlam ifade etmektedir” sorusuna verilen cevaplarda Balkan Müslümanlarının dinî hayatlarını oluşturan bazı özellik ve davranışları yansıtan görüşler belirginlik kazanmıştır. Bu cevaplardan bazıları dinin ibadet yönünü ön plana çıkarırken, diğer bazıları ahlakî boyutu üzerinde durmuşlardır.

Tarihi süreçte Üsküp Müslümanlarının dinin itikadî boyutuyla pek az ilgilendiği anlaşılmaktadır. Büyük çoğunluğunun itikada dair bilgileri klasik olarak ezberletilen İman şartları çerçevesindedir. Herkes buna inanmakta, fakat mahiyeti hakkında yorumlara girilmemektedir.

Genel olarak asırlar boyu itikadî mezhep olarak Maturidîlik benimsenmektedir. Özellikle komünizm döneminde din adamları İslâm tarihi boyunca var olagelen mezhep çatışmalarından ve dinî ihtilaflardan bölge halkını koruyarak birliği ve bütünlüğü sağlama gayretleri içinde olmuşlardır. Bunun büyük ölçüde başarılı olduğu da gözlemlenmektedir.

Fakat 1990'lı yıllardan sonra farklı İslâm devletlerinden eğitim alarak ülkelerine dönen öğrenciler, oralarda gördükleri eğitim ve kültürleri bölgeye taşıyarak birtakım tartışmalara yol açmışlardır. Asırlardan beri kelamcılar tarafından dillendirilen ve üzerinde tartışmalar yapılan Tanrının sıfatları hakkındaki ihtilafları yeni bilgilermiş gibi gündeme getirerek halk arasında tartışmalara ve gruplaşmalara neden olmaktadır. Belirli menfaatler ve amaçlar doğrultusunda oluşan bazı grup veya cemaatler bu

konular üzerinden Dinî Birlik'te ve diğerk dinî eğitim kurumlarında çalışanları veya genel olarak İlahiyatçıları bilgisizlik ve yanlış akide öğretmekle suçlamaktadırlar. Hatta bazıları aşırıya kaçarak bölgede yaşayan çoğunlukla İtikat'ta Maturidiliği amelde ise Hanefiliği benimseyen halkı bid'atçı hatta kâfirlikle itham etmektedirler.

Söz konusu cemaatler, Üsküp'te Müslüman halk tarafında özellikle Osmanlı döneminden miras olarak aktarılan hatim cemiyetleri, mevlitler, ölünün ardından kırkıncı gün okumaları, kandil gecelerinin ihyası, cuma gecelerinde yâsin okunmak vb. gibi birtakım dinî uygulamalara da karşı çıkmaktadırlar. Şunu belirtmemiz gerekir ki bu tartışmalar ve gruplaşmalar Arnavut toplumunda gözlemlenmektedir. Türk, Torbeş ve diğerk etnik guruplara mensup Müslümanlar geleneksel dinî inançlara ve uygulamalara büyük ölçüde bağlılık göstermektedirler. Aslında bu geleneksel uygulamalara Arnavutların da büyük bölümü sahip çıkmaktadır. Hatta yaşlı nesiller bunları birer dinî zorunluluk olarak kabul etmekte ve bunları uygulamayanları da dinden anlamayan insanlar olarak görmektedirler.

Sözünü ettiğimiz bu gruplaşmalar ve ayrışmalara bir değer olarak milliyetçiliği ele aldığımızda daha geniş yer vereceğimizden burada bu kadar bilgi vermekle yetinelim.

Dini bir değer olarak ve onun fonksiyonlarını ele aldığımız bu bölümde dinin Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların kimlikleri üzerindeki etkisinden de söz etmeyi gerekli görmekteyiz.

Kimlik genel anlamda, güvenlik ve istikrar durumlarını ifade etmek için kullanılmış bir terimdir.¹⁰¹ Kimlik terimi genellikle Avrupa sosyal psikoloji çerçevesinde daha çok tercih edilen bir kavramdır. Bireysel ve sosyal olanın eklemlenmesini içerecek tarzda, benliğin diğerkleriyle ve toplumla ilişkisinde temsili bir kurgu olarak kimlik, benliğe kıyasla kişiler arası etkileşimi ve sosyal gerçekliğe referansı daha çok içermektedir.¹⁰² Erikson'a göre kimlik, "psiko-sosyal anlamda fertleri ego sentezinin ve gruptaki rolünün tamamlanmasına dayanır".¹⁰³

¹⁰¹ Taştan, a.g.e., s. 13.

¹⁰² Musai, a.g.t., s. 54.

¹⁰³ Sözen, Edibe, "Sosyal Kimlik Kavramının Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi", Sosyoloji Konferansları, 23. Kitap, İst., 1991, s. 94.

Kimlik, olumlu yaklaşım ile muhtemelen bütün günlük olaylara karşı kararlı olmaktır. İnançlar ve idealler gibi, yan değerleri belirleyen ve entegre eden değerler üzerine kurulmuştur. Daha doğrusu onu; “insanı diğer rollerini terk ettikten sonra biricik özü olarak kuşatan şey” olarak tanımlamak mümkündür.¹⁰⁴

Bu bağlamda kimlik, “öteki” ile ve “öteki”ye karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreç olarak görülür. Kimlik edinme sürecinde birey, psikolojik ve fiziksel güvenliğini sağlamak ve toplum tarafından kabul edilmek amacıyla, yaşadığı toplumun modellerini, değer ve normlarını içselleştirmek ve pratiğe yansıtmak durumundadır.¹⁰⁵ Kimlik zamanın ve mekânın kendine özgü şartlarına bağlı olarak şekillenen bir konsepttir.¹⁰⁶ Bu sebepten dolayıdır ki, dinî kimlik, millî kimlik, kültürel kimlik, grup kimliği vb. gibi kimlik gruplarından söz edilmektedir.

Komünizm rejiminin çöküşüne kadar geçen süreci değerlendirdiğimizde Üsküp’te yaşayan Müslüman toplulukların etnik farklılıklarına rağmen, aynı dine mensup olmalarından dolayı birbirleriyle bütünleştiklerini ve kolektif bir kimliğe sahip olduklarını görmekteyiz. Modern ve gelişmiş toplumlara kıyasla nispeten daha kapalı olan geleneksel toplumlarda, bireysel kimlik duygusunun ya hiç olmadığı ya da çok zayıf olduğu gözlemlenmektedir.¹⁰⁷ Geleneksel toplumlarda kolektif, etnik, kabile veya aileye ilişkin kimlik duyguları gelişmekte ve bireyler, kendilerini ait oldukları gruba ve bu gruptaki rollerine göre tanımlanmaktadır. Genelde bu tür toplumlarda yaşayan fertler kendilerini grupla özdeşleştirmekte ve etnik grup, din, cinsiyet, aile gibi temel kimlik gruplarını tarif ederek hem olumlu özelliklerle tanımlamakta hem de grup niteliklerinin “kendine uygun” olduklarını saymaktadır.¹⁰⁸

Üsküp’te veya genelde bütün Balkan devletlerinde daha önce de ifade ettiğimiz gibi dinî kimlik her zaman ön planda tutulmuştur. Hatta din, Boşnaklar, Hırvatlar, Torbeşler vb. toplumların millî kimliklerinin belirleyicisi de olmuştur. Meselâ

¹⁰⁴ Mol, Hans, “*Introduction*”, Identity and Religion, ed. Hans Mol, London 1978, s. 2, nakleden, Taştan, a.g.e.,s. 12.

¹⁰⁵ İnaç, Hüsametdin, *Türkiye’nin Kimlik Problemleri*, Adres Yay., Ankara, 2005, s. 15.

¹⁰⁶ İnaç, a.g.e., s. 19.

¹⁰⁷ Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yay., İzmir, 1994, s. 68.

¹⁰⁸ Bilgin, a.g.e., s. 68.

Boşnakları Sırp'lardan, Torbeşleri Makedonlardan, Pomakları Bulgarlardan ayıran din faktörüdür.

Üsküp'teki Müslümanlar tarafından din üst kimlik olarak kabul edilmiş ve bu da aralarında bir birliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Din, insanları kardeş olara kabul eder. Din kardeşliği; ırk, soy, millet, cinsiyet, hemşerilik, gibi tabii bağları reddetmemektedir. Ancak bunların da üstünde daha geniş ve üst çerçevede bir inanç ve ideal birliğine yönlendirmektedir.

Çağdaş sosyologlardan Mol, dini, spesifik anlamda kimliği kutsallaştıran bir faktör olarak ele almıştır. Bu da temelde, farklılaşma/bütünleşme arasındaki diyalektik ilişki dikkate alınarak başvurulmuş olan bir yaklaşımdır. Mol, kimliğin de, bu diyalektik karşılaştırmada, bütünleşme ile ilgili bir kavram olup, kutsallaştırma ile gerçeklik kazandığını belirtmektedir.¹⁰⁹

Daha önce de kısmen değindiğimiz gibi Üsküp Müslümanları farklı etnik kimliklerine rağmen dinî kimliğin ön planda tutulması bu topluluklarda birlik ve beraberliği sağladığı, aralarındaki ilişkilerin de buna göre şekillendiği görülmektedir. Özellikle komünist rejimi döneminde Üsküp'te yaşayan Müslümanlarda kolektif kimlik bilincinin ve ona sahip çıkmanın enik ve kültürel kimliklerine de önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kimlik edinme sürecinde bireyler, psikolojik ve fiziksel güvenliğini sağlamak ve toplum tarafından kabul edilmek amacıyla, yaşadığı toplumun davranış modellerini, değer ve normlarını içselleştirmek ve pratiğe yansıtmak durumundadır. Bu yolla, kimlik edinmek için ya başkasına göre kendini tanımlaması ya da başkası tarafından algılandığı parametrelerle kendini özdeşleştirmesi gerekir.¹¹⁰

Aynı şeyleri toplumların kendi toplumsal kimliklerini oluşturması süreciyle ilgili de söylemenin mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Zira Üsküp'te İslâm dinine mensup farklı etnik grupların ortak dinî kimliklerinin de bizzat komünizm rejiminden gelen tehlikeler ve sistemin onlara bakış açılarıyla yakından ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Müslüman topluluklar arası birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve

¹⁰⁹ Taştan, a.g.e., s. 14.

¹¹⁰ İnaç, a.g.e., s. 15.

bu ortak kimliğin oluşmasında İslâm dininin bütünleştirici yapısının yanı sıra, bölgedeki din görevlilerinin veya farklı bir ifadeyle bölge âlimlerinin de etkisi büyüktür.

1990'lı yıllara kadar Üsküp'te bir kimlik probleminden söz edilmemektedir. Aynı Dini Birlik tarafından temsil edilmeleri, hangi dini kuruma (cami, vakıf, Kur'an kursu, medrese vb.) ya da etnik gruba mensup olursa olsunlar, din görevlileri arasında bir ayırım yapılmaması, onları ortak olarak sahiplenme duygusu, Müslüman halkların iç içeliğinin ve kardeşçe yaşama arzusunun açık göstergesidir. Bu aynı zamanda İslâm dininin Üsküp'teki Müslüman toplulukları mükemmel biçimde kaynaştırıp, din birliği etrafında toplamayı başardığının ifadesidir. Bir değer olarak milliyetçiliği ele aldığımızda üzerinde duracağımız bir olgu da, 1990'lı yıllardan sonra hızlı bir şekilde yükselen milliyetçiliğin etkisiyle dinî kimlik bilinci hâlâ ön planda görülse de önceden bu topluluklar arasında söz konusu olmayan yeni birtakım söylemlerin ve tutumların da ortaya çıktığını görmekteyiz. Dinî duyguların hâlâ güçlü olması, toplulukların arasında bir nebze olsa da birbirine yabancılaşmaya başladığı bu dönemlerde birbirlerine karşı hoşgörülü ve saygılı olmalarında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

B) BİR DEĞER OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Üsküp'te yaşayan Müslümanların kimlikleri konusunu incelediğimizde, farklı etnik kimliğe sahip olan Müslüman toplulukların, özellikle komünizm döneminde, kendilerini dinî kimlikleriyle ifade ettiklerini belirtmiştik. Üsküp'te dinî kimlik bir üst kimlik olarak kabul görmüş ve toplumsal bütünlüğü sağlayıcı bir rol oynamıştır. Buradaki toplulukların millî kimlik ve kültürlerine her dönemde sahip çıkıp yaşatmalarına rağmen, aralarında herhangi bir millî kimlik sorunu veya tartışması çıkmaktadır. Yani yukarıda dinin bütünleştirici özelliğinden bahsettik. Ancak bu, milliyetin bir değer olarak görülmediği anlamına gelmez. Çünkü İslâmiyet'in özü ve milliyet duygusu aynı realitenin iki yüzü gibidir ve birbirinden ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. İslâmiyet'teki birlik inancı, hürriyetseverlik değer hükmüne imkân vermesi bakımından da, millî hudutlar içinde hür yaşama ve bunun mücadelesini teşvik etme karakteri ile milliyetçiliğe hizmet etmektedir.¹¹¹ İslâm dinine göre hiçbir kültürel

¹¹¹ Kurtkan, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, s. 61.

fenomen bir başka fenomenle çatışma içinde olmamalıdır. Bu yüzden din, milliyetçiliğin yerini alamayacağı gibi, milliyetçiliğin de dinin yerini alması söz konusu değildir.¹¹²

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi Üsküp'te yaşayan farklı etnik Müslüman grupların dine, milliyete göre başat bir konum vererek, ama milliyeti reddetmeksizin muazzam bir denge oluşturduklarını görmekteyiz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlarda ortaya çıkan sorunlar ve özellikle millî devlet kurma çabaları tartışılırken, Üsküp veya genelde Makedonya Müslümanlarının böyle bir gündeminin olmaması, birliklerini ve beraberliklerini korumaları dikkat çekicidir.

Millî kimlik, tarihî tekâmül içinde millî kültür unsurlarının şekillendirdiği bir kimlik tipidir. Millî kültürün bireysel ve toplumsal planda ortaya çıkan üslubudur; kişiyi ve toplumu farklılaştıran, en geniş ifadesiyle yaşama biçimindeki –kişiyi ve topluma özgü- ortak özelliklerde kendini gösterir.¹¹³

Kimlikler üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar diğer kimlik tanımları gibi millî kimlik tanımı için de değişik tarifler yapmışlardır. Biz burada konumuza daha uygun olarak gördüğümüz ve önemli bulduğumuz Anthony D. Smith'in görüş ve tanımını vermekle yetineceğiz.

Smith'in millî kimlikle kastettiği şey, siyasi topluluktur. Siyasi bir topluluk da, topluluğun bütün fertleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere dair tek bir yasanın varlığını ima eder. Yine topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleyecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsal mekânı ve sınırları belli bir toprak parçasını akla getirmektedir.¹¹⁴

Günümüz politik arenası birbirine zıt iki sürecin paralel olarak gelişmesinin şaşkınlık ve tereddüdünü yaşamaktadır: Bir yandan ulus-üstü kimliklerin inşasını kaçınılmaz kılan bölgesel blokların oluşması, bu oluşumların ideolojisi olarak

¹¹² Kraja, Hafız Ali, *A Duhet Feja*, Furkan Yay., Üsküp, 1999, s. 7.

¹¹³ Köseoğlu, Nevzat, *Millî Kültür ve Kimlik*, Ötüken Yay., İst., 1997, s. 24.

¹¹⁴ Smith, Anthony D., *Millî Kimlik* (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 24.

küreselleşme ve bu ideolojiye meşruiyet kazandıran çok kültürlülük söylemi; öte yandan yerelleşme, geleneğin ve etnik kimliklerin yeniden icadı süreci. Bu bağlamda, kişiler kendilerini her iki sürecin sonunda kendi öz kimliklerinden ve kültürel kimlik referanslarından uzaklaşma tehdidi ve farklılıklarla yüzleşme zorunluluğunda buldular.¹¹⁵

1989'dan itibaren başlayan büyük değişim sürecine kadar, Makedonya'nın da bir parçası olduğu tüm eski Yugoslavya'da yegâne yetkili siyasi parti Yugoslavya Komünist Birliği partisi idi. Tek partili sistemde Makedonya'da yaşayan Müslüman toplulukların siyasete, gerek Slav kökenli topluluklar tarafından yönetilen partinin engellemelerinden dolayı, gerekse dinî hassasiyetlerden dolayı uzak durulmuştur. Çünkü komünist partisine üyelik için Ateist olma şartı vardı. Arnavut, Türk veya diğer Müslüman topluluklara mensup olup da siyasete giren kişiler zaten dinî kimliklerini yitirmiş simgeler olarak toplumdan dışlanmışlardır.

Komşu komünist ülkelerde meydana gelen olağanüstü değişikliklere paralel olarak Yugoslavya'daki siyasal değişim de hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başladı. Yugoslavya federasyonunu oluşturan altı cumhuriyetteki komünist partiler, doğal olarak kendilerini geçmişin başarısızlıklarından ayırma girişimi içinde isimlerini değiştirirken, II. Dünya Savaşından beri ilk kez, komünist olmayan, ağırlıklı olarak ulusçu ve rakip konumda olan partilerden gelen ve gittikçe artan bir muhalefetle karşı karşıya geldiler.¹¹⁶ Bu süreçte Makedonya'da Arnavutlar Demokratik Refah Partisini (PPD), Türkler ise Türk Demokrat Birliği adında bir parti kurdular. Demokrat Refah Partisi (PPD) 15 Nisan 1990 yılında Nevzat Halili tarafından kurulmuştur. Türk Demokrat Birliği ise 1 Temmuz 1990 yılında kurulmuştur Erdoğan Saraç başkanlığında kurulmuş olan bu partinin ismi 27 Hazirandaki 2. Olağanüstü kurultayda Türk Demokrat Partisine (TDP) dönüştürülmüştür. 1990 yılında serbest seçimlerin yapılmasına izin verilmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde ulusalcı partiler tüm Yugoslavya topraklarında komünist partileri gölgede bıraktılar. 1991 yılında Federal

¹¹⁵ İnaç, a.g.e., s. 15; ayrıca bkz. Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst., 2006, ss. 78-86.

¹¹⁶ bk. Neziri, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dini Ve Sosyal Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002, s. 57

Yugoslavya'nın parçalanmasıyla kurulan Makedonya Cumhuriyetinde eskiden beri Makedonlarla bölgede yaşayan Arnavutlar arasında süren milliyetçi karşıtlıklar ve hatta şovenist tutumların sebebiyet verebileceği etnik gruplar arası çatışmaların yaşanmamasının bir nedeni, diğer etnik gruplara da açıkça örgütlenmelerine izin veren siyasal yumuşama idi.¹¹⁷

1991 yılından itibaren demokratik düzenin benimsenmesiyle, uzun süre dillendirilmeyen milliyetçiliğin ve milliyetçi söylemlerin arttığı bir sürece girilmiştir. Milliyetçi duyguların körüklenmesiyle Müslüman topluluklardan farklı etnik kökene sahip olanlar arasında da birtakım sorunların ortaya çıktığını gözlemek mümkündür. Fakat bu sorunların motifi daha çok siyasi. Müslüman topluluklar, özellikle de Arnavutlar ve Türkler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta gördüğümüz yakın olma durumu ve işbirliğini, partiler düzeyinde siyasal hayatta da görmek mümkün değildir. Aralarında bu kopukluğun ve işbirliği eksikliğinin nedenleri sorulunca da, her iki taraf birbirlerini suçlamaktadırlar.

1990'lı yıllardan itibaren Makedonya'da yaşayan Müslümanlarda gerek siyasi, gerekse farklı nedenlerden dolayı milliyetçiliğin sınırlı da olsa arttığını gözlemlemekteyiz. Fakat Üsküp'te ve genel olarak Makedonya'da yaşayan Müslümanların milliyetçiliğinden söz ederken kastettiğimiz şey, ırkçı milliyetçilik değildir. Burada milliyetçilik bir hak talep etme, kültürel ve ekonomik refaha kavuşma arzusu, okuma hakkının talebi olarak dillendirilmektedir. Irkçı milliyetçilik ve kendi milletini üstün görme fenomenini ancak, bu toplulukların sınırlı sayıdaki birtakım politikacı ve bilim adamlarının tartışmalarında görebilmekteyiz. Her topluluk kendi milli kimliğine bağlı olup onunla övünse de bunu bir üstünlük olarak diğerlerine karşı kullanmaları söz konusu değildir. Hatta millî kimliklerle övünmek ayıp telakki edilmektedir. Her ne kadar Müslüman topluluklar arasında bir milliyetçilik kavgası olmasa da, asırlar boyu var olagelen Makedon- Arnavut milliyetçiliği ve bu iki topluluk arasındaki düşmanlık bu süreçte körüklenmiş, 2001–2002 yılında had safhaya ulaşarak

¹¹⁷ Neziri, aynı yer.

silahlı mücadeleye kadar varmıştır. Savaştan sonra bir uzlaşma yaşanmakla birlikte millî motifli tartışmalar siyasi platformda hala devam etmektedir.

C) AHLAKÎ DEĞERLERİ

Ahlâk, kelime olarak; huy, mizaç, karakter yaradılış ve alışkanlık gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak ise ahlâk, akıl ve irade sahibi bir insanın, hiç kimsenin zorlamasına gerek kalmadan, kendi özgür iradesiyle ve bilinçli olarak yaptığı davranış anlamına gelmektedir. İradeli ve bilinçli olduğu için de insan, davranışının sonucuna katlanmak ve sorumluluk üstlenmek zorundadır.¹¹⁸

Ahlâk kavramı örf, adet, gelenek gibi terimlerle yakından ilişkili olan bir kavramdır. Bu sebepten dolayı çoğu zaman bir davranışın ahlâkın mı, örf, adet veya geleneğin konusu mu olduğuna karar vermek zorlaşmaktadır.¹¹⁹ Aksekili, ahlâk ile âdetler arasındaki ayrımı şu şekilde ortaya koymaktadır; “Ahlak kuralları bütün insanları kapsar; milliyet, kavmiyet, mezhep ile değişmez, oysa adetler böyle değildir. Bunun içindir ki, milletler ve kavimlerin birbirine uymayan, bir kavmin iyi kabul edip de diğerlerine göre kötü görülen davranışlar adetler kabilindedir.”¹²⁰ Bir Osmanlı düşünürü olan Ali Seyyidi, ahlâkî davranışlar ile örf ve adetler arasındaki farkı şu şekilde dile getirmektedir; “Ahlâk ruhî hallerden, âdetler ise aynı fiillerin tekerrürü ile nefiste husule gelen maddî melemeden ibarettir”.¹²¹

Erol Güngör ise örf ve adetleri, toplumların yaşayabilmek için yaptıkları bir icattan ibaret görmektedir. Dolayısıyla örf ve adetler bir toplum veya kültür içinde değişiklik gösterdikleri gibi, bir toplumun örf ve adetleri, diğer toplumların örf ve

¹¹⁸ Ahlâk kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, Nesil Yay. İst., 1993, s. 25 vd.; Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslam Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İst., 1985, s. 15 vd.; Altıntaş Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 11 vd.

¹¹⁹ Kılıç, Recep, “*Felsefe ve Ahlâk İlişkisi*”, (*Din Ve Ahlâk Felsefesi* içinde, ed. Recep Kılıç), Ankuzem Yay., Ankara, 2006, s.176 (Bundan sonra bu kaynak “Felsefe ve Ahlâk” şeklinde verilecektir).

¹²⁰ Kılıç, “*Felsefe ve Ahlâk*”, s. 177.

¹²¹ Kılıç, “*Felsefe ve Ahlâk*”, s. 177

adetlerine benzemez. Bu değerler mutlak değil, izafi değerlerdir. Buna karşın temel ahlakî değerler değişmez ve mutlak bir karaktere sahiptirler.¹²²

Biz burada Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların ahlakî değerleri üzerine durmadan önce kısaca köklü bir geçmişe sahip olan Arnavut ve Türk toplulukların örf ve adetleri üzerine kısaca durmayı uygun görmekteyiz.

Örf ve adetleri bir milletin diğer milletlerden farklılığını meydana getiren manevî bir sınır olarak kabul etmemiz mümkündür. Bir milletin millî karakterini koruyan etkenlerin başında o milletin örf ve adetleri gelir. İslâm dininin de örf ve adetlere verdiği önemi, onları dinde kaynak olarak kabul etmesinden öğrenmekteyiz. Arapların İslâm'dan önce olan ve dinî akideye zarar vermeyen birtakım örf ve adetlerinin yaşatılmasına izin verilmesini de İslâm'ın örf ve geleneklere verdiği önemin göstergesi olarak kabul etmek mümkündür.

Türkler gibi Arnavutlar da İslâm'ın kabulünden sonra kendi geleneklerini tamamen reddetmemiştir. Hatta günümüzde bile İslâm'la bağdaşmayacak geleneklerin bazı bölgelerde halâ devam ettirildiğini görmekteyiz. Buna örnek olarak düğünlerde kadın-erkek birlikte oynanan geleneksel oyunları gösterebiliriz. Bizim burada yapmaya çalıştığımız; Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların örf ve adetlerini tek tek ele alıp bunlar hakkında bilgi sunmak değil, özellikle komünist sistemden günümüze kadar olan dönemde örf ve adetlerin Üsküp'teki Müslümanlar için oynadığı rol ve onların algılanışı hakkında, ki gözlemlerimizi belirtmektir.

Farklı bağlamlarda dile getirdiğimiz gibi komünist rejim, hüküm sürdüğü tüm Balkan topraklarında olduğu gibi, Üsküp'te yaşayan Müslümanlara karşı da tahammülsüzdü. Onların dinlerini ve kültürlerini yok etmeye karşı resmi otoriteyi ve her türlü baskıyı kullanmıştır. Bu dönemde komünist idare tarafından yapılan baskılar yeni durumlar oluşturmaktaydı. Üsküp'teki Müslümanlar millî örf ve adetlerinin yerine dinî motifler içeren örf ve adetleri daha ön planda tutarak bir bakıma rejime baş kaldırma çabasında olmuşlardır. Hatta bu gelenekler zamanla dinî bir görev olarak kabul edilme

¹²² Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İst., 1995, ss. 95-97.

eğilimi göstermiştir. Din adına olan her şeyi yok etmeye çalışan rejime yönelik bazı gelenekler sembolik anlamlar kazanmıştır. Toplumun yaşantısında önemli bir yer tutan eski ve köklü alışkanlıklar, gelenek, görenekler ve yüksek değerler gerçekte dinle hiçbir ilgileri bulunmasalar bile, zamanla dinî bir nitelik kazanabilirler. Gerçekte bu onların varlıklarını uzun süre koruyabilmeleri için de gerekli olmaktadır.¹²³ Çoğu Osmanlı döneminden kalan uygulamalar (gençlerin beyaz takke, yaşlıların kırmızı fes, kızların “başlık” yaşlı kadınların tülbent takmaları) yaygınlaştırılmış ve her etnik grubun ortak kültürü olarak görülmüştür. Günümüzde dahi Üsküp’te gerek Arnavutlarda gerekse diğer etnik guruplarda millî örf ve adetler-kendi aralarında ki etkileşimden dolayı- diğer devletlerde yaşayan soydaşlarına nispeten farklılık arz eder.

Üsküp’te yaşayan Müslüman topluluklar gibi geleneksel toplumlarda, genellikle dinî davranışlarla ahlâkî davranışların sıkı bir biçimde birbirine bağlı olduğu; ahlakî bir davranışta dinî inançlar, normlar ve değerlerin büyük bir rol oynadığı ve bunları birbirinden ayırdetmenin çok zor olduğu kabul edilmektedir.¹²⁴ Normatif ve bütüncül özelliği dolayısıyla, toplumsal hayatın hemen her safhasını düzenleyici kurallar ortaya koyan İslâm dini mensupları için bu durum daha da aşıkardır. Nitekim böyle bir durumda, ahlâkî yaşayış alanı bir emir ve yasaklar manzumesi içinde takdim edilmekte; bazı şeyleri yapmak, bazılarında da sakınmak, kişiye düşen bir dinî görev olduğu kadar, ahlakî bir ödev olarak da görülmektedir.¹²⁵

Doğruluk, dürüstlük, sözünde durmak, çalışmak, yalan söylememek, aldatmamak, haksızlık etmemek gibi değerler aynı zamanda dinin emir ve yasakları arasında yer almakta olup, bunlar ahlâkî boyutta da az çok evrenseldirler.¹²⁶ Ahlakî kuralların hayatımızın her yönüyle bizi kuşatmasından ötürü ahlâkın birçok boyutundan söz etmek mümkündür. Biz burada Üsküp’te son dönemlerde hızlı bir değişim gösteren ve toplumun büyük çoğunluğunun rahatsızlık duyduğunu gözlemlediğimiz iş ahlâkı üzerinde durmayı gerekli görmekteyiz. Ekonomik değerlerin ön plana çıktığı dünyamızda ahlakî değerlerde bir erozyon yaşandığı ya da bu alanda birtakım değer

¹²³ Günay, “Erzurum ve Çevre”, s. 198.

¹²⁴ Günay, “Erzurum ve Çevre”, s. 196.

¹²⁵ Günay, “Erzurum ve Çevre”, s. 198.

¹²⁶ Taştan, a.g.e., s. 67.

kaymalarının mevcudiyeti belirgin bir şekilde göze çapraktadır. 1980'li yılların sonuna kadar madde alemine karşı fertlerin gösterdikleri mesafeli duruşun, sakin bir hayatın, kanaatkâr yaşayış tarzların ve böyle bir hayat algılayışının yerini zengin olma hissine, hareketli ve debdebeli bir hayata, her ne şekilde olursa olsun maddî refaha ulaşma kaygısına bırakmaya başladığını gözlemlemekteyiz. Biz bugün yaşanan sıkıntılara değinmeden önce komünist rejim döneminde Müslüman toplulukların ekonomik tutumlarıyla alakalı birtakım davranışlarından söz edeceğiz.

Sabri F. Ülgener'in, Osmanlı'dan miras alınarak bugün bile Türk milletinde mevcut olduğunu tespit ettiği birtakım ekonomik tutumların, ortak bir Osmanlı tarihi geçmişi olan Üsküp halkının komünist dönemde gösterdiği tutumlarıyla da büyük ölçüde benzerlik arz ettiğini görmekteyiz. Söz konusu tutumları şöyle sıralayabiliriz.

a) Kadercilik, b) Piyasa üzerinde sıkı bir devlet yönetimi, c) Kanaatkârlık, ç) Riskten ve kişisel girişimden çekinmek, d) Rekabetten kaçmak, e) Mükemmel ve âdil olduğu kabul edilen ilahî bir düzeni sürdürmek, f) Yakın çevre dışındakilere güvensizlik, g) Aile işlerinin dışındaki işletme türlerinin benimsenmemesi, h) Çalışmanın bir zorunluluk olarak görülmesi, ı) Çalışma süresini yoğun olmayan ve kısa bir tempoda tutmak, i) Günlük yaşayıp, ileriye planlamayı gereksiz bulmak.¹²⁷

Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklarda öne çıktığını düşündüğümüz söz konusu bu tutum ve davranışların ya da zihniyetin tamamen dinî kaygılardan şekillendiğini düşünmek de yanıltıcı olabilir. Çalışkanlık, dürüstlük, haram korkusu gibi kaygılar önemle dikkat edildiği hususlar olmakla birlikte, kanaatkâr olmak veya günlük yaşayıp, ileriye planlamayı gereksiz bulmak inancın gerektirdiği şeyler olmaktan çok sistemin oluşturduğu koşullarla ilişkilendirmek kanaatimizce daha uygun görünmektedir. Komünist dönemde, Üsküp merkezinde yaşayan Müslüman nüfusun genel olarak devlet fabrikalarında işçilikle ya da esnaflıkla geçimlerini sağlamışlardır. Sosyo-ekonomik hatta kültürel anlamda Üsküp çarşısının veya esnaflığın büyük bir önemi vardır. Aileler çocuklarını belli bir yaştan sonra küçük de olsa bir esnafın yanında tecrübe kazanarak ticarî bir meşguliyetle yetişmelerini arzu etmekteydiler. Bu

¹²⁷ Ülgener, Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlâk Ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay., İst., 1981,s. 67.

yüzden küçük çocuklar yaşta çırak olarak işe gönderilirdi. Bu hem çocuğun iyi bir tecrübe kazanıp daha iyi bir yaşam sürdürebilmesi hem de “çarşı terbiyesi” almaları açısından önemli görülmekteydi. O dönemde çarşı esnafılığı dürüst olmak, namuslu olmak, saygılı olmak, sözünün eri olmak gibi yüksek değerlerin öğrenildiği, bulnara hassasiyet gösterildiği bir ortam olarak görülmekteydi.

Fakat 1990’lı yıllardan sonra izlenen yanlış ve Müslümanlara karşı kasıt içeren özelleştirme politikaları sonucunda çok sayıda Müslüman işçinin işsiz kalması ve yaşadıkları birtakım sıkıntılar komünist sistemin yerleştirmiş olduğu hayat düzenlerini altüst etmiştir. Yanlış tarım politikaları sonucu ziraatçılığın yaşadığı sıkıntılar, köylerden şehirlere büyük göçlerin yaşanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu göçler, gerek kültürel gerekse ahlakî birçok çözümlenin de sebebi olmuştur. Yukarıda sözünü ettiğimiz ‘esnaflık’ değerleri büyük ölçüde tahribata uğradığı inancı yaygındır ve uygulamalar da bunu göstermektedir. Ticarete en çok dikkat edilen müşteri memnuniyeti, müşteriye aldatmama, sözünde durma gibi değerler maddî çıkar uğruna feda edilmeye başlanmıştır. Üsküp’te yaşayan Müslümanları bugün dikkatli bir gözle gözlemleyen biri günlük hayatlarında buna benzer ahlâki değer çözümlerini rahatlıkla gözlemlemesi mümkündür. Bunu yüzyıllarca hüküm süren ahlakî anlayışların toplum içerisinde oluşmuş geleneklerin artık anlamlarını yitirmeye başladığı bir dönem olarak ifade etmemiz mümkündür. İlişkilerin çıkar üzerine kurulmaya başladığını, insanların birbirlerine karşı yabancılaştığı, kişilerin hedeflemiş oldukları şeylerin, neticede kendilerine hayatın anlamı bakımından hiç bir şey kazandırmadığını görünce varoluşsal bunalımların arttığı bir süreç yaşanmaktadır.¹²⁸

Bu durumun daha çok dinin sosyal kurumlar üzerindeki etkisini yitirmeye başlamasından, daha doğrusu iyi bir dinî eğitimin verilememesinden insanların yanlış ve eksik dini bilgilerinden kaynaklandığını belirtmek mümkündür. İlim konusunu ele aldığımızda değineceğimiz sorunlardan da görüleceği gibi, bugün Üsküp Müslüman topluluklarındaki ahlâki gerilemede bilgi eksikliği ve cehaletin büyük rolü olduğunu da söylemek gerekir. Çünkü ilmin, insanın algılayışlarında ve zihin dünyalarının

¹²⁸ Bilgin, Vejdî, *Sosyal Çözüm ve Din*, Etüt Yay., Samsun, 1997, s. 13.

gelişiminde büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Değerlerin algılanışı ve pratik olarak yaşanması üzerindeki etkisinden dolayıdır ki eğitim, yüzyıllardır her ülkenin öncelikli problemi olagelmıştır. Aynı eğitimi almış kişilerin hayata bakışları, kaygıları, duyarlılıkları, değer yargıları ve ahlâk anlayışları da birbirine yakın olur. Zaten bir insanın ahlâk anlayışı, bir bakıma onun düşünce dünyasının ve hayata bakış tarzının sosyal ilişkilerine ve davranışlarına yansımından ibarettir. Ahlâk insanın düşünce dünyasında ve pratik hayatında apayrı bir alan oluşturmaz. Onunla iç içe ve onun uzantısıdır.¹²⁹

D) BİR DEĞER OLARAK İLİM

Batı dünyası olayları ilmî olarak izah edebildikleri pozitivism devrine ulaşmazdan önce, dinî ve felsefî izah devirlerini geçirdikleri bilinmektedir. Ünlü Fransız düşünür Auguste Comte, dinî izah devresinde olaylar arasında sebep-sonuç bağının tamamen Allah'ın iradesi ile izah edildiğini, daha sonraki felsefi devrede ise bu münasebetin aklî olarak izaha çalışıldığını öne sürmüştür. Ancak üçüncü devrede ilmî izahlar yapılabilmiş, yani olaylar arasındaki değişmez sebep-sonuç bağlarının varlığı, tetkik ve tecrübeler sonunda tabiat kanunları halinde tespit edilebilmiştir. Comte'un belirttiği bu dinî izah devrinden ilmî izah devrine geçiş, Batılı Hıristiyan kültüründe uzun bir süreyi kapsamıştır. Bu uzun süreyi Batılılar Hıristiyan karanlık çağı olarak kabul etmektedirler.¹³⁰

Fakat İslâm dünyası için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Batı Hıristiyan dünyası karanlık çağını yaşarken, aynı dönem zarfında İslâm dünyasının ise medeniyet ve ilim devri içinde bulunduğu, batılılar tarafından da kabul edilen bir realitedir. Hatta Batının yeniden uyanış veya Rönesans devrine girebilmesinin Doğu-İslâm kültüründen alınan etkilerle olabildiği görüşü, aynı şekilde Batılı düşünürler

¹²⁹ Uysal, Enver, “Çağımızda, Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması”, Kadın Buluşması VII. Sempozyumunda Sunulmuş, Yayınlanmamış Bildiri, Bursa, 28-30 Nisan 2006, s. 2.

¹³⁰ Kurtkan, a.g.e., s. 21.

tarafından da kabul görmektedir. İslâm dini ortaya çıktığı ilk andan itibaren dini düşünce ile ilmî düşüncenin birlikte ve iç içe bir hüviyette olduğu bilinmektedir.¹³¹

Her ilmî faaliyetin İslâm'da ibadet olarak kabul görmesi, İslâm'ın ilme verdiği değerın göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna bağılı olarak da İslâm'ın ilk getirdiğı esaslardan biri de akıl yürütmedir. Hatta akıl, imanın elde edilmesi için şart olarak koşulmuştur. Bu sebepten dolaydır ki İslâm dini, akıl sahiplerini muhatap almıştır. Akıl olmayanın dini yoktur ve ne Allah katında ne de devlete yönelik hiçbir sorumluluk ve mükellefiyeti yoktur. Allah'ın birliğine çağrı da, sadece akla dayanılır. Bu sebeple hangi konu olursa olsun, gerçek, kesin ve doğru bilgiye öncelik tanınmıştır. Özellikle dinî bilginin ve itikadî konulardaki bilginin gerçeğe uygun, sabit ve kesin bilgi olmasına daha çok önem verilmiştir.

İslâm'da bilimsel zihniyetin temelini, "bilginin bir değer olduğu", "bilginin sınırsız olduğu" ve "bilenle bilmeyenin bir olmayacağı" anlayışı oluşturur. Buna yönelik her çeşit ilmi faaliyet bir ibadettir.¹³² Her bir Müslüman'ın, bilgi üretme, öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin içinde olması gereklidir. Bu sebepten dolaydır ki, İslâm tarihi boyunca kurulmuş olan çok sayıda İslâm devletlerinin öncelikli meselelerinden biri de ilmî faaliyetleri sürdürmek olmuştur. Bu Osmanlı döneminde de böyle olmuştur. Farklı yüzyıllarda ilgilendiğı bilim alanına önemli katkılar sağlamış birçok bilim adamı yetişmiş, medreseler hem örgün eğitimin yaygınlaşmasında hem de bu bilim adamlarının yetişmesine zemin hazırlayarak önemli bir rol üstlenmiştir.¹³³ Osmanlı döneminde bu bilimsel etkinliğin Üsküp'te de planlı bir şekilde yürütüldüğünü kaynaklardan öğreniyoruz. Osmanlı eğitim hiyerarşisinde medreseler bugünkü lise düzeyine tekabül etmekteydi. Bu medreselere mektep öğreniminden sonra geçiliyordu. Fakat bazı medreselerde yüksek öğrenime tekabül edecek seviyede öğrenim

¹³¹ Kurtkan, a.g.e., s. 21.

¹³² İslam'ın ilme verdiği önem ve oluşturmayı hedeflediğı ilmi zihniyet ile bu zihniyette dinî,ilmî, estetik ve ahlâkî tecrübenin birlikte gerçekleştiğine dair bkz. Aydın, Mehmet, "Kur'an ve İlmî Zihniyet", (İslam Üzerine Düşünceler içinde), TDV Yay., Ankara, 1991, ss. 76-95.

¹³³ Osmanlıların İlme verdiği önem ve Osmanlı döneminde yetişmiş bilim adamları hakkında geniş bilgi için bakınız. Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İst. Trs; Frasher, Sami, *Personalitetet Shqiptare ne Kâmûs Al-a'lâm*, Logos-A Yay.,Üsküp, 2002.

verilmekteydi. Bu medreselerin eğitim programlarında dinî bilimlerin yanı sıra pozitif ve sosyal bilimlere dair dersler de okutuluyordu.¹³⁴

Osmanlının Makedonya'dan ya da özel anlamda Üsküp'ten çekip bölgenin Sırların yönetimine geçmesiyle eğitim-öğretim faaliyetleri siyasi çatışmaların etkisi altında kalmıştır. Eğitim aracıyla komünist ideolojilerin yayılmaya ve İslâm kültürünü yok edilmeye çalışıldığı bilinmektedir. 1912 yılından sonra bölgede yaşayan tüm etnik grupların çocuklarının okutulduğu medreseler aynı zamanda Sırp-Slav politikalarına karşı bir duruş sergileme rolü üstlenmiştir. Çünkü bu dönemde Sırlar Müslümanların yaşadığı daha büyük köy ve şehirlerde Sırpça ve Makedonca dillerinde öğrenim veren okullar açarak, “Tanrı'nın Sırpça Konuştuğu” ve Arnavutça'nın Tanrı'nın mesajlarını anlamada yetersiz kalan bir dil olduğu şeklinde propaganda yapıyorlardı.¹³⁵

Sırların bu gayretleri karşısında, tarihten devralınan eski medreselere ilaveten Müslüman âlimler tarafından yeni özel medreseler kurulmaya başlandı. Üsküp'te, hatta Balkanlarda kurulan en eski medreselerden birinin “İsa Bey Medresesi” olduğu bilinmektedir. Bu medrese 1440 yılında kurulmuş, belirli kesintilere uğramakla birlikte günümüzde de aynı isimle faaliyeti sürdürmektedir. Yugoslavya döneminde özel olarak kurulan ve Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların hayatlarında etkili olmuş önemli şahsiyetleri yetiştirmiş olan medreselerden biri de “Meddah Medresesi”dir. Bu medrese, 1925 yılında dönemin önde gelen saygın âlim ya da bilindiği unvanı ile “Müderriiz” Ataullah Efendi Kurtişi tarafından kurulmuştur. Bu medreseden diploma veya eski adıyla “icazet” alan ve daha sonra bölgede ki Müslüman halka büyük hizmetleri olan talebelerin önde gelenlerini şöyle sıralamak mümkündür; Üsküp'lü Fettah Efendi, Üsküb'ün Gruşina köyünden olan Mehmet Efendi, Preşovalı Hafız Necati ve Hafız Abdürrahim, Gostivar'ın Vrapçiş'te köyünden Kemal Efendi Aruçi, Gilanlı Haki Efendi, Kumanova'lı Cemal Efendi vb.¹³⁶

¹³⁴ Zekaj, Ramiz, *Zhvillimi i Kultures Islame Te Shqiptaret Gjate Shekullit XX*, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe Qytetrimet Islamik Yay., Tirana, 2002, s. 76.

¹³⁵ Zekaj, R., a.g.e., s. 87.

¹³⁶ bk. Mustafa, Havzi, “*Shkolat Fetare*”, *Hena e Re*, (Günlük Gazete), Üsküp, 1987., sayı 39, s. 17; Ademi, Mutalib, “*Ataullah Efendi Kurtishi (1874-1946)*”, *Hena e Re*, (Günlük Gazete), Üsküp, 1994, sayı 70, s. 30.

Üsküp'te yaşayan Müslümanların eğitim hakları gerek Sırp yönetimi, gerekse daha sonra kurulan Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Makedonlar tarafından sürekli kısıtlanmış, kendi kültürleri ve dinleri unutturulmak istemişlerdir. Makedonya Müslümanlarının büyük çoğunluğunda gerek ekonomik sıkıntılar, gerekse yukarıda sözünü ettiğimiz baskılar yüzünden 1990'lara kadar okula gitme oranı çok düşüktür. Fakat bu, onlarda okuma isteği olmadığı anlamına gelmemektedir. Bunu, konuştuğumuz daha yaşlı jenerasyonların okuyamadıklarından dolayı duydukları rahatsızlıktan ve kendi çocuklarını okutmak için sarf ettikleri çabalardan anlamaktayız. Demokratik rejime geçildikten sonra Müslüman topluluklarda okuma isteği artmış, okur yazar düzeyinde büyük bir artış yaşanmıştır. Kısa bir döneme kadar fakülte mezunu sayısı az iken, 1991 yılından itibaren fakülte mezunlarını sayısı bugün binlerle ifade edilmektedir. Makedonya'nın bağımsızlığını kazanma süreci üzerinde durduğumuz bölümde ifade ettiğimiz gibi, bu süreçte bölgede yaşayan Müslümanların hakları Makedonlar tarafından göz ardı edilerek sancılı bir süreç yaşanmıştır. 2002 yılına kadar geçen dönemde başta Arnavutlar olmak üzere diğer azınlıkların tüm politik yollara başvurarak sahip olmaya çalıştıkları temel hakların elde edilmesi daha önce de ifade ettiğimiz iç savaşa yol açmıştı.¹³⁷ Bu savaş sonucunda taraflar arasında yapılan anlaşmada Müslümanların kazanımlarından biri de devlet tarafından desteklenen ve Arnavutça eğitim veren bir üniversitenin kurulmasıdır. Bu "Tetova Üniversitesi" dir. Gerçi bu üniversite 1995 yılından itibaren özel olarak faaliyet göstermekte ve mezunlar vermekteydi. Fakat Makedonlar tarafından yönetilen Milli Eğitim Bakanlığı bu üniversitenin diplomalarını resmi olarak geçerli kabul etmiyordu. Savaştan sonra bu kriz aşıldı ve daha önce de mezun olanların diplomaları resmîyet kazandı.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, genel olarak Makedonya Müslüman toplumunda komünizm döneminde çocukların resmi okullarda okutulmasını engelleyen "Hocalara" karşı, "Hocalar bizi geri bıraktı" şeklinde bir suçlama yaygınlaşmaya başlamıştır. Fakat o dönemdeki okullarda komünist ideolojilerin okutulduğunu, İslâm'ı

¹³⁷ Makedonya Türkleri'nin eğitimde ki sorunları için bkz. Hoca, Fadıl, "Makedonya Türk Eğitimindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Hikmet Dergisi*, sayı 3, Gostivar, 2004, ss. 121-131; Aruçi, Muhammed, "İki Dünya Savaşı Arasında Makedonya'da İslami Eğitim Müesseseleri-I", Köprü Dergisi, Sayı 13, Üsküp, 2006.

ve Müslümanların kültürlerini yok etmeye yönelik çalışmaların yapıldığını düşünürsek, hocaların bu kaygısını bütünüyle reddetmenin doğru olmadığını söyleyebiliriz.

Bunu “hocaların ilme karşı olması” şeklinde değil, Müslüman toplumun imanını ve kültürünü koruma çabası olarak değerlendirmek kanaatimizce daha doğru olacaktır. Çünkü o dönemde Sırp okullarında okumuş olan Müslüman çocuklarının büyük bölümünün burada gördükleri ideolojiyi benimseyerek kendi kültürlerine ve ailelerine düşman olarak yetiştikleri, dillendirilen bir gerçektir.

SONUÇ

Değerlerin bireysel ve toplumsal hayatta önemli bir belirleyici faktör hatta yaşama gayesi olduğunu söyleyebiliriz. Değer kavramı farklı biçimlerde tanımlanmakta ve farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Değerlerin çeşitlilik arz etmesi araştırmacıları değerler üzerine farklı tasnifler yapmaya zorlamıştır. Biz maddî ve manevî değerler olarak yapılan ayrımı göz önünde bulundurarak yürüttüğümüz çalışmamızda, maddî değerleri manevî değerlerin reel hayattaki yansımaları olarak kabul ettik. Bu bağlamda Müslümanların değer dünyalarını incelerken manevî değerleri üzerinde durduk.

Genel olarak Makedonya'da, özelde de Üsküp'te Müslüman nüfus hakkında herkesin ittifak ettiği kesin bir bilgi yoktur. Bu konu Makedonlar ile diğer etnik gruplar arasında ciddi sorunlara neden olmaktadır. Bizde oluşan kanaate göre, Üsküp'te yaşayan Müslüman nüfusun oranı % 40 ila % 45 arasındadır. Makedonya devleti burada yaşayan Müslüman toplulukları azınlık olarak tanımlamaktadır. 1991 yılından itibaren, 2001 yılında Makedonya devleti ile Arnavut halk arasında meydana gelen iç savaşa kadar geçen dönemde Müslümanların gerek hak ve özgürlükler bakımından gerekse devlet kademelerindeki temsili bakımından büyük adaletsizliklere uğradığı gözlemlenmektedir. 2001 krizinden sonra Birleşmiş Milletler nezdinde varılan mutabakat ve imzalanan anlaşmalarla genel olarak Müslüman topluluklarda memnuniyetle karşılanan birtakım iyileştirmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Fakat varılan anlaşmaların uygulamaya geçirilmesinde Makedonların sergilediği tavır ayrı bir sıkıntı konusudur.

Üsküp'te Müslümanlarla diğer dinlere mensup toplulukların arasındaki ilişkilerin, özellikle savaştan sonra pek iyi olduğu söylenemez. Fakat bir arada yaşama zorunluluğu en azından ortak çıkarlar üzerinde uzlaşmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişki, istisnalar olmakla birlikte genel olarak çıkara dayalıdır. Müslümanlar arasındaki ilişkilerde ise, politik olayları dışarıda tutarsak, yardımlaşma ve karşılıklı sevgi ve saygının rol oynadığı görülmektedir. Ortak

geçmişleri ve gerek Eski Komünist Yugoslav gerekse 1991'den sonra Makedon yönetimi tarafından uğradıkları haksızlıklar bu toplulukları birbirine yakınlaştırmış, adeta tek vücut haline getirmiştir. Bu süreçte din Müslümanlar arası ilişkilerde en belirleyici faktör olmuştur.

Dinin Üsküp'te yaşayan Müslüman topluluklar tarafından ortak bir değer olarak kabul gördüğünü, tüm toplumsal yapı ve algılayışlarının bu çerçevede şekillendiğini söylememiz mümkündür. Komünizm döneminde maruz kalınan baskılara rağmen din ve dinî değerler korunmuş ve bunlara sahip çıkılmıştır. Üsküp'te 90'lı yıllara kadar dinî hayatın daha çok gelenekten tevarüs eden davranış kalıplarıyla devam ettirildiğini görmekteyiz. Fakat 90'lı yıllardan itibaren dine yönelik kısıtlamaların ortadan kalkmasıyla birlikte Müslüman nüfusta dinî bilincin daha da arttığı gözlemlenmektedir. Dinî bilinç ve dinî pratikler Üsküp Müslümanlarında diğer Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlara kıyasla çok daha iyi bir durumdadır. Bunun en önemli etkenlerinden biri de Üsküp'teki din âlimlerinin sayısının her dönemde yüksek olması ve bunların dini öğretmedeki çaba ve mücadelesidir.

Son dönemlerde Üsküp Müslümanlarında milliyetçiliğin yükselen bir değer olarak yerini almaya başladığı gözlemlenmektedir. Gerçi millî duygular burada yaşayan Müslümanlarda her zaman mevcut olmuştur ve milli kimlikler korunmuştur. Buna rağmen günümüzde dahi milli kimliğin dinî kimliğin önüne geçemediğini görmekteyiz. Üsküp Müslümanlarının milliyetçiliği hiçbir dönemde ırkçı milliyetçilik olmamıştır. Günümüzde de artış gözlenen milliyetçilik bir hak talep etme milliyetçiliğidir.

Üsküp Müslümanların ahlakî değerleri genel manada dinî değerleriyle benzerlik ve iç içelik arz eder. Zaten dinî davranışlarla ahlâki davranışların birbirinden ayrılmasının zorluğu bilim adamları tarafından da dile getirilmektedir. Bu bağlamda üzerinde durduğumuz nokta da Üsküp'teki farklı etnisiteye sahip toplulukların gelenek ve göreneklerinin birbirlerinden etkileşimi ve diğer bölgelerde yaşayan soydaşlarından farklılaştığı gerçeğidir. Bu durum Arnavutlar, Türkler, Torbeşler için olduğu gibi diğer Müslüman topluluklar için de geçerlidir.

Üsküp Müslümanlarının ele aldığımız diğer önemli bir değeri ise ilim ve öğrenmedir. Gerek din eğitimi gerekse ana dillerinde eğitim hakkı bölgede yaşayan Müslümanların çektikleri en büyük sıkıntı ve haksızlıkları doğurmuştur. Hem devlet otoritesi kullanılarak hem de değindiğimiz farklı yöntemlerle eğitim hakkı engellenmiş olan bu toplulukların her dönemde bunun mücadelesini verdiğini görmekteyiz. Hatta 2001 krizinin simge haline gelen taleplerden biri de eğitim haklarının verilmesi talebidir.

Genel bir sonuç olarak Üsküp'te yaşayan Müslüman toplulukların değerleri ve bu değerlere bakışlarının değişime uğramasıyla birlikte, geleneksel yapının büyük ölçüde korunduğu, buna bağlı olarak da Müslümanlar arası ilişkilerde ufak tefek sorunlar baş göstermeye başlamış olsa da halâ olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİOGRAFYA

- ACESKİ, İlija, “*Etnocentrizmot, Konfesionalnata, Pripadnost i Opşestvenata Dezintegracija*”, *Bezbednost, revija za kriminalistički, kriminologi i krivičnopravo*, Skopje, 1993.
- ADEMİ, Mutalib, “*Ataullah Efendi Kurtishi (1874-1946)*”, *Hena e Re*, (Günlük Gazete), sayı 70, Üsküp, 1994.
- ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ts.
- ALTINTAŞ, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- ARSLAN, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., 6. Baskı, Ankara, 2002.
- ARUÇI, Muhammed, “*İki Dünya Savaşı Arasında Makedonya’da İslamî Eğitim Müesseseleri-I*”, *Köprü Dergisi*, Sayı 13, Üsküp, 2006.
- AYDEMİR, Yaşar, “*Üsküp Tarihi*”, *Hikmet Dergisi*, Sayı 4, Gostivar, 2004.
- AYDIN, Mehmet, “*Kur’an ve İlmî Zihniyet*”, (*İslam Üzerine Düşünceler içinde*), TDV Yay., Ankara, 1991.
- AYDINLI, Yaşar, *İbn Bâcce’nin İnsan Görüşü*, İfav Yay., İstanbul, 1997.
- BAŞER, Fahrettin, “*Üsküp’te Bir Anadolu Türküsü*”, *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, 1997.
- BASHA, Ali M., *İslami Ne Shqipri Gjate Shekujve*, Biblioteka İslame Yay., Tirane, 2000.
- BAYNUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- BELLAH, Robert N., “*Din ile Sosyal Bilim Arasında*” (*Sekülerizim Sorguluyor içinde* Hazırlayan: Ali Köse), *Ufuk Kitapları*, İstanbul, 2002.

- BİLGİN, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yay., İzmir, 1994.
- BİLGİN, Vejdi, *Sosyal Çözülme ve Din*, Etüt Yay., Samsun, 1997.
- , *Fakih ve Toplum*, İz Yay., İst., 2003.
- BOTTOMORE, T. B., *Toplumbilim* (Çev. Ünsal Oskay), Der Yay., 3.bs., İstanbul, TS.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2000.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *Anahatlarıyla İslam Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstannul, 1985.
- ÇİFTÇİ, Adil, “*Toplumbilim, Teoloji, Ve Bilgi Sosyolojisi*” (*Din ve Modernlik içinde*, Derleyen: Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- COŞKUN, Ali, “*Toplumsal Düşüncede Din Sorunu*,” (*Din Toplum ve Kültür içinde*, Çev. ve Der. Ali Coşkun, İz Yay., İstanbul, 2005.
- DOYÇİNOVSKI, Kiro, *Skopje- Paraleli*, Matica Makedonska Yay., Üsküp, 2000.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş’as es- Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud* Tercüme ve Şerhi, Hazırlayan: Necati Yeniye, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul, 1988.
- EMİROĞLU, Hüseyin, “*Soğuk Savaş Sonrası Balkanlar’da Şiddetin Kaynağı: Tarihsel Argümanlardan Konjonktürel Gelişmeler*”, *Hikmet Dergisi*, Sayı 7, Gostivar, 2006.
- FAY, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi* (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- FRASHERİ, Sami, *Personalitetet Shqiptare ne Kâmûs Al-a’lâm*, Logos-A Yay., Üsküp, 2002.
- GÜÇLÜ, Bâki-Uzun, Ekrem-Uzun, Setkan-Yolsal, Ü. Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002.
- GÜNAY, Mustafa, *Dünya Kime Aittir*, Solfej Sanat Yay., İstanbul, 2005.

- , Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu, İlya Yay., İzmir, 2003.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2002.
- , *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul, 1999.
- , *Eğitim Sosyolojisi*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1992.
- GÜNGÖR, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.
- , *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul., 1995.
- , *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul, 2006.
- HALİMİ, Mehmet, “*Toponimet si Deshmi e Autoktonise se Populsise Shqiptare ne Maqedoni*”, (*Uluslar arası Sempozyum Bildirileri içinde*), Shkup, 1994.
- HAMZAOĞLU, Yusuf, *Balkan Türklüğü*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara, 2000.
- HOCA, Fadıl, “*Makedonya Türk Eğitimindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri*”, *Hikmet Dergisi*, Sayı 3, Gostivar, 2004.
- HOCA, Nazif, “*Üsküp*”, İ.A., MEB. Yay., C.XIII, Birinci baskı, Ankara, 1986.
- HUKİÇ, Abdurrahman (ed), *İslam i Muslimani u Bosna i Hercegovini*, komisyon müellifler, Saraevo, 1977.
- HYSİ, Shyqyri, *Hisrori e Komuniteteve Fetare Shqiptare*, Mesoonejtorja Yay., Tirane, 2006.
- İBRAHİMİ, Nexhat S., *Paragjykimet Ndaj İslamit Gjate Shekujve*, Zeri İslam Yay., Prizren, 2000.
- , *İslami Ne Balkan Para Shekullit XV*, Zeri İslam Yay., Prizren, 2000.

- İLİEVSKİ, Blagoya, *Skopye*, Mikea Yay. Bitola, 1998.
- İNAÇ, Hüsamettin, *Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Adres Yay., Ankara, 2005.
- JASPERS, Karl, *Felsefi İnanç* (Çev. Akın Kanat), İlya Yay., İzmir, 2003.
- KANDEMİR, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, Nesil Yay. İstanbul, 1993.
- KELLER, Wilhelm, *İnsan Doğası* (Çev. Akın Kanat), İlya Yay., İzmir, 2003.
- KILAVUZ, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yay., İstanbul, 2006.
- KILIÇ, Recep, “Ahlâkın Temellendirilmesi Problemi” (*Din Ve Ahlâk Felsefesi* içinde editör. Recep Kılıç), Ankuzem Yay., Ankara, 2006.
- , “Felsefe Ve Ahlâk İlişkisi” (*Din Ve Ahlâk Felsefesi* içinde, editör. Recep Kılıç), Ankuzem Yay., Ank., 2006
- KÖSEOĞLU, Nevzat, *Millî Kültür ve Kimlik*, Ötüken Yay., İstanbul, 1997.
- KRAJA, Hafız Ali, *A Duhet Feja*, Furkan Yay., Üsküp, 1999.
- KUÇURADİ, İoanna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara, 2006, s.173.
- , *İnsan ve Değerler*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara, 2003.
- KURTKAN, Âmiran, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, M.E.B Yay., İstanbul, 1977.
- LUTOV, Ahmet, *Bulgaristan Müslümanlarının Dini ve Sosyal Hayatı (Yayınlanmamış Y.L Tezi)*, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1988.
- MOL, Hans, “Introduction”, *Identity and Religion*, ed. Hans Mol, London, 1978.

- MUSAİ, Musa, *Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- MUSTAFA, Havzi, “*Shkolat Fetare*”, Hena e Re Gazetesi, sayı 39, Üsküp, 1987.
- NEZİRİ, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dini Ve Sosyal Hayat (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)*, U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002.
- ÖZER, Mustafa, “*Osmanlının Balkanlar’daki Uç Şehri:Üsküp*”, *Toplumsal Tarih*, c.X, sayı, 60, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998.
- ÖZLEM, Doğan, “*Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznelcilik/ Rölativizm Tartışması Üzerine*” (*Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumları* içinde, Editör. Şahabettin Yalçın), Vadi Yay. Ankara, 2002.
- PANIÇ, J. Dragomir, Klansa i Svetovna Seligioznost; Socialno- Psiholojko İstrazivanje Stanovnika Beogradskog Regiona, *Univerzitet u Beogradu- Institut Društvenih Nauka*, Centar za Politikološka İstrajivanja i Javno Menje Yay., Beograd, 1988.
- PIRRAKU, Muhammed, “*Shkaqet e Kalimit ne İslâm te Shqiptaret*” (*Rreth perhapjes se İslâmit nder Shqiptare* içinde, der. Muhidin Ahmeti), Gelenek Yay., İstanbul, 2003.
- , “*Shqiptarsia e Shkupit sipas Argumenteve Historike*” (*Uluslar arası Sempozyum Bildirileri* içinde), Shkup, 1994.
- REUTER, Jens, *Shqiptaret ne Jugosllavi* (Çev. Nestor Nepravishhta), Botimpex Yay., Tirane, 2003.
- SALİH, Asım, *Üsküp Tarihi Ve Civarı* (Sadeleştiren: Süleyman Baki), Rumeli Araştırmalar Merkezi Yay., İstanbul, 2004.
- ŞEHABİ, Behicuddin, *Kapanmayan Yaralar*, Skenpoint Yay., Üsküp, 2003.

- ŞENTÜRK, Habil, “*Sosyal İlişkilerimiz ve Din*”, *Milli Kültür*, Sayı: 75.
- ŞENTÜRK, Recep, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- SMITH, Anthony D., *Millî Kimlik* (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999.
- SÖZEN, Edibe, “*Sosyal Kimlik Kavramının Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi*”(*Sosyoloji Konferansları* içinde), 23. Kitap, İstanbul, 1991.
- STATOVCI, Drita, “*Dukurit Etnografike- İdentitet Kombetar i Shqiptareve te Makedonise*” (*Uluslar arası Sempozyum Bildirileri* İçinde), Shkup, 1994.
- TAŞTAN, Vahap, *Kimlik ve Din*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 1996.
- ÜLGENER, F. Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlâk Ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay., İstanbul, 1981.
- UYSAL, Enver, “*‘Eğitim’e Felsefî Antropoloji Çerçevesinde Kavramsal Bir Yaklaşım*”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VIII, sayı, II, Sivas, 2004.
- , “*Çağımızda, Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması*”, Kadın Buluşması VII. Sempozyumunda Sunulmuş, *Yayımlanmamış Bildiri*, Bursa, 28-30 Nisan 2006.
- , “*Değerler Üzerine Bazı Düşünceler Ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanı Erdemler- İslamî Erdemler*”, *U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.12, sayı1, Bursa, 2002.
- UYSAL, Veysel, *Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1996.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi* (Çev. Ünver Günay), İFAV Yay., İstanbul, 1995.

YAVUZ, Kerim, *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1987.

YILMAZ, Hüseyin, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*, Dem Yay., İstanbul, 2005,

YORDANOVSKI, Kole, *Skopje, Catastrophe-Reconstruction-Expérience*, Matica Makedonska Yay., Üsküp, 1993.

ZEKAJ, Ramiz, *Zhvillimi i Kultures Islame Te Shqiptaret Gjate Shekullit XX*, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe Qytetrimet Islamik Yay., Tirana, 2002.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/haber/makedonya.htm> (13.08. 2007)

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Makedonya Cumhuriyetinin başkenti Üsküp şehrinde doğdum. İlköğrenimimi Üsküp'te, Türk dilinde eğitim verilen sekiz yıllık Tefeyyüz İlkokulunda tamamladım. 2000 yılında "İsa Bey Medresesi" İmam Hatip Lisesini Arnavutça olarak bitirdikten sonra 2001 yılında Türkiye'ye, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geldim. 2005 yılında buradan mezun olduktan sonra aynı yıl Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladım.